

**UNIVERSITY
OF TURKU**

Naisten kokemuksia päihdehuollosta

Kategoria-analyysi päihteitä käyttävien naisten tuottamasta naiseudesta

Sosiaalityö
Pro gradu -tutkielma
Sosiaalitieteiden laitos
Toukokuu 2021

Heini Aho

16.5.2021
Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

TIIVISTELMÄ

TURUN YLIOPISTO

AHO, HEINI: Naisten kokemuksia päihdehuollosta: Katégoria-analyysi päihteitä käyttävien naisten tuottamasta naiseudesta

Pro gradu -tutkielma, 64 s., 1 liite

Sosiaalityö

Toukokuu 2021

Olen tässä Pro gradu -tutkielmassa tarkastellut sitä, millaisia naiseuden katégorioita päihteitä käyttävät naiset tuottavat. Näiden katégorioiden avulla olen tutkinut sitä, mitä naisten kanssa tehtävä päihdetyö vaatii, ja onko suomalaisessa päihdepalvelujärjestelmässä jotakin sellaista, joka estää päihteitä käyttäviä naisia hakeutumasta avun piiriin. Oletukseni ryhtyessäni tekemään tätä tutkielmaa oli, että suomalainen päihdepalvelujärjestelmä vastaa nykypäivänäkin enemmän miesten tarpeisiin, sillä päihteiden käyttö mielletään yhä edelleen useimmin miesten ongelmaksi. Naisten kanssa tehtävä päihdetyö painottuu hyvin paljon myös äitiys- ja lapsinäkökulmaan. Naisten päihteiden käyttö on kuitenkin ollut jatkuvasti kasvussa, päihdekenttä monipuolistunut perinteisestä alkoholien käytöstä ja tarve nimenomaan naisten tarpeisiin vastaaville palveluille on suuri. Naisten kanssa tehtävää päihdetyötä ja nais erityistä työtettä on tutkittu melko vähän, vaikka aihe on ollut viime vuosina pinnalla.

Tutkielma on toteutettu kirjallisuuskatsauksena, jonka metodologisena viitekehystenä toimii katégoria-analyysi. Katégoria-analyysi pohjautuu etnometodologiaan ja sosiaaliseen konstruktionismiin. Katégoriat ovat läsnä kaikkialla ja ymmärrämme ympärillämme olevan mailman katégorioiden avulla. Katégoria-analyysi on mahdollistanut tutkielmassani paitsi naiseuden katégorioiden tarkastelun päihteitä käyttävien naisten omasta näkökulmasta, mutta myös suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Tutkimuksen aineisto koostuu kahdestakymmenestä vuosina 2004–2020 kirjoitetusta kotimaisesta tieteellisestä artikkelista ja väitöskirjasta. Tutkielman teoreettisena viitekehystenä toimii Judith Butlerin sukupuolen performatiivisuusteoria. Sukupuolen performatiivisuusteoria käsittää sukupuolen performatiivina, jota tuotetaan jatkuvasti uudelleen erilaisilla teoilla ja toistotoilla, joita kutsutaan performatiiveiksi. Sukupuolen performatiivisuusteorian mukaan sukupuoli muodostuu diskursiivisesti vuorovaikutuksessa, eikä sitä voida erottaa kulttuurista ja vallitsevista valtarakenteista. Performatiivisuusteoria ei tee eroa biologisen ja sosiaalisen sukupuolen välille. Tämän teoreettisen viitekehysten avulla olen tarkastellut aineistostani päihteitä käyttävien naisten omia kuvauksia ja kertomuksia omasta naiseudestaan. Performatiivisuusteoria käsittää myös esimerkiksi liikkeen ja vaatetuksen, mutta oma tutkielmani painottuu nimenomaan kielellisten performatiivien tarkasteluun.

Olen poiminut aineistosta viisi naiseuden katégoriaa, joiden kautta olen tarkastellut sitä, mitä naisten kanssa tehtävä päihdetyö vaatii ja mitkä tekijät vaikeuttavat naisten palvelujen piiriin hakeutumista. Nämä viisi katégoriaa ovat koettu ja tehty väkivalta, äitiys ja suhteet lapsiin; mielenterveys, psyykkiset ongelmat ja oma identiteetti, parisuhde ja seksuaalisuus sekä sosiaaliset suhteet. Keskeisten tulosten mukaan päihteitä käyttävien naisten avun hakemisen esteenä on omasta päihteiden käytöstä johtuva häpeä. Päihteitä käyttävät naiset kokevat epäonnistuneensa niissä kriteereissä, joita liitetään hyvään naiseuteen. Naiseus on edelleen vahvasti ulkopuolelta kulttuurisesti määriteltyä, eivätkä päihteitä käyttävät naiset sovellu näihin raameihin. Päihteitä käyttävät naiset eivät määritelleet itseään ainoastaan päihteiden käyttäjiksi. Naisten kanssa tehtävä päihdetyö vaatii sellaista kokonaisvaltaista kohtaamista, joka ottaa huomioon naisen elämän kaikki osa-alueet. Päihteitä käyttävien naisten omasta naiseudestaan kokema häpeä näyttöytyi vahvimpana tekijänä estämässä avun hakemista. Kynnys hakeutua palvelujen piiriin on suuri ilman tarvittavia matalan kynnyksen palveluja.

Avainsanat: päihdetyö, päihderiippuvuus, päihdepalvelujärjestelmä, nais erityisyys, naisten kanssa tehtävä päihdetyö, sukupuolentutkimus, sukupuolen performatiivisuus, kategoria-analyysi

Sisällysluettelo

1	Johdanto	7
2	Teoreettiset lähtökohdat	11
2.1	Sukupuolentutkimuksen teoreettinen tausta	11
2.2	Sukupuolen performatiivisuus	13
2.3	Feminismin kolme aaltoa	15
2.4	Feministinen sosiaalityö	17
2.5	Paikantuminen sosiaalityön tutkimukseen	18
3	Naiset ja päihderiippuvuus	21
3.1	Naisten päihteidenkäyttö	21
3.2	Naiserityisyys päihdetyössä	26
4	Päihdehuoltoa sääntelevä lainsäädäntö ja päihdehuollon palvelujärjestelmä	29
5	Näkökulmia häpeään	31
6	Tutkimusasetelma	33
6.1	Sosiaalinen konstruktionismi	33
6.2	Kategoria-analyysi	36
6.3	Aineisto ja aineiston hakustrategia	39
6.4	Tutkimuksen reliabiteetti ja tutkimuseettiset kysymykset	43
7	Naiseuden kategoriat ja nais erityisen päihdetyön haasteet	44
7.1	Naisten palvelutarpeet päihdehuollossa	45
7.1.1	Koettu ja tehty väkivalta	46
7.1.2	Parisuhde ja seksuaalisuus	50
7.1.3	Äitiys ja suhteet lapsiin	52
7.1.4	Psyykkiset ongelmat, mielenterveys ja oma identiteetti	56
7.1.5	Sosiaaliset suhteet	59
7.1.6	Vertaisryhmätyöskentely	61
7.2	Kokonaisvaltaisen kohtaamisen haasteet	62
8	Johtopäätökset – eroon stigmasta	65
	Lähteet	73

Liitteet	80
Liite 1 Aineistoluettelo	80

1 Johdanto

” *Mut sillei, et ku nainen haluaa olla, miesporukassa ryypätä ja olla nainen, nii sehän on jotain ihan hirveetä katottavaa. Et varmaan tiität. Et mä en osaa ees kuvailla sitä.*” (Salovaara 2017, 121).

Yhtenä hyvinvointivaltion peruspilarina pidetään sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen saatavuutta (Pehkonen ym. 2019, 8). Naisten kanssa tehtävä päihdetyö on ollut viime vuosina tiiviisti tarkastelun kohteena sosiaalialan tutkimuksessa. Sukupuolen merkitys päihdehoidossa on kuitenkin verrattain uusi näkökulma päihdehoidon ja päihderiippuvuuden tarkasteluun. Ensimmäinen kansainvälinen sukupuolispesifi päihdetutkimuksen konferenssi on järjestetty vuonna 2012; tämä jo kertoo tutkimusalan nuoruudesta. (Virokannas & Väyrynen 2015, 8.) Suomalainen päihdehuoltojärjestelmä on tehty pitkälti vastaamaan miesten tarpeisiin (Karttunen 4, 2019). Toisaalta taas naisten päihdeiden käyttö on ollut vuosien mittaan tasaisessa nousussa. Aiheena naisten kanssa tehtävä päihdetyö on siis ajankohtaisempi kuin koskaan. Sitä, millaisia miessukupuolesta eroavia työskentely- ja lähestymistapoja naisten kanssa tehtävä päihdetyö vaatii, on totuttu kutsumaan nais erityiseksi työksi. Nais erityisyyteen sisältyy ajatus siitä, että naisten päihderiippuvuusongelmat pitävät sisällään sellaisia naisille ominaisia ja sukupuolispesifejä piirteitä, joita perinteiset sukupuolineutraalit tai miesnäkökulmasta suunnitellut päihdehoitomuodot eivät tavoita (Karttunen 2015).

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani suomalaista naisten kanssa tehtävää päihdetyötä ja sitä, miten päihdehuollon piirissä olevat päihderiippuvaiset naiset tuottavat naiseuttaan. Tutkimukseni teoreettisena viitekehyksenä toimii yhdysvaltalaisen filosofin ja feminismin teoreetikon Judith Butlerin *Gender Trouble* -teoksessaan (1990) esittelemä sukupuolen performatiivisuusteoria: teoria sisältää ajatuksen, että sukupuoli ei ole stabiilia olemista vaan toistoa ja suorittamista. Halusin lähestyä aihetta sukupuolen performatiivisuuden näkökulmasta siksi, että halusin tarkastella nimenomaan sitä, millaisia naiseuden kategorioita päihdeitä käyttävät naiset itse tuottavat. Olen erityisesti kiinnostunut siitä, miten palvelujärjestelmä pystyy vastamaan naisille erityisiin tarpeisiin. Tutkielmani tarkoituksena on nostaa esiin sellaisia epäkohtia, jotka saattavat vaikeuttaa naisten päihdehoitoon hakeutumista. Tutkielma on toteutettu kuvailevana kirjallisuuskatsauksena ja tutkimuksen metodologia pohjautuu Harvey Sacksin kehittämään kategoria-analyysiin. Tarkastelen tutkimuksessani kahtakymmentä kotimaista naisten kanssa tehtävää päihdetyötä ja nais erityistä päihdetyötä käsittelevää tieteellistä artikkelia ja väitöskirjaa. Tarkoitukseni on poimia tästä aineistosta

päihdehuollon palveluissa olevien naisten itsensä tuottamia naiseuden kategorioita ja tarkastella näiden kategorioiden avulla sitä, mitä naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä tulisi erityisesti ottaa huomioon.

Tutkielmassani keskeiseksi muodostui päihteitä käyttävien ja päihdehuollon palveluissa olevien naisten kokema häpeä. Häpeä toistui aineistossani niin aineiston artikkeleissa ja opinnäytetöissä haastateltujen naisten omista kertomuksissa kuin palvelujärjestelmänkin näkökulmassa. Naisten häpeäkokemukset syntyivät suhteessa muihin kategorioihin, joihin naiset mielsivät itsensä, oli kyseessä sitten äitiys tai esimerkiksi aiemmissa parisuhteissa koettu väkivalta. Palvelujärjestelmän näkökulmasta häpeää tuotiin esiin keskeisimpänä syynä päihdeongelman kanssa yksin jäämiselle ja matalan kynnyksen palvelujen tarpeelle. Häpeän esiintyminen aineistossa niinkin laajasti oli osittain yllättävää – häpeää ei kuvattu vain hetkittäisinä tunteina ja kokemuksina, vaan se oli muodostunut osaksi naisten minuutta.

Vaikka nais erityisen päihdetyön tutkimus on 2010-luvulla kasvattanut suosiotaan, on sukupuolispesifi näkökulma päihdetyöhön edelleen kovin tuore. Sukupuolikysymykset ovat olleet viime vuosina vahvasti pinnalla niin politiikassa kuin ihmisten jokapäiväisessä elämässään. Määritelmänä nais erityinen päihdetyö on kuitenkin hankala: kun puhumme nais erityisyydestä, ketkä kaikki mahtuvat määritelmän alle? Päihderiippuvuudet ja päihdehuollon palvelut koskettavat myös muita kuin helposti ja stereotyyppisesti ”nainen”-käsitteen alle miellettyjä valkoihoisia heteroseksuaaleja naisia tai esimerkiksi äitejä. Tarkoitukseni on tarkastella nais erityisessä päihdetyössä tuotettua naissukupuolta sosiaalisena konstruktiona, ei biologisena pysyvänä tilana. Hyttinen (1990, 10) kirjoittaa, että naistutkimuksen keskeisimpiä tehtäviä onkin näkymättömien kulttuuristen rakenteiden paljastaminen. Halusin valita tutkimukseni teoreettiseksi viitekehyyksi Butlerin teorian sukupuolen performatiivisuudesta siksi, että koen, että terminä nais erityisyys on rajoittava juuri sen määrittelemättömyyden takia. Butler (1990) kysyykin *Gender Trouble* -teoksessaan: ”Kuinka normatiiviset sukupuoli oletukset siis toimivat rajoittaakseen koko sitä kuvausten kenttää, joka meillä on ihmisyyttä varten?”. Lisäksi teoria antaa mahdollisuuden tarkastella nais erityisyyttä naisten omista tarpeista ja kokemuksista käsin ja toisaalta taas tutkia sitä, millaista naissubjektia yhteiskunta pyrkii tuottamaan.

Marginaalissa elävät naiset ja sosiaalityön naisasiakkaiden asema ovat olleet kiinnostukseni kohteena jo pitkään. Kiinnostukseni painopisteet ovat vaihdelleet niin lähisuhdeväkivallan

uhreina olevista naisista naisvankeihin kuin asunnottomiin naisiin. Työskennellessäni asunnottomien päihteiden käyttäjien kanssa huomasin nimenomaan nais erityyisen päihdetyön tärkeyden. Päihdemaailma on rakentunut hyvin miehiseksi niin päihteidenkäyttäjien omassa kokemusmaailmassa kuin palvelujärjestelmässäkin. Karttunen (2019, 14) kirjoittaa väitöskirjassaan etenkin huumemaailman ja siihen liittyvien lieveilmiöiden maskuliinisuudesta: huumeisiin liitetään rikollisuus, poikkeavuus ja kuolema. Naisten paikka huume kulttuurin sisällä on miehiä alisteisempi, ja leimaautuminen ”pirihuuraksi” on pahin stigma, jonka nainen voi saada. Naisten päihdeongelmien lisääntyessä on tärkeää luoda naisille sellaisia palveluita, joissa päihteidenkäytöstä uskaltaa keskustella ilman leimaantumista. Päihderiippuvaisten naisten ryhmä ei ole homogeeninen ja taustat naisten päihderiippuvuuksien taustalla ovat monisyisiä. (Karttunen 2019, 29). Omassa työssäni olen kohdannut sen, kuinka päihderiippuvaisten naisten maailma muovautuu usein hyvin toisenlaiseksi kuin päihderiippuvaisten miesten. Vaikka päihteiden värittävä elämä on lähes aina traagista ja kaoottista, suhtaudutaan miehiin helpommin selviytyjinä – niin päihderiippuvaisten itsensä kuin yhteiskunnankin taholta. Naisten kokemuksia määrittävät hyväksikäyttö ja uhrin asema. Yhteiskunnallisesta näkökulmasta tutkielmani aihe nivoutuu kysymyksiin siitä, kuinka ehkäistä päihteitä käyttävien naisten kärsimystä ja vaikuttaa nais erityyisillä päihdehoidon interventioilla myös päihderiippuvuuksiin liittyviin muihin sosiaalisiin ongelmiin.

Pro gradu -tutkielmani ammatillisena ja tutkimuksellisenä lähtökohtana toimi ajatus siitä, että nais erityyistä päihdetyötä ja ylipäänsä nais erityyistä työtettä käsittelevä tutkimus määrittyy useimmiten nimenomaan äitejä, äitiyttä, lapsia ja perheitä käsitteleväksi tutkimukseksi eikä käytännön sosiaalityössä ja päihdetyössä hyödynnetä riittävästi sukupuolispesifiä näkökulmaa. Naisten päihteidenkäyttöä ja naisten päihderiippuvuuksia käsittelevää kotimaista tutkimusta löytyy itsessään vähän. Kansainväliset hautkin osoittivat, että yleisin lähestymistapa nais erityyiseen työotteeseen päihdetyössä on nimenomaan äiti- ja lapsilähtöinen. Naisten kanssa tehtävää päihdetyötä ja naisten päihdehoitoa tutkimalla pystytään kehittämään sellaisia sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja, jotka vastaavat yksinomaan naisten tarpeisiin riippumatta siitä, ovatko naiset äitejä. Nais erityyisen työotteen tuominen esimerkiksi kunnassa tehtävän sosiaalityön arkeen auttaa sosiaalityöntekijöitä arvioimaan päihdeongelmista kärsiville naisille sopivia palveluja ja muovaamaan palveluista sellaisia, että ne vastaavat naisten tarpeisiin. Sukupuolispesifi näkökulma päihdetyöhön on kuitenkin yhä edelleen vielä tänäkin päivänä huonosti tunnettu. Myös äideille ja raskaana oleville naisille suunnattujen palvelujen sekä tutkimuksen historia on lyhyt. (Karttunen 2019, 15).

Naisten päihteidenkäyttöä on kautta historian pidetty häpeällisempänä kuin miesten: naiseus ja päihderiippuvuus eivät mahdu siihen naiseuden kategoriaan, jota yhteiskunnassamme halutaan vaalia. Naiserityisen työotteen kehittäminen on tärkeää, jotta päihdepalvelut pystyisivät paitsi vastaamaan jo valmiiksi huonoiksi leimattujen naisten tarpeisiin, myös rikkomaan sitä häpeän kulttuuria, joka naisten päihdeongelmien ympärillä vallitsee. Sutinen (2010, 18) kirjoittaa, että naisten kanssa toteutettava päihdehoito huomioi naisten sukupuoliroolit sekä naisten sosiaalisen aseman. Sopiikin kysyä, kuka nämä roolit sekä aseman määrittää: naiset itse, yhteiskunta vai päihdehuollon palvelujärjestelmä? Naiserityisen työotteen ja nais erityisessä päihdetyössä toteutetun naiseuden ja naissubjektien tutkimuksella haluan paikantaa niitä epäkohtia, jotka leimaavat naisia, aiheuttavat häpeää ja saavat päihdeongelmaiset naiset mieluummin kärsimään yksin kuin hakemaan apua.

2 Teorettiset lähtökohdat

Sukupuoli risteää aina myös rodun, sosiaalisen aseman, etnisen taustan, seksuaalisen suuntautumisen ja asuinseudun kanssa eikä sitä näin ollen voida erottaa poliittisesta ja kulttuurisesta ympäristöstä, jotka itsessään tuottavat ja ylläpitävät sukupuolta. (Butler 1990, 4-5). Sukupuolen tarkastelu myös sosiaalityön ja päihdehuollon kontekstissa on tärkeää. Käyn tässä luvussa läpi sen, miten Judith Butler määrittelee sukupuolen performatiivisuusteoriassaan ja miten performatiivisuusteoria soveltuu tutkielmani aiheeseen. Paneudun myös sukupuolentutkimuksen teoreettiseen taustaan sekä esittelen feminismiin kolme aaltoa, jotka kaikki perustuvat osittain erilaisille tavoille ymmärtää sukupuoli ja jotka eroavat tavoitteiltaan ja tasa-arvokäsityksiltään. Sukupuolentutkimuksen käsittelystä siirryn feministisen sosiaalityön teoriaan, joka kytkeytyy erityisesti kolmannen aallon feminismiin teorioihin. Lopuksi teen lyhyen selonteon siitä, miten oman tutkielmani aihe paikantuu sosiaalityön tutkimuksen kentälle.

Käytän tutkielmassani sekä termiä päihdetyö että päihdehuolto. Päihdetyö määrittyy esimerkiksi sosiaalitoimissa tehtäväksi työksi, kun taas päihdehuollolla tarkoitetaan päihdehuollon asumis- ja laitospalveluita. Tutkielmassani käyttämä nais erityisyys -käsite kattaa molemmissa tahoissa tehdyn työn: käytän nais erityisyys -termiä tarkoittaen sillä kaikkea naisten kanssa tehtävää päihdeidenkäytön problematiikkaan liittyvää työtä.

2.1 Sukupuolentutkimuksen teorettinen tausta

Sukupuolentutkimus, entinen naistutkimus tai feministinen tutkimus, on akateemisesti katsottuna melko uusi tieteenala. Sukupuolentutkimuksen käsitteellisen hämäryyden voidaan katsoa johtuvan tutkimusalan lyhyestä historiasta. (Laitila 2011, 7). Käytän selkeyden vuoksi omassa tutkimuksessani termiä sukupuolentutkimus, joka on nykypäivänäkin tieteenalalle vakiintunut nimitys. Käyn tässä luvussa läpi tieteenalan historiaa ja teoreettista taustaa ja käytän näitä termejä rinnakkain historiallisissa kontekstissaan.

Naistutkimus tai feministinen tutkimus on syntynyt Yhdysvalloissa 1960- ja 1970-luvuilla. Tieteenalan juuret ovat kuitenkin 1800-luvulla ideologisessa naisliikkeessä. Sukupuolentutkimuksesta, naistutkimuksesta ja feministisestä tutkimuksesta voidaan toisinaan puhua synonyymeina, mutta esimerkiksi Anneli Anttonen (1997) on väitöskirjassaan erotellut

nämä feministisen tutkimuksen radikaalilla taustalla. Anttonen liittää feministisen tutkimuksen angloamerikkalaisissa maissa 1960- ja 1970-luvuilla syntyneisiin sukupuolten tasa-arvoa tavoitelleisiin poliittisiin naisliikkeisiin, kun sukupuolentutkimus ja naistutkimus taas keskittyvät tarkastelemaan nimenomaan sukupuolta. Sukupuolentutkimus tarkastelee kriittisesti paitsi sukupuolta, myös ympäröivän todellisuuden eroja ja rajoja sekä tiedettä itseään. Sukupuolentutkimusta määrittää monitieteisyys ja emansipatorisuus – se pyrkii siis tasa-arvoon ja eriarvoisuudesta vapautumiseen. (Laitila 2011, 9.)

Yleinen tapa jäsentää feminististä tutkimusta liittyy siihen, millainen on tutkimuksen suhde tieteen totuuskäsitykseen. Tällöin feministinen tutkimus jaetaan standpoint-feminismiin sekä empiristiseen ja postmoderniin feminismiin. Empiristinen feminismi painottaa naisten toimijuutta. Standpoint-feminismin mukaan naiset tuottavat marginaalisen asemansa takia todempaa tietoa todellisuudestaan. Postmoderni feminismi taas sisältää käsityksen siitä, että kaikki tieto on osittaista. Feminismia voidaan jäsentää myös sen suhteessa naiseuteen. Tässä tutkimuksessa käytetty sukupuolen performatiivisuusteoria voidaan liittää feminismin anti-essentialistiseen ja sosiaalikonstruktivistiseen perinteeseen. Tällä tarkoitetaan sitä, että naiseus on historiallisesti ja kulttuurisesti tuotettu kategoria eikä sillä ole pysyvää ja vakaata olemuksellista perustaa. Essentialistinen käsitys taas määrittelee naiseuden biologisena tai filosofisena olemuksena. Anti-essentialistinen ymmärrystapa kietoutuu myös jälkistrukturalistiseen feminismiin. (Koivunen & Liljeström 2004, 28.)

Sukupuolentutkimus kietoutuu yhteen myös kriittisen tutkimuksen kanssa: sukupuolentutkimus ja feministinen teoria pyrkivät purkamaan ja rakentamaan eli kyseenalaistamaan teorioita, joilla pidetään yllä valtavirtaista todellisuutta ja tarjoamaan tilalle uusia, vaihtoehtoisia tapoja ymmärtää todellisuus (Koivunen & Liljeström 2004, 20). Purkamis- ja rakentamisprojektit muodostavat yhdessä jatkuvasti uudistuvan tiedontuotannon prosessin (Saarinen 1988, 8). Olennaista sukupuolentutkimuksessa on feministisen teorian itsekritiikki. Itsekritiikillä tarkoitetaan feministisen teorian rakennusprojektissa syntyneiden teorioiden tarkastelua liikkeen sisäisen debatin avulla. Yksi merkittävimmistä feministisen teorian itsekritiikin kohteista liittyy käsitykseen 1970-luvulla teoretisoidusta yleisselityksestä liittyen sukupuolittuneeseen valtarakennelmaan, jota on rakennettu jo tuolloin tiedostetuista naisten välisistä eroista huolimatta. Naiseus universaalina kokemuksena alettiin nähdä poissulkevana ja monoliittisenä. Tämä feministisen teorian ”sisäinen” keskustelu on ollut merkittävä siksi, että sen avulla on pystytty kiinnittämään eri tavalla huomioita subjektiivisuuden muuttuvuuteen ja

osittaisuuteen. Subjektius on ymmärretty järjestyväksi luokan, rodun, seksuaalisuuden, uskonnon ja kansallisuuden kaltaisten erojen kautta. (Koivunen & Liljeström 2004, 20-21.)

Sukupuolentutkimuksesta voidaan erottaa erilaisia naisnäkökulmia riippuen siitä, millä tavoin naisnäkökulma kietoutuu tieteenfilosofiseen käsitykseen. Korte (1988, 55-59) esittelee kolme erilaista tapaa tarkastella sukupuolentutkimuksessa, naistutkimuksessa tai feministisessä tutkimuksessa käytettyä naisnäkökulmaa. Ensimmäinen tieteenfilosofinen naisnäkökulman tarkastelutapa on miessukupuolen ymmärtäminen aikaisemmassa tutkimuksessa normaaliuden ja ihmisyyden malliksi. Naisten nostaminen tutkimuksen kohteeksi ja naisten omien kokemusten tutkiminen nousevat keskiöön: tämä vaatii myös tutkijan kriittisyyttä omia sisäistettyjä ajattelutapoja kohtaan. Tällaista naisnäkökulmaa voidaan soveltaa niin teoreettiseen kuin empiiriseen tutkimukseen pyrkimyksenä tarkastella naisia ja miehiä empiirisinä ihmisinä. Toinen tieteenfilosofiaan kytkeytyvä naisnäkökulma näyttäytyy marxilaisen tieteenfilosofian ja dialektisen hermeneutiikan kontekstissa. Tällä tarkoitetaan naissukupuolen tarkastelua yhteiskunnallisena ryhmänä, jolla on yhteisiä piirteitä. Näiden yhteisten piirteiden nähdään luovan naisille omanlaisen tietoisuuden, ”naistietoisuuden” tai ”feministisen tietoisuuden”. Kolmatta naisnäkökulmaa Korte kutsuu feministiseksi näkökulmaksi: tällä tarkoitetaan koko kulttuurin tai kulttuurin piirteiden kritisoimista sen patriarkaalisuudesta sekä vaihtoehdoisen kulttuurin esittämistä. Ongelmalliseksi tämän näkökulman tekee kuitenkin se, että patriarkaatti voidaan määritellä monella eri tavalla.

Suomessa sukupuolentutkimus on noussut akateemiselle kentälle 1970- ja 1980-luvuilla, vaikka aiheen tutkimuksesta on kiinnostuttu jo aiemmin 1960-luvulla. Sukupuolentutkimus, silloinen naistutkimus, oli Suomessa tutkimuksenalan alkuaikoina kytköksissä yhteiskunta- ja humanistisiin tieteisiin, ja sen keskeisimmät kysymykset koskivat sukupuolirooleja ja tasa-arvoa. Yliopistoissa silloista naistutkimusta on ryhdytty opettamaan 1980-luvulla, jolloin myös Suomen ensimmäinen naistutkimuksen instituutti on perustettu Turkuun. (Laitila 2011, 10-11.)

2.2 Sukupuolen performatiivisuus

Käytän pro gradu -tutkielmassani naiseus -käsitteen taustoittamisessa Judith Butlerin teoriaa sukupuolen performatiivisuudesta. Butler esittelee performatiivisuusteorian keskeisessä teoksessaan *Gender Trouble* (1990) (suom. Hankala Sukupuoli, 2006). Teorian keskeinen ajatus on, että sukupuoli syntyy diskursiivisesti vuorovaikutuksessa ja se muodostuu

kokonaiseksi kategoriaksi tekemisen (*perform*) avulla. Butler määrittelee sukupuolen toiminnan ja tekemisen kautta: sukupuoli on tekemisen tulos, ja sitä tuotetaan jatkuvasti uudelleen toistuvien tekojen avulla. Butler näkee, ettei sukupuoleen liity mitään sellaista perustavanlaatuaista ja pysyvää, joka olisi riippumatonta kulttuurisista tekijöistä sekä poliittisista valtarakenteista, jotka määrittävät sukupuolittavaa toimintaa. (Vuollet 2012, 30.) Jenkins & Finneman (2018, 158) esittävät, että Butlerin ajatuksia sukupuolesta on aiemmin sovellettu tutkimuksessa, joka tarkastelee nimenomaan naisten kokemuksia miesenemmistöisissä ympäristöissä, esimerkiksi armeijassa ja uutistoimituksessa. Sukupuolen performatiivisuusteorian hyöty tällaisessa kontekstissa on siinä, että sen avulla on mahdollista tarkastella sitä, miten naiset tuottavat omaa sukupuoltaan ja miten miesenemmistöinen ympäristö sääntöineen ja normeineen muovaa naisten vuorovaikutusta sekä käyttäytymistä. Butlerin teoria on innoittanut keskustelua myös muiden tieteenalojen kuin teoreettisen feminismien keskuudessa, ja sillä on ollut valtava merkitys myös käytännön aktivismille (Vuollet 2012, 30).

Butler ei tee eroa biologisen sukupuolen ('sex') ja sosiaalisen sukupuolen ('gender') välille. Sukupuolen performatiivisuusteorian keskeisenä ajatuksena on, että sukupuoli ei ole pysyvä tila vaan jatkuvasti uudelleen muodostuva identiteetti, jota luodaan jatkuvasti toistuvilla teoilla. (Butler 2007, 9-198.) Näin ollen Butler hylkää käsityksen sukupuolesta luonnollisena tosiasiana; sukupuoli ei siis ole olemista vaan tekemistä, ja sitä tuotetaan niin vakiintuneiden eleiden, kielen, tekojen ja toistotekojen avulla (Vuollet 2012, 30; Uotinen 2006; Vähäpassi 2006). Sukupuolen performatiivisuusteorian voisi tiivistää siis tarkoittavan "sukupuolen tekemistä" ('doing gender'); sukupuoli on siis jatkuvasti meneillä oleva dynaaminen prosessi. (Blumenfield 2005.) Butlerin teoretisoinnin mukaan tämän "tekemisen" taustalla ei ole "tekijää" – tekijä on Butlerille subjekti, joka rakentuu jatkuvasti uudelleen tekojen kautta. Sukupuolen performatiivisuus ei ole valinta, vaan ajatus performatiivisuudesta on aina yhteydessä myös ympärillä vallitsevaan kulttuuriin ja yhteiskunnan valtarakenteisiin. Sukupuolen "tekeminen väärin" saattaa olla ympärillä olevasta maailmasta eristävä tekijä. (Jenkins & Finneman 2018, 159.) Butler (1990) kirjoittaa sukupuolen performatiivisuutta käsittelevässä *Gender Trouble*-teoksessaan sukupuolinormien toteuttamisen merkityksestä sille, miten yksilö hyväksytään ja miten tämä ymmärretään. Sukupuolinormit vakiinnuttavat sen, minkä ymmärrämme käsitettävän inhimilliseksi ja minkä taas emme – kuitenkin, sukupuolinormeja on mahdollista muokata jatkuvilla toistoteoilla, teoilla, eleillä ja kielellä. Performatiivisuusteoria mahdollistaa sukupuolinormien muokkaamisen, joka edelleen

mahdollistaa subjektin identiteetin muutoksen. Butler näkee tämän prosessin, subjektivaation, kuitenkin itsessään ristiriitaisena: subjekti, joka saattaa vastustaa näitä normeja, on itseasiassa rakentunut näiden normien mukaisesti. (Youdell 2006, 518-519.)

Butlerin teorian pohjalla ovat pohdinnat siitä, voiko naiseutta ja naisia määritellä yhdeksi kategoriaksi, joka omaa homogeenisiä piirteitä, ja onko naisten kulttuurissa sellaisia ominaislaatuksuuksia, jotka ovat olemassa itsenäisinä, ilman alisteista suhdetta hegemoniseen, maskuliiniseen kulttuuriin vai määritelläänkö naisten kulttuuri aina suhteessa toiseen, dominoivampaan kulttuuriin. Butler kysyy myös, onko olemassa sellaista kulttuurin osaa, joka voidaan luokitella yksinomaan feminiiniseksi, ja näin ollen kertoisi jotakin naiseuden universaaliudesta. (Butler 2007, 5-6.)

Butlerin sukupuolen performatiivisuuden teoriaa on hyödynnetty paitsi sukupuolentutkimuksessa myös laajasti erilaisessa kulttuuritutkimuksessa: performatiivisuusteoriaa on käytetty niin visuaalisen kulttuurin tutkimuksessa, mediatutkimuksessa ja kirjallisuudentutkimuksessa (Rossi 2017, 90). Butlerin performatiivisuusteoriassaa keskeistä on valtaapitävän kulttuurin valta määritellä sukupuolisuudelle asetettavat rajat. Butler näkee näiden rajojen olevan heteroseksuaalisen kulttuurin mukaiset: sukupuoli nähdään kaksijakoisen mies-nainen- tai maskuliininen-feminiininen-rajauksen mukaisesti. Tällainen sukupuolen tarkka kategorisointi auttaa normatiivisen sukupuolikäsityksen ylläpitämisessä. Butlerin näkemyksen mukaan sukupuoli ikään kuin imitoi itseään – naiseuden tuottaminen heteroseksuaalisen naisen käsityksen mukaisesti auttaa muita mieltämään henkilön naiseksi. Ennen kuin henkilö kykenee tuottamaan yhteiskunnassa sovinnaisena pidettyä naiseutta, on hänen opittava sukupuolijärjestelmän säännöt ja normit. Sukupuolijärjestelmän normeista poikkeavaa saatetaan hyljeksi ja pitää yhteiskunnassa ei-toivottuna. Butler ei näe sukupuoli-identiteetin olevan mitään sisäsyntyistä, henkilön omiin kokemuksiin ja persoonaan liittyvää, vaan olevan seurausta pakottavasta vallasta. (Pitkänen 2017, 3-4.)

2.3 Feminismin kolme aaltoa

Feministinen teoria ja sen kehitys jaetaan yleisesti kolmeen eri ajanjaksoina vallinneeseen aaltoon. Ensimmäisestä aallosta puhuttaessa tarkoitetaan 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa Yhdysvalloissa ja Euroopassa syntynyttä liberaalia naisten oikeuksia ajanutta liikettä.

Ensimmäisen aallon poliittisia vaikuttajia olivat Mary Wollstonecraft ja John Stuart Mill, jotka korostivat naisten oikeutta äänestää ja omistaa maata. Toinen aalto lasketaan alkavaksi sotien jälkeisessä maailmassa 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin feminismin ideologian keskiössä nähtiin naisten voimaantuminen ja mustien sekä kolmannen maailman naisten sekä homoseksuaalien oikeudet. Toista aaltoa luonnehtii radikaalius ja henkilökohtaisten kokemusten politisointi; ”henkilökohtainen on poliittista”. Toisen aallon keskeisimmät ajattelijat Simone de Beauvoir, Betty Friedan, Kate Millett ja Shulamith Firestone korostivat sitä, että huolimatta naisten lisääntyneestä valinnanvapaudesta naiset yhä useimmin valitsivat traditionaalisen elämäntavan, johon kuului avioliitto ja äitiys. Friedanin ajatus ”feminiinisestä mystiikasta” kietoutui näkemykseen, että kulttuurinen hegemonia lokeroi naisia tällaisiin naissukupuolelle soveltuviin rooleihin. (Yenor 2021, 7-8; Krolokke 2005, 1-2; Baumgardner & Richards 2000, 14-18.) Kolmannen aallon feminismiä määrittävä keskeinen ajatus on universaalin naiseuden kyseenalaistaminen: kolmas aalto haastaa käsityksiä naiseuden kapeista kategorioista ja nostaa niin feminististeoreettiseen kuin poliittiseen keskusteluun naiseuden moninaisuuden ja monimerkityksisyyden (Krolokke 2005, 1-2). Seksismi, rasismi ja heteronormatiivisen yhteiskunnan kritiikki ovat kaikki kolmannen aallon feminismin määrittäviä käsitteitä (Reed 2003, 122).

Vaikka feminismin kolmas aalto rakentuu radikaalin toisen aallon periaatteille, on se syntynyt ajassa, jossa sukupuolten tasa-arvoa on totuttu pitämään jokseenkin itsestäänselvyytenä. 1990- ja 2000-luvuilla naisten oikeudet ja tasa-arvo ovat saavuttaneet naisten henkilökohtaisen elämän mutta yhteiskunnallisella tasolla feminismin vaikutus politiikkaan on edelleen jähmeää. (Baumgardner & Richards 2000, 17.) Raija Julkunen (2010) tuo esiin yhä edelleen Pohjoismaissa vallitsevia tasa-arvopoliittisia haasteita: tasa-arvoihanteen vastaiset arkiset käytännöt, moniperustainen syrjintä ja parisuhdeväkivalta ovat yhä merkittäviä ongelmia (lähde). Feminismin kolmatta aaltoa on hankala määritellä yhtä tarkkarajaisesti kuin poliittista ja radikaalia toista aaltoa: sukupuolen määrittely rakentuu sosiaalisen kautta, naisten väliset erot ovat entistä suurempia, syrjintäkeskustelut hajaantuneempia ja politiikan hallintatapa sekavampaa. (Sipilä 2010, 689.)

Baumgardner ja Richards (2000) listaavat kolmannen aallon feminismille keskeisiä tehtäviä ja ajatuksia. Ensimmäisinä Baumgardner ja Richards nostavat esiin kolmannen aallon feminismin näkyväksi tekemisen ja naisten mahdollisuuden hankkia tai olla hankkimatta lapsia. Lisääntymisoikeuksiin kuuluu myös ehkäisyn saatavuus, alemmista sosiaalisista luokista tulevien naisten ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien naisten mahdollisuudet lasten

hankkimiseen, homoseksuaalien adoptio-oikeudet, hedelmöityshoitojen saatavuus ja pakkosterilisaation vastustaminen. Seksuaalikasvatus ja kaikkien naisten saatavilla oleva tieto seksuaaliterveydestä sekä yhteiskuntaluokasta riippumaton terveydenhuolto ovat Baumgardnerin ja Richardsin mukaan kolmannen aallon feminismin keskeisiä ajatuksia. Baumgardner ja Richards nostavat esiin myös nykypäivän feminismin juurten ja naisten historian tietoisuuteen tuomisen esimerkiksi kouluopetuksen avulla. Olennaisena osana kolmannen aallon feminismiä ovat seksuaalivähemmistöihin kuuluvien naisten oikeudet niin yhteiskunnassa kuin feministisen liikkeen sisällä. Pari- ja lähisuhdeväkivalta sekä nuoriin kohdistuva seksuaalinen häirintä sekä koulukiusaaminen sisältyvät myös Baumgardnerin ja Richardsin mukaan niihin epäkohtiin, joihin kolmannen aallon feminismi pureutuu. Myös työelämän tasa-arvoisuuden ajaminen esimerkiksi sukupuolten välisten palkkaerojen ja vanhempainvapaiden suhteen on merkittävä osa kolmannen aallon feminismiä. Kaiken pohjalla on kuitenkin pyrkimys tasa-arvoon ja oikeuteen päättää omasta elämästä. (278-281.)

Vaikka niin kutsuttujen eri aaltojen johdattavat ideologiat ovat vaihdelleet liberaalista radikaaliin ja postmoderniin, on ensimmäisen, toisen ja kolmannen aallon feminismien perustava ajatus kuitenkin naisten ymmärtäminen yhteiskunnan altavastaajiksi sekä tämän altavastaajan aseman parantaminen. Nykyajan feminismissä korostuu sukupuolten välisen tasa-arvon lisäksi tasa-arvo myös muilla ihmisen elämän osa-alueilla: tasa-arvokäsitys on laajentunut koskemaan esimerkiksi myös seksuaalisuutta, rotua, vammaisuutta ja luokkaa. Tällainen intersektionaalinen näkökulma koskee kaikkia eri ihmisten välisiä eroja ja eroihin liittyviä valtasuhteita tasa-arvokeskustelun osana. (Granat 2020, 5.)

2.4 Feministinen sosiaalityö

Feministisen sosiaalityön juuret ovat kriittisen sosiaalityön perinteessä: 1960- ja 1980-luvuilla alkanut sosiaalisten ongelmien yksilölähtöisen näkökulman kritiikki loi pohjaa myös feministiselle sosiaalityölle. Sosiaalisten ongelmien rakenteellinen tarkastelu yksilön syyttämisen tai uhrin asemaan asettamisen sijaan on kriittisen, radikaalin, rakenteellisen ja feministisen sosiaalityön lähtökohta. Feministinen sosiaalityö syntyi, kun sosiaalisten ongelmien rakenteelliseen näkökulmaan on lisätty sukupuolen merkitys: sukupuoli alettiin näkemään rakenteellisena huolenaiheena. Feministinen sosiaalityö ei tee eroa henkilökohtaisen ja poliittisen välillä, vaan ymmärtää molempien kietoutuvan tiiviisti toisiinsa. (Fook 2016, 5.)

Dominelli ja McLeod (1989, 34-101) pitävät feministisen sosiaalityön perustana feministisestä perspektiivistä toteutettua ongelmanmäärittelyä. Feministinen ongelmanmäärittely sulkee sosiaalityön teoriasta ja käytännöstä pois sukupuolineutraaliuden: sukupuolen huomiotta jättäminen nähdään sosiaalityön asiakkaille vahingollisena asiana. Sosiaalisten ongelmien tarkastelu uudelleenmäärittelyn näkökulmasta on auttanut tasa-arvoistamaan niitä valtasuhteita, joiden näkökulmasta sosiaalisia ongelmia on aiemmin määritelty ja luotu epätasa-arvoisia suhteita naisten, lasten ja miesten välille. Feministisen ongelmanmäärittelyn lisäksi tärkeänä pidetään sosiaaliturvan edistämistä sekä tunne-elämän ongelmien erityistä huomioimista. Kunnallisen sosiaalityön keskeisimmäksi ongelmaksi Dominelli ja McLeod nostavat sen, että naiset nähdään yksinomaan kodin piirissä huolehtijan roolissa: tämä johtaa naisten vahvaan leimaamiseen heidän epäonnistuessaan tässä roolissa. Feministinen viitekehys sosiaalityössä on näkynyt Dominellin ja McLeodin mukaan runsaasti kolmannella sektorilla; kampanjoissa, yhteisöissä ja erilaisessa verkostotyössä varsinaisen professionalisen sosiaalityön ulkopuolella. Kunnallisella tasolla feministinen sosiaalityö ei kuitenkaan ole saanut samalla tavalla jalansijaa. Ongelmien määrittely ja uudelleenmäärittely on auttanut erilaisten kolmannen sektorin toimijoiden syntyemisessä, ja näiden toimijoiden keskittymisessä nais erityisiin sosiaalityön tarpeisiin. Esimerkkeinä tällaisista toimijoista ovat muun muassa seksuaaliseen väkivaltaan keskittyneiden tukitoimien syntyminen.

2.5 Paikantuminen sosiaalityön tutkimukseen

Sosiaalityön tutkimuksen peruspilareita ovat useimmiten laadullisin menetelmin toteutettu arjen vuorovaikutuksen tarkastelu, metodologisina lähtökohtina etnografia, etnometodologia ja konstruktionismi. Paikallisuus, arvositoutuneisuus, moraalisuus ja poliittisuus luonnehtivat sosiaalityön tutkimusta; sosiaalityön tutkimus on myös refleksiivistä, ja sen päämääränä on tuottaa ammatillista tietoa työntekijöille, asiakkaille sekä ammatillisille käytännöille. (Raunio 2001, 501-502.) Oma tutkielmani paikantuu sosiaalityön konstruktionistisen perinteen tutkimukseen, tärkeimpinä suunnannäyttäjinä sekä marginalisaatio-, päihde- että sukupuolentutkimus. Käyn tässä alaluvussa lyhyesti läpi oman tutkielmani kannalta relevanttia marginalisaatioon ja naiseuteen liittyvää sosiaalityön tutkimusta.

Sosiaalityön kentällä marginalisaatio, ja siihen liittyvät ilmiöt ovat olleet tutkimuksen kohteina Suomessa esimerkiksi Riitta Granfeltin naisvankeja ja asunnottomia naisia käsittelevissä

tutkimuksissa. Granfeltin vuonna 1998 julkaistu naisten asunnottomuutta käsitellyt väitöskirja *Kertomuksia naisten kodittomuudesta* on toiminut suunnannäyttäjänä niin naisten asunnottomuuden kuin marginalisaation tutkimuksessa. Marginalisaatio on käsitteenä yksi sosiaalityön tutkimuksen keskeisimpiä ilmiöitä. Sosiaalityö professiona paikantuu edelleen kuitenkin universaaliuspyrkimyksistä huolimatta yhteiskunnan ”normaalin” elämän ulkopuolelle tippuneiden ihmisten aseman vahvistajaksi. (Juhila 2002, 11.)

Teija Karttunen on tutkinut väitöskirjassaan *Naiserityistä päihdehoitoa – etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä* (2019) päihdehoitolaitoksen naistenyhteisössä toteutettua nais erityistä päihdehoitoa. Karttusen väitös keskittyy siihen, etteivät perinteiset päihdehuollon hoitomallit ole suunniteltu vastaamaan naisten tarpeisiin, joissa korostuvat naisten ongelmallinen suhde itseen, omaan sukupuoleen sekä myös miehiin. Naiserityisyyttä asunnottomuustyössä on tutkittu Y-Säätiön koordinoimassa NEA-hankkeessa. NEA-hankkeen tarkoitus on ollut selvittää naisten asunnottomuuden syitä sekä auttaa naisia pääsemään palvelujen piiriin (Y-Säätiö 2021). Vaikka NEA-hanke on keskittynyt asunnottomuustyöhön, ovat hankkeen lähtökohdat samanlaiset kuin omassa päihdetyötä koskevassa tutkielmassani. NEA-hanke perustuu nimenomaan siihen, etteivät asunnottomille suunnitellut palvelut vastaa naisten erityistarpeisiin. Naisten asunnottomuus on ilmiö, joka on kasvanut ja tullut yhä näkyvämmäksi. Asunnottomille suunnatut palvelut vastaavat paremmin miesten tarpeisiin siksi, että asunnottomista suurempi osa on aina ollut miehiä. Vuosina 2017-2020 ja osin keväällä 2021 toteutettu hanke peräänkuuluttaa traumainformoitua ja sensitiivistä työtettä naisten kanssa tehtävässä asunnottomuustyössä (Lehtonen ym. 2020). Naisten marginalisaatiokysymyksiin ovat pureutuneet myös esimerkiksi Salovaara (2018) rikostaustaisten naisten yhteiskunnasta eristämistä ja takaisinliittymistä koskevassa väitöskirjassaan sekä Törmä, Tuokkola & Hurtig (2013) tutkimuksessaan *Lähisuhde- ja perheväkivalta romaninaisten kokemana: Avun tarpeet yhteisössä ja palvelujärjestelmässä*. Maija Jäppinen (2015) puolestaan on tutkinut lähisuhdeväkivallan uhreiksi joutuneiden naisten auttamistyötä Venäjällä väitöskirjassaan *Väkivaltatyön käytännöt, sukupuoli ja toimijuus: Etnografinen tutkimus lähisuhdeväkivaltaa kokeneiden naisten auttamistyöstä Venäjällä*.

Marginaalisuus- ja sukupuolentutkimus nivoutuvat oman tutkielmani kontekstissa päihdetutkimuksen alaisuuteen. Aini Pehkonen, Taru Kekoni ja Katja Kuusisto (2019) käsittelevät teoksessaan *Oikeus päihdehuoltoon* suomalaisen päihdehuollon toteutusta ja toteutumista asiakkaiden oikeuksien näkökulmasta. Pehkonen ja kumppanit pureutuvat teoksen

artikkeleissa tärkeisiin kysymyksiin suomalaisen päihdehoidon tasa-arvoisuudesta, palveluiden saavutettavuudesta sekä siitä, kuinka sosiaali- ja terveydenhuollossa laajasti näkyvillä olevan asiakasryhmän oikeudet toteutuvat Suomen palvelujärjestelmässä. Pehkonen ym. korostavat sitä, että päihteiden käyttäjät ovat yhä lähtökohtaisestikin yhteiskunnassamme erittäin haavoittuvassa asemassa.

3 Naiset ja päihderiippuvuus

Tutkielmani käsittelee naiseryityistä päihdetyötä, joten koen oleelliseksi avata sitä, millaisia ovat naisten tyypilliset päihderiippuvuudet sekä mitä naiseryityisyydellä varsinaisesti tarkoitetaan, ja millä tavoin naiseryityinen työote näkyy päihdetyössä. Käyn ensimmäisenä läpi naisten päihteiden käyttöä historiasta nykypäivään, sen jälkeen tarkastelen tarkemmin sitä, mitä naiseryityisellä työotteella tarkoitetaan, ja lopuksi käsittelen vielä naisten palveluntarpeita päihdehuollossa. Hyttinen (1990, 33) kirjoittaa, että alkoholinkäyttöä on perinteisesti pidetty ”naiselle sopimattomana, rumana ja lapsia ajatellen vastuuttomana”. Vaikka Hyttisen teksti on kirjoitettu yli kolmekymmentä vuotta sitten, on perusajatus päihteidenkäytön sopimattomuudesta naiseudelle edelleen paikkansa pitävä.

3.1 Naisten päihteidenkäyttö

Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen toteuttama suomalaisten alkoholinkäyttötapoja koskeva pitkittäistutkimus *Näin Suomi juo: Suomalaisten muuttuvat alkoholinkäyttötavat* (2018) osoittaa suomalaisten juomistottumusten kasvun vuosien 1960 – 2016 välillä. Juomatavat ovat muuttuneet säännöllisemmiksi koko väestön keskuudessa siinä missä aiemmin alkoholinkäyttö on korreloinut palkkapäivän ja viikonloppujen kanssa. Naisten säännöllinen alkoholinkäyttö on ollut tasaisessa kasvussa kuten miestenkin. Vuonna 1968 vain kymmenesosa naisista on käyttänyt alkoholia viikoittain, kun vuonna 2008 määrä on kasvanut reiluun kolmasosaan, ja vuonna 2016 viikoittain alkoholia käyttäviä naisia koko väestöstä on ollut reilu neljäsosa. (Mäkelä ym., 3-21.) Naisten humalahakuinen juominen on myös lisääntynyt, samoin kuin riskirajat ylittävä alkoholinkäyttö. Vuonna 2008 alkoholinkäytön riskirajat ylittivät 14 prosenttia alkoholia käyttävistä naisista, alle 30-vuotiaialla luku oli 16 prosenttia. (Holmila ym. 2013, 38.) Sellaisten yhteiskunnallisten muutosten, jotka ovat olleet suoraan yhteydessä naisen asemaan suomalaisessa yhteiskunnassa, on katsottu vaikuttaneen naisten alkoholinkäytön lisääntymiseen. Tällaisia ovat muun muassa 1960- ja 1970-luvuilla ajankohtaisia olleet muuttoliike, kaupungistuminen, palkkatyöllistyminen ja muutokset suomalaisissa perheoloissa. Osaltaan myös alkoholipolitiikan liberalisoituminen 1960-luvulla on muokannut yleisiä asenteita alkoholia kohtaan hyväksyvämmiksi. Suomalaisessa yhteiskunnassa naisen suhde alkoholiin oli pitkään toimia miehen alkoholinkäytön kontrolloijana: perheen kontekstissa naiselle oli delegoitu vastuu ja moraalinen kontrolli. (Hyttinen 1990, 2-33.) Vaikka asenteet naisten alkoholinkäyttöä kohtaan ovat löyhentyneet, on tämä asennemuutos edelleen kovin

tuore. Hyttisen (1990, 35) tutkimus naisten alkoholinkäytöstä käsittelee pääasiassa 1980-lukua; Hyttinen kirjoittaa siitä, miten yhä 80-luvulla ja 90-luvun alussa naisten alkoholinkäyttöä on säännelty tietynlaisella sosiaalisella normistolla, ja esimerkiksi naisten ravintolassa käynti on ollut hyväksyttävää seurustelun ja tanssin varjolla, ei ”ryyppäämisen” vuoksi.

Yksi suurimmista syistä naisten päihteidenkäytön ympärillä vallitsevaan kielteiseen ilmapiiriin ovat äitiyteen liittyvät vastuu- ja moraalikysymykset. Naisten yhteiskunnallinen rooli perheessä äitinä synnyttää moraalisia kannanottoja liittyen naisten päihteiden käyttöön ja sen sopivuuteen naisille – samalla se aiheuttaa myös naisten päihteidenkäytön ”ylitulkittaa”: vähäinenkin päihteiden käyttö havaitaan. (Hyttinen 1990, 36.) Päihteitä käyttävien 0-6 -vuotiaiden lasten äitien määrä Suomessa on vuosina 1991-2002 kaksinkertaistunut. Huumeriippuvuudet ja huumeongelman laitoshoidon merkinnät kolminkertaistuivat vuosina 1991-2009 synnyttäneiden naisten keskuudessa. (Holmila ym. 2013, 39-45.) Huumetilanne Suomessa 2020 -raportin tilaston mukaan vuosina 2000-2018 huumehoitoon hakeutuneista naisista 43 prosentilla oli alaikäisiä lapsia (Rönkä & Markkula 2020, 41).

Koko väestön laittomien huumausaineiden käyttö on kasvanut runsaasti 2010-luvulle tultaessa. Vuonna 2017 opioideja ja amfetamiinia säännöllisesti käyttäviä henkilöitä on ollut 31 100 – 44 300. Vuoden 2018 tilastojen mukaan ensisijainen päihde päihdehuoltoon hakeutuneilla henkilöillä on ollut jokin opioidi, useimmiten buprenorfiini. Yleisimmät suonensisäisesti käytetyt huumeet Suomessa ovat buprenorfiini, amfetamiini ja metamfetamiini; heroiinin käyttö on nykyään harvinaista, vuoden 2019 ainejäämätutkimuksessa heroiinia löydettiin alle prosentista tutkituista ruiskuista. Huumetilanne Suomessa 2020 -raportin mukaan naisten osuus amfetamiinin käyttäjistä on ollut vuonna 2017 19 prosenttia ja opioidien käyttäjistä 28 prosenttia. Eniten opioideja käyttäviä naisia löytyy 15-24-vuotiaista (35%). Naisten päihteiden ongelmakäyttö on kuitenkin kaikissa ikäryhmissä vähäisempää kuin miesten. (Rönkä ym. 2020.) Kaikista vuonna 2018 huumehoitoon hakeutuneista asiakkaista naisten osuus oli 29 prosenttia. Huumehoidossa olleiden naisten suuruus oli suurinta ikäluokassa 20-29 (36%). Opioidikorvaushoidossa naisia oli 28 prosenttia. Vuoden 2015 Päihdetapauslaskennan mukaan päihteiden käytön takia palvelujen piiriin hakeutuneista 30 prosenttia oli naisia. (Rönkä & Markkula 2020, 39-76.) Nuorten naisten laittomien huumausaineiden käyttö on myös yleistynyt: vuonna 2010 15 – 24-vuotiaista naisista 13 prosenttia vastasi käyttäneensä jotakin laitonta huumetta ainakin kerran viimeisen vuoden sisällä (Holmila ym. 2013, 38). Tarkastelen tutkielmassani yksinomaan päihteitä ongelmakäyttäviä naisia, eli heitä, joiden päihteiden käyttö

on aiheuttanut naisille vakavia sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia ja näyttäytyy nimenomaan riippuvuutena. Useimmiten päihteitä ongelmallisesti käyttävillä henkilöillä on ensisijaisen päihteen lisäksi myös muiden päihteiden sekakäyttöä: vuonna 2018 huumehoidossa olleista miehistä ja naisista 52 prosentilla oli vähintään kolme päihdettä, joihin liittyi ongelmakäyttöä (Rönkä & Markkula 2020, 37).

Vuodeosastohoidossa alkoholinkäytöstä johtuvien sairauksien takia olleiden naisten osuus on vuoden 2009 Päihdetilastollisen vuosikirjan mukaan ollut 20 %. Työikäisten naisten yleisin kuolinsyy on jokin runsaan alkoholinkäytön aiheuttama haitta tai sairaus (Sutinen 2010, 13). Täysraittius on nykyisin yhä harvinaisempaa myös vanhempien naisten keskuudessa (Holmila ym. 2018, 38). Myös huumesairauksien aiheuttamat terveydenhuollon potilaskäynnit ja vuodeosastojaksot ovat lisääntyneet koko väestön keskuudessa viimeisen viiden vuoden aikana kuten myös erikoissairaanhoidon avohoidon käynnit. Vuonna 2018 terveydenhuollossa oli hoidettu huumeiden tai lääkkeiden ongelmakäyttöön liittyen 4 636 potilasta vuodeosastoilla, erikoissairaanhoidossa 9 342 potilasta. Kolmasosa näistä potilaista oli naisia. (Rönkä & Markkula 2020, 83.)

Huumehoidossa olleita äitejä tutkinut Elina Virokannas (2015, 58-59) erittelee tutkimukseen osallistuneiden naisten lapsuudenperheissä esiintyneitä yhtäläisyyksiä: tyypillistä oli vanhempien päihteiden käyttö, väkivalta ja väkivallan uhka sekä perheen lasten omaehtoisuus ja huolehtiminen itsestä ja sisaruksista nuoresta iästä lähtien. Vanhempien piittaamaton asenne mainittiin myös yhtenä naisten taustoja yhdistävänä tekijänä. Puutteellisella kasvatuksella ja lapsuudessa koetuilla traumaattisilla tapahtumilla on esimerkiksi Michael Salterin ja Jan Breckenridgen (2014, 168) tutkimuksessa suora yhteys naisten myöhempiin päihdeongelmiin. Päihdeongelmista kärsivät naiset sairastivat useimmin myös rinnakkain jotakin mielenterveyden häiriötä. Sukupolvelta toiselle siirtyvät tunne-elämän ongelmat ovat tavanomaisia päihderiippuvaisten naisten elämänhistoriassa. Hauras itsetunto, tarvitsevuus sekä kokemus siitä, ettei ole rakastettava ja hyväksytty ovat tyypillisiä haavoittuvan kasvuympäristön seurauksia. Haavoittuvaa kasvuympäristöä leimaa turvattomuus ja vanhempien kykenemättömyys käsitellä omia traumaattisia kokemuksia tai tunteita: päihderiippuvaisten naisten lapsuudenperheissä esiintyy niin riippuvuuksia kuin esimerkiksi vaativuutta ja tunnekylmyyttä perheen lapsia kohtaan. (Mattila 2005, 11-25.)

Tyttöjen lapsuudenkokemukset voivat erota poikien lapsuudesta myös siinä, kuinka vanhemmat tai muut tärkeät aikuiset suhtautuvat lapsiin ja millaisiin rooleihin lapset asetetaan. Mattila (2005, 24-25) tarkastelee päihdeongelmaisten naisten lapsuutta ja nuoruutta: tytöille lapsuudessa asetetut vaatimukset ovat voineet poiketa pojille asetetuista vaatimuksista esimerkiksi siinä, että tytöiltä on vaadittu enemmän toisten huomioimista ja oman itsensä syrjään asettamista. Tyttöjen rooliin on kuulunut olla välittämättä itsensä kaltoinkohtelusta, vähättelystä tai omien rajojen rikkomisesta.

Naisten osuus vuosittain Suomessa tapahtuvista huumemyrkytyskuolemista on noin neljännes. Huumemyrkytyskuolemat eli huumeista johtuvat tahalliset tai tahattomat yliannostukset ovat pysyneet Suomessa viimeisten vuosien aikana tasaisesti samoissa luvuissa. Yleisin huumemyrkytyskuolemia aiheuttava huumausaine on buprenorfiini, joka oli vuonna 2019 merkittävimpana löydöksenä 91 kuolemassa. Buprenorfiinin rinnalla seuraavaksi eniten myrkytyskuolemia aiheuttavat muut opioidit; metadoni, oksikodoni, tramadoli, fentanyyli, kodeiini, heroiini/morfiini ja deksstrometorfaani. Yleisin ikä Suomessa kuolla huumemyrkytyksen seurauksena on 25-35 -vuotta. Vuosien 2015-2019 aikana nuorten alle 30-vuotiaiden osuus kaikista huumemyrkytyskuolemista on kasvanut 33 prosentista 49 prosenttiin. (Huumetilanne Suomessa 2020, 84-91.)

Näkökulmia riippuvuuteen

Siihen, mikä aiheuttaa päihderiippuvuuden ja miten päihderiippuvuutta tarkastellaan, on monia erilaisia näkökulmia. Päihdeongelmaan liittyy monia erilaisia yksilön elämässä läsnä olevia vaikeuksia. Päihderiippuvuutta voidaan tarkastella yksilönäkökulmasta ja ajatella, että henkilöllä on päihderiippuvuus, sillä hän on traumatisoitunut ja käsittelee traumaa päihteiden avulla. Päihderiippuvuutta voidaan ajatella myös opittuna selviytymismallina, tunne-elämän häiriönä tai yhteiskunnassa ylläpidettynä elämäntapana. Tutkimuksellinen näkökulma päihderiippuvuuteen voi tarkastella riippuvuutta esimerkiksi psykoanalyttisesta, kognitiivisesta ja behavioristisesta näkökulmasta. Erilaiset painotukset päihderiippuvuuden tarkasteluun ovat myös vertaistukeen perustuvissa AA- ja NA-ryhmissä ja lääketieteeseen perustuvassa tiedossa. Vertaistukiryhmät ymmärtävät ihmisen henkisenä olentona, kun taas lääketiede perustaa fysiologiseen näkökulmaan. (Karttunen 2019, 23.)

Päihderiippuvuutta voidaan tarkastella myös addiktionäkökulmasta. Addiktiolla tarkoitetaan sisäistä pakkoa toimia määrättyllä tavalla, heikentynyttä kykyä kontrolloida omaa toimintaa ja toiminnan jatkamista toiminnan aiheuttamista haitoista huolimatta. Addiktion ja riippuvuuden käsitettä käytetään rinnakkain, vaikka määritelmällisesti vain sellainen riippuvuus, joka tuottaa välittömän tyydytyksen ollessa samaan aikaan ihmiselle jollain lailla haitallinen, täyttää addiktion kriteerit. (Viholainen 2003, 13-14.)

Shareh ja Ramshini (2020, 57-64) ovat tutkineet kiintymyssuhteen ja päihderiippuvuudesta toipuneiden retkahdusten yhteyttä. Tutkimuksessaan he ovat selvittäneet, että päihderiippuvaisten ja etenkin retkahtaneiden päihderiippuvaisten kiintymyssuhde on useimmiten ristiriitainen kuin niiden, jotka eivät ole elämänsä aikana kärsineet riippuvuudesta. Shareh ja Ramshini esittävät, että turvallinen kiintymyssuhde on yleisempi niillä, jotka eivät ole päihteistä riippuvaisia. Tutkimuksessa on käsitelty myös aivoissa tapahtuvaa taistele tai pakene -reaktiota, ja sekä tällä reaktiolla että ristiriitaisella kiintymyssuhteella todetaan olevan vaikutus riippuvuuden syntyyn. Kiintymyssuhteen ja riippuvuuden yhteys nousee esiin esimerkiksi henkilön kyvyissä pärjätä emotionaalisen stressin kanssa. Turvallinen kiintymyssuhde luo pohjan, jolloin ihminen hakee stressaavissa tilanteissa turvaa toisilta ihmisiltä, kun taas ristiriitaisesti ja turvattomasti kiintyneet hakevat turvaa muualta, esimerkiksi päihteistä.

Riippuvuuskäyttäytymistä voidaan tarkastella myös sekä impulsiivisuuden ja itsekontrollin puutteen sekä rationaalisten valintojen teorian kautta. Impulsiivisuuden ja itsekontrollin puutteen näkökulma lienee nykypäivänä yleisempi tapa tarkastella päihderiippuvuutta ja muuta riippuvuuskäyttäytymistä. Impulsiivisuuden ja itsekontrollin puute vahvistaa sitä ajatusta, ettei yksilön riippuvuuskäyttäytyminen ole tahdonalaista, vaan riippuvuutta voidaan selittää esimerkiksi aivorakenteiden muutoksilla. Etenkin sellaisten henkilöiden kohdalla, jotka toistuvista yrityksistä huolimatta eivät ole päässeet eroon riippuvuutta aiheuttavasta asiasta, on ymmärretty olevan sellaisia patologisia muutoksia aivoissa, jotka vaikuttavat henkilön impulsiivisuuden ja itsekontrollin säätelyyn. Tämä näkökulma tarkastelee riippuvuutta aivosairautena (*brain disease model of addiction, BDMA*). Aiemmassa tutkimuksessa BDMA on nähty joko aivojen palkitsemisjärjestelmän häiriönä tai aivojen ahdistuksen tai stressinsietokyvyn puutteeseen liittyvänä sairautena. (Kivinen 2019, 7-8.) Kivinen (2019, 9) käsittelee pro gradu -tutkielmassaan myös rationaalisten valintojen teorioita, joilla tarkoitetaan riippuvuuden ymmärtämistä enemmän yksilön omien valintojen kautta, kuinka edellä kuvatun

BDMA-mallin näkökulmasta. Rationaalisten valintojen teorioiden mukaan riippuvuusikäyttäytyminen on rationaalisesti toimivan ihmisen valinta, jota ohjaa yksilön hyötyajattelu. Vaikka toiminta olisikin ihmiselle tuhoisaa, nähdään se silti enemmän valintana, jos toiminnan tavoitteena on edes lyhytaikainen hyöty. Tällaisia rationaalisen valinnan teorioita ovat muun muassa itselääkitsemisen malli ja Skogin rationaalisen valinnan teoria. Itselääkitsemisen mallilla tarkoitetaan yksilön pyrkimystä helpottaa ahdistusta ja muita psyykkisiä ongelmia päihteiden käytön avulla. Skogin rationaalisen valinnan teoria ymmärtää yksilöllä olevan aina valinnanmahdollisuus ja jokainen yksilön tulevaisuuteen jollain lailla vaikuttava teko on valinnainen. Skogin teorian mukaan se, ettei riippuvainen kykene kontrolloimaan omaa toimintaansa johtuu siitä, että ihmisen mielen valtaavat valintojen ristiriidat, ja mielessä vaihtoehto jatkaa päihteiden käyttöä on dominoiva valinta.

3.2 Nais erityisyys päihdetyössä

Keskustelu naisten kanssa tehtävästä päihdetyöstä kääntyy usein perheongelmiin, sikiövaurioihin, päihteidenkäytön lapsia koskeviin vaikutuksiin ja raskaina olevien äitien pakkohoitoon. Tämänkaltaisen stereotyyppinen tarkastelu saattaa kuitenkin luoda syrjiviä käytäntöjä. (Karttunen 2020.) Feministinen tutkimus on saanut jalansijaa myös päihdetyön tutkimuksen kentällä: päihdetyötä, päihteiden käyttöä ja päihdetyön käytäntöjä on tutkittu perinteisesti valkoisen miehen näkökulmasta. Naisten päihteidenkäytön liittäminen ainoastaan perhesuhteisiin tai yksilöpatologiseen näkökulmaan yhteiskunnan rakenteiden, kulttuurin ja sosiaalisten kysymysten sijaan jättää huomiotta ne rakenteiset ongelmat, jotka osaltaan vaikuttavat naisten päihderiippuvuuksien syntyyn. (Friedman & Alicea 1995, 432-434; Karttunen 2015, 230.)

Karttunen (2015, 222) määrittelee nais erityyisen päihdetyön kolmen ulottuvuuden kautta. Karttunen mukaan nais erityyisyys sisältää:

1. Ymmärryksen sukupuolen ja naiseuden merkityksestä päihdehoidossa
2. Käsitteiden naisten palvelutarpeista, päihdeongelmista ja niihin nivoutuvista psykososiaalisista ongelmista sekä näihin kohdentuvasta työstä
3. Jäsennyksen naisten päihdehoidon sisällöllisistä ulottuvuuksista ja sitä ohjaavista teoreettisista ja menetelmällisistä lähtökohdista.

Greenfield ja Grella (2018, 881) esittelevät kolme tapaa, joilla nais erityisyyden toteutumista päihdetyössä voidaan arvioida. Greenfieldin ja Grellan mukaan nais erityiseksi lasketaan sellaiset palvelut, jotka tarjoavat hoitoa ja apua naisille; mahdollisuuksien mukaan myös henkilökunnan sukupuolijakauma on nais painotteinen. Nais erityinen päihdetyö keskittyy sellaisiin syihin, seurauksiin, retkahdusriskeihin ja retkahdusta ehkäiseviin strategioihin, joilla on suurempi painoarvo naisten elämässä. Kolmanneksi, nais erityistä päihdetyötä voidaan arvioida sen perusteella, millaisia naisten kannalta positiivisia hoitotuloksia tuottavia palveluja työ sisältää. Takaisin yhteiskuntaan kiinnittyminen on tärkeä osa päihdetyötä ja -hoitoa. Nais erityisessä päihdetyössä yhteiskuntaan kiinnittyminen ja liittyminen saa erityistä painoarvoa juuri siksi, että naisten päihdeongelmien taustalla suhteet ovat merkityksellisiä tekijöitä. (Karttunen 2019, 4.)

Granfelt (2007, 106-107) on tutkinut naisten päihdekuntoutusta vankilaolosuhteissa. Vankilassa toteutettu naisten päihdehoito on Granfeltin mukaan sidoksissa kolmeen käsitteeseen: *henkilökohtaisuuteen, sosiaaliseen tilanteeseen ja teoreettisuuteen*. Vaikka Granfeltin tutkimus käsittelee nimenomaan vankilaolosuhteita, ovat käsitteet sovellettavissa myös muualla toteutettavaan päihdetyöhön. Henkilökohtaisuudella tarkoitetaan päihdehoidon ja päihdeohjelman jäsentämistä osaksi omaa henkilökohtaista elämää. Vankilan päihdekuntoutukseen osallistuvien naisten tulisi saada tavoitettua päihdekuntoutuksessa toteutettavien tehtävien ja pohdintojen merkitys itselleen ja omalle henkilökohtaiselle elämälleen. Nais erityisen päihdetyön tulisi ottaa kokonaisvaltaisesti huomioon naisten sosiaalinen tilanne: päihderiippuvuus kytkeytyy osaksi muita sosiaalisia ongelmia ja saattaa johtaa esimerkiksi vankilakierteeseen. Päihdeongelmaa ei voi irrottaa erilliseksi osaksi naisten todellisuutta. Teoreettisuuden merkitys päihdetyössä konkretisoituu työntekijöiden osaamisessa. Granfeltin mukaan teoreettisen viitekehyksen sisältänyt työntekijä pystyy työskentelemään asiakaslähtöisesti eri asiakasryhmien parissa.

Nais erityisen päihdetyön olisi aina oltava niin intersektionaalista kuin kokonaisvaltaiselle kohtaamiselle tilaa antavaa. Päihderiippuvainen äiti on kuvannut kokemuksiaan Sutisen (2010, 10) äitiys- ja lastenneuvoloiden päihdeongelmaisten naisten hoitomallia käsittelevässä tutkimuksessa seuraavasti: *”Neuvolassa olen raskaana oleva odottava äiti. Päihdehuollossa olen päihdeongelmainen nainen. Missä tulen kohdatuksi raskaana olevana päihdeitä käyttävänä naisena?”*. Myös eri ikävaiheiden huomioiminen on tärkeää: esimerkiksi ikääntyneille naisille suunnattuja päihdepalveluita on vähän. Ikääntyneiden naisten kohdalla

avunsaantiin saattaa vaikuttaa se, määrittykö nainen ensisijaisesti päihdeongelman, iän vai sukupuolen kautta (Vesa ym. 2017, 24).

Haasteena nais erityiselle päihdetyölle on päihteitä käyttävien naisten kokema kokonaisvaltainen häpeä, joka saattaa estää hakeutumasta palvelujen piiriin. Häpeän kokemukset muodostuvat päihteiden käyttäjiin liittyvistä stigmoista, jotka etenkin naisten kohdalla ovat moraalisesti leimaavia. Yhteiskunnassa vallitsevat naisten rooliodotukset vaikuttavat siihen, miten naiset kokevat sosiaalista häpeää ja sillä, miten naiset yksilöinä kokevat täyttävänsä näitä odotuksia on vaikutus myös naisten kuntoutumiselle. Yhtenä nais erityisen päihdetyön lähtökohtana onkin yksilön yhteiskuntaan kiinnittymisen vahvistaminen systemisesti eri elämän osa-alueilla. (Karttunen 2020, 82.)

Suomalaista nais erityistä päihdetyötä on kehitetty rinnan naisten alkoholin ja muiden päihteiden käytön lisääntyttyä erityisesti sotien jälkeen. Vuonna 1922 perustettu Naistenkartano ry (entinen Naisten Raittiuskeskus) toimi osana suomalaista raittiusliikettä. Yhdistys perusti 1990-luvun alussa naisille suunnattua päihdehoitoa toteuttaneen Leppävirran Naistenkartanon, jonka toiminta kuitenkin päättyi lama-aikana, sillä ainoastaan naisille tarkoitettua päihdehoitolaitosta ei nähty tärkeänä. (Kivipelto & Palojärvi 2018, 248-249.) Naistenkartano on nykyään uudelleen toiminnassa ja sen toimintatavan lähtökohtana on erilaisten naisten vertaisryhmien järjestäminen. Nykypäivänäkin toiminnassa oleva Hoitokoti Tuhkimo on vuonna 2002 perustettu ympärivuorokautista laituskuntoutusta ainoastaan naisille tarjoava hoitolaitos. Helsingissä sijaitseva Liisankoti puolestaan tarjoaa ympärivuorokautista päihdehuollon asumispalvelua naisille. Naisille tarkoitettujen päihdekuntoutuslaitosten ja asumispalvelujen olemassaolo ei ole tärkeää ainoastaan nais erityisen työtteen toteutumisen kannalta, vaan myös siksi, että esimerkiksi naisten ja miesten kesken toteutetussa laituskuntoutuksessa naisten voi olla vaikea saada omaa ääntä kuuluviin esimerkiksi vertaisryhmissä. Omista henkilökohtaisista kokemuksista puhuminen saattaa tuntua miesten läsnä ollessa vaikealta etenkin, jos omasta henkilöhistoriasta löytyy traumaattisia kokemuksia liittyen vastakkaiseen sukupuoleen. (Karttunen 2020.)

4 Päihdehuoltoa sääntelevä lainsäädäntö ja päihdehuollon palvelujärjestelmä

Päihdepalveluita koskeva lainsäädäntö on Suomessa laaja, ja siihen kuuluu useita eri lakeja. Toimiva lainsäädäntö on tehokkaan, tarkoituksenmukaisen ja asiakkaita palvelevan päihdehuollon elinehto. Suomessa päihdehuoltoa sääntelevät keskeiset lait ovat perustuslaki (731/1999), päihdehuoltolaki (41/1986), sosiaalihuoltolaki (1301/2014), terveydenhuoltolaki (1326/2010), potilaslaki (785/1992), sosiaalihuollon asiakaslaki (812/2000) ja hallintolaki (434/20003). Muista säännöksistä päihdehuoltoa sääntelevät sosiaali- ja terveysministeriön päihdehuoltoasetus (653/1986), opioidiriippuvuuden lääkkeellistä vieroitus- ja korvaushoitoa koskeva asetus (33/2008), kansanterveyslaki (66/1972) sekä erikoissairaanhoidon laki (1062/1989), mielenterveyslaki (1116/1990), valtioneuvoston asetus tartuntataudeista (146/2017) sekä laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusasetuksista ja kuntoutusrahaetuksista (566/2005) ja sairausvakuutuslaki (1224/2004). (Finlex 2021; Poikonen & Kekoni 2019, 49-51 .)

Päihdehuollon palvelukokonaisuuden ongelmakohtina on yleisesti nähty päihdehuollon integroiminen osaksi sekä sosiaali- että terveydenhuoltoa. Perinteisesti päihdehuollon on katsottu kuuluvaksi sosiaalihuollon palveluihin, mutta muuttuvalla palvelukentällä terveydenhuollon integroiminen osaksi päihdehuoltoa nähdään osana asiakaslähtöisempää työtä. Päihdepalveluja koskeva lainsäädäntö määrittelee päihdehuollon palvelut sosiaali- ja terveydenhuollon yhteiseksi toiminta-alueeksi.

Päihdehuoltoa sääntelevään lainsäädäntöön liittyy edelleen tulkinnallisia ongelmia: lex specialis-tulkintaperiaatteen mukaan erityislaki syrjäyttää yleislain mutta toisaalta sosiaalihuollon oikeusperiaate yleisten palvelujen ensisijaisuudesta viittaa pyrkimykseen järjestää palvelut ensisijaisesti yleislakien mukaisesti. Näiden päihdehuoltoa koskevien lainsäädännöllisten tulkintaongelmien lisäksi päihdepalvelujärjestelmään liittyy järjestelmällisiä ongelmia, esimerkiksi palvelujärjestelmän hajanaisuus, alueellinen epätasa-arvoisuus ja palvelujen leimaavuus. (Poikonen & Kekoni 2019, 49-79.)

Oikeus päihdehuollon palveluihin määritellään perustuslaissa. Kunnat ovat velvoitettuja järjestämään päihdehuollon palveluita kuntalaisille: osalla kunnista on käytössään kattavat erityistason palvelut, pienemmissä kunnissa päihdehuollon palveluista vastaavat perustason sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut. Kuntien on mahdollista tuottaa päihdehuollon palvelut

itse, yhdessä muiden kuntien tai kuntayhtymän kanssa tai hankkia palveluja ostopalveluina. Oikeus päihdepalveluihin on subjektiivinen, millä tarkoitetaan sitä, että jokaisen palveluja tarvitsevan tulisi olla mahdollista saada niitä riippumatta kuntien määrärahatilanteesta. Kuntien myönteisten päihdepalvelupäätösten on aina perustuttava yksilökohtaiseen tarvearviointiin. Sosiaalityöntekijällä tai terveydenhuollon ollessa kyseessä lääkäriellä on tärkein vastuu asiakkaan tarvearvioinnissa – vaikka asiakkaalla on subjektiivinen oikeus päihdepalveluihin, ei asiakkaalla ole oikeutta valikoida itselleen parhaimmaksi kokemaansa palvelua vaan se on viranomaisen vastuulla. (Poikonen & Kekoni 2019, 53-55.)

Päihdehuollon palvelujen järjestäminen ensisijaisesti avohuollon keinoin on kirjattu päihdehuoltolain 6. §:n 3.:een momenttiin (Päihdehuoltolaki 6. §). Sen lisäksi, että kuntien on huolehdittava päihdehuollon palvelujen saatavuudesta, on huolehdittava myös palvelujen saavutettavuudesta. Kuntia veloitetaan järjestämään ehkäisevää päihdetyötä (Laki ehkäisevän päihdetyön järjestämisestä 523/2015). Vastuu ehkäisevästä päihdetyöstä on ensisijaisesti kunnilla, mutta työtä voidaan toteuttaa yhteistyössä seurakuntien ja järjestöjen kanssa. Lain mukaan ehkäisevän päihdetyön on perustuttava päihteiden käytön ja sen aiheuttamien haittojen seurantaan sekä niin tieteelliseen näyttöön kuin hyviin käytäntöihinkin. Ehkäisevän päihdetyön tilannetta Suomessa on kartoitettu vuonna 2020, jolloin 69 prosentissa kunnista katsottiin olevan vahvat ehkäisevän päihdetyön perusrakenteet. Ehkäisevän päihdetyön painotus suuntautuu edelleen vahvasti lapsiin ja nuoriin sekä useimmiten alkoholin käyttöön kuin huumausaineisiin. (Huume tilanne Suomessa 2020, 46-49.)

5 Näkökulmia häpeään

Käyn tässä luvussa läpi lyhyesti muutamia teorioita, joiden avulla häpeää on tutkittu. Häpeä osoittautui omassa aineistossani päihteitä käyttävien naisten elämässä monella eri osa-alueella läsnä olevaksi tunteeksi. Häpeä toimii oman tutkielmani analyysissä yläkategoriana, jonka avulla tarkastelen muita aineistosta esiin nousseita kategorioita. Tästä syystä koin tärkeäksi käydä läpi muutamia oman tutkielmani kannalta olennaisia näkökulmia häpeän teoreettiseen käsittelyyn.

Tunteiden syntymekanismeille voidaan antaa useita erilaisia selitysmalleja. Tarkastelen omassa tutkielmassani naisten kokemaa häpeää yksinomaan sosiaalisesta näkökulmasta. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta nähtynä tunteet muodostetaan, koetaan ja tulkitaan sosiaalisten ja kulttuuristen prosessien avulla. Tunteiden voidaan ymmärtää olevan myös sisäsyntyisiä, strukturalistisesti instituutioiden ja valtasuhteiden muovaamia. Fenomenologinen näkökulma mieltää tunteet moraaliseksi arvioiksi yksilön paikasta maailmassa. Poststrukturalistinen näkökulma korostaa kielen ja kulttuurin osuutta tunteiden synnyssä ja kokemisessa: poststrukturalistinen näkökulma on lähellä sosiaalista konstruktionismia. Tunteita voidaan tarkastella myös psykoanalyttisesta ja psykodynaamisesta näkökulmasta, jolloin painopiste on yksilön varhaisissa suhteissa tärkeisiin aikuisiin ja muihin perheenjäseniin. (Lupton 1998, 2-28.)

Erving Goffman on käsitellyt tunteita ja häpeää stigman käsitteen avulla. Goffman tarkoittaa stigmalla joko fyysistä tai yleisimmin näkymätöntä leimaa, joka liitetään poikkeavuuteen ja erilaisuuteen (Väyrynen 2011, 14). Stigmaa ei ole olemassa ilman sen ympärillä vallitsevia stereotyyppioita ja se, mikä voidaan luokitella sosiaalisesti ja kulttuurisesti stigmaksi, riippuu ympäröivässä maailmassa valloilla olevista stereotyyppioista (Kusow 2004, 180). Goffmanin teoria sosiaalisesta stigmasta sisältää ajatuksen yhteiskunnasta vaikuttamassa siihen, miten ihmisiä kategorisoidaan ja millaiset ominaisuudet määritellään hyväksyttäväksi. Jos henkilön ominaisuudet poikkeavat yhteiskunnasta yleisesti hyväksytyistä ominaisuuksista eli stereotyyppioista, kohdellaan henkilö alempiarvoisesti ja hänet saatetaan eristää yhteisöstä. (Tikka 2011, 11.) Tutkimukseni aineistossa naiset eivät ainoastaan kokeneet yhteiskunnan kohtelevan heitä alempiarvoisesti vaan he itse kategorisoivat itsensä poikkeaviksi ja alempiarvoiksi. Olennaista häpeän sosiaalisessa näkökulmassa ei ole toisilta saatu välitön palaute, vaan yksilön

oma arvio ja oletus siitä, että toiset reagoivat omaan toimintaan negatiivisella tavalla (Paukkunen 2013, 22).

Eve Kosofsky Sedgwick (2003) tarkastelee häpeää erityisesti queer-performatiivisuuden näkökulmasta. Hyödyntäen Butlerin sukupuolen performatiivisuuden teoriaa Sedgwick pohtii sitä, että häpeä on ylpeyden, arvokkuuden, itsensä esille asettamisen ja ekshibitionismin vastakohta. Näin ollen Sedgwick ymmärtää häpeän itsessään esityksellisenä *performanssina*, jonka avulla on mahdollista tuottaa muutosta. Performanssilla Sedgwick ja Butler ymmärtävät performanssin kyvyksi toimia ja vaikuttaa muihin – se on siis ikään kuin toimijuuden tuote. (Rossi 2017, 90-91.)

Häpeän voidaan nähdä olevan yksilölle syvästi haitallinen tunne, jolla on yhteys psyykkiseen oireiluun, masennukseen, ahdistukseen ja itsemurha-alttiuteen (Paukkunen 2013, 22). Häpeän on teoretisoitu myös olevan merkittävin affekti suhteessa ihmisen identiteetin muodostumiseen (Baldwin ym. 2006, 5). Baldwin ym. (2006) kirjoittavat häpeää tutkineen Gershen Kaufmanin näkemyksestä, jonka mukaan ihmisen tietoisuus ja identiteetti muodostuvat häpeän kokemuksista. Häpeän ydin on omien herkkien ja intiimien puolien paljastumisessa toisille: häpeän tunne on aina jollain lailla sidoksissa toisiin. Häpeän käsittelyssä olennaista on häpeän tunteen ymmärtäminen ja kohtaaminen; jos oma häpeän tunne jätetään vaille huomiota eikä sitä käsitellä, voi seurauksena olla depersonalisaation kokemus. Toisaalta häpeän voidaan ajatella myös suojaavan yksilöä silloin, kun tämä on herkimmillään. (5-6.)

Häpeää väitöskirjassaan *The Nature, Origins, and Consequences of Finnish Shame-proneness* tutkinut Malinen (2010) jakaa ihmisen häpeäalttiuden tutkimuksessaan kolmeen eri kategoriaan. Malisen mukaan häpeä voi olla kietoutunut niin vahvaksi osaksi ihmisen persoonallisuutta, että se heikentää merkittävästi itsetuntoa. Häpeä voi olla ihmisen elämässä läsnä kuitenkin sisäistymättä, jolloin ihmisen on mahdollista säilyttää vahvempi itseluottamus. Kolmanneksi häpeää voidaan estää syntymästä torjumalla se ilman, että häpeä pääsee tietoisuuden tasolle. Häpeä ei vaikuta ainoastaan ihmisen identiteettiin vaan myös toisiin solmittaviin ihmissuhteisiin. Päihdeongelmien synnyn lisäksi häpeä altistaa myös perfektionismille, narsismille, kiltteydelle ja miellyttämistarpeelle.

6 Tutkimusasetelma

Esittelen tässä luvussa tutkielmani tutkimuskysymykset, aineiston ja aineiston rajaamiseen liittyvän prosessin sekä tutkimusmenetelmän keskeiset käsitteet. Tutkimus on kuvaileva kirjallisuuskatsaus, ja sen tutkimusmenetelmänä toimii kategoria-analyysi, joka pohjautuu sosiaalisen konstruktionismin periaatteisiin. Esittelen ensin sosiaalisen konstruktionismin perusajatukset, sekä sen yhteyden kategoria-analyysiin. Tämän jälkeen esittelen tarkemmin kategoria-analyysin, sekä Harvey Sacksin jäsenkategoria-analyysin, joka toimii oman tutkielmani metodologisena viitekehyksenä. Käyn läpi jäsenkategoria-analyysin keskeiset periaatteet, taustan ja näiden relevanssin suhteessa omaan tutkimukseeni.

Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä toimii Judith Butlerin teoria sukupuolen performatiivisuudesta. Tutkimukseni kohteena on suomalainen naisten kanssa tehtävä päihdetyö. Käytän tutkimukseni aineistona kahtakymmentä kotimaista naisten kanssa tehtävää päihdetyötä käsittelevää tieteellistä artikkelia ja väitöskirjaa. Vastaan tutkimuskysymykseen siitä näkökulmasta, miten päihteitä käyttävät naiset tuottavat naiseuden kategorioita suomalaisessa päihdetyön tutkimuksessa. Tällä tarkoitan sitä, että en ole itse kerännyt haastatteluaineistoa, vaan analyysini perustuu jo ennalta tehtyyn tutkimukseen. Tutkimuskysymykseni on:

Millaisia naiseuden kategorioita päihdehuollon palveluissa olevat päihderiippuvaiset naiset tuottavat?

Tutkimuskysymyksen avulla haluan selvittää, mitkä ovat sellaisia asioita, joita naisten kanssa tehtävä nais erityinen päihdetyö vaatii asiakkaan näkökulmasta sekä onko suomalaisessa sosiaalihuollon alaisessa päihdetyössä sellaisia vallitsevia epäkohtia, jotka vaikeuttavat naisten palvelujen piiriin hakeutumista. Tarkoitukseni on paikantaa aineistosta tutkimuskysymysteni mukaisia kategorioita ja analysoida ja selittää kategoriat siinä kontekstissa, miten ne peilautuvat naisten kanssa tehtävän päihdetyön toteutumiseen ja asiakkaiden palveluihin hakeutumiseen.

6.1 Sosiaalinen konstruktionismi

Sosiaalisella konstruktionismilla tarkoitetaan todellisuuden rakentumista ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, kielenkäytössä ja muissa sosiaalisissa prosesseissa. Konstruktionistinen

ajattelutapa ymmärtää kielen nimenomaisesti todellisuuden rakentajana, ei kuvaajana. Todellisuuden rakentuminen vuorovaikutuksessa määrittää uudelleen myös tiedon luonnetta: tieto ei ole reflektiota pysyvästä todellisuudesta, vaan se merkityksellistyy aina tietystä näkökulmasta tiettyä tarkoitusta varten, tietyssä sosiaalisessa suhteessa. (Somero-Torniainen 2017, 20; Löytönen.) Sosiaalinen konstruktionismi tarkastelee kriittisesti valmiiksi annettuja käsityksiä maailmasta ja itsestämme; se vastustaa positivismin ja empirismin ajatusta siitä, että todellisuus hahmottuu tarkkailemalla maailmaa. Sosiaalisen konstruktionismin periaatteiden mukaan ne kategoriat, joita pidämme itsestään selvinä, ja joiden kautta ymmärrämme todellisuutta, eivät välttämättä ole yksioikoisia totuuksia. (Burr 2015, 2-3; Kukla 2000, 62.) Sosiaalisten ongelmien konstruktionistinen tutkimus painottaa näkemystä siitä, etteivät käyttäytyminen, olosuhteet tai ilmiö ole itsessään sosiaalisia ongelmia – ongelma muodostuu tulkinnallisessa prosessissa. Se, että määrittelemme jonkin ilmiön ongelmalliseksi, haitalliseksi ja interventiota vaativaksi, luo sosiaalisen ongelman. (Somero-Torniainen 2017, 21.) Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta kaikki naisten kanssa tehty päihdetyö ei ole olennaista nimenomaan nais erityisyyden kannalta, eivätkä kaikki päihderiippuvaisten naisten tuottamat naiseuden kategoriat kerro siitä, millaisia päihdetyön käytäntöjä nais erityinen työ vaatii. Jos peilaamme sosiaalisen konstruktionismin periaatteita nais erityiseen päihdetyöhön, tulisi nais erityisen työn muodostua niistä työskentelytavoista, jotka naiset kokevat hyödyllisiksi oman riippuvuutensa näkökulmasta; samalla tavalla ne naiseuden kategoriat, jotka ovat kytköksissä riippuvuuteen, tulisi ottaa huomioon nais erityistä työtettä kehitettäessä.

Sosiaalinen konstruktionismi sopii sosiaalityön kaltaisen auttamistyön tarkasteluun, sillä sosiaalinen konstruktionismi tarjoaa puitteet tarkastella instituutioissa esiintyvää sosiaalista vuorovaikutusta kriittisestä näkökulmasta. Sosiaalityössä ollaan jatkuvasti tekemisissä ihmisten elämään suoraan vaikuttavan päätöksenteon kanssa. Ne merkitykset, joita sekä työntekijät että asiakkaat asettavat esimerkiksi hyväksytylle arkielämälle, päihderiippuvuudelle tai psyykkiselle sairaudelle muodostavat sen sosiaalisen todellisuuden, jossa asiakkaan elämään vaikuttavista päätöksistä neuvotellaan ja niitä tehdään. Tapamme ymmärtää ja rakentaa sosiaalista todellisuutta on aina sidoksissa siis kulttuuriin ja historiaan. Suhtautumistapamme saattaa olla hyvin erilainen, jos päihderiippuvainen mies on tehnyt rikoksen hankkiakseen itselleen päihteitä kuin jos kyseisen rikoksen on tehnyt päihderiippuvainen nainen, sillä jo lähtökohtaisesti rikollisuutta ei liitetä naissukupuoleen. Rikos saa siis erilaisia merkityssuhteita riippuen tekijän sukupuolesta: tällainen vuorovaikutuksessa tuotettu sosiaalinen todellisuus on ensisijaisesti läsnä kielessä ja kategorioissa. (Vanhala 2005, 24-25.)

Sosiaalista konstruktionismia tutkinut Vivien Burr (1998, 13-23) kirjoittaa sosiaalisen konstruktionismin uudelleenrakentavasta mahdollisuudesta: kun sosiaalinen todellisuus rakentuu vuorovaikutuksessa, mahdollistaa se myös uusien identiteettien ja kategorioiden neuvottelemisen. Kategorioilla Burr tarkoittaa esimerkiksi sukupuolta, seksuaalisuutta, rotua, sairautta ja näihin liitettäviä määreitä. Sosiaalisen konstruktionismin kriitikot perustelevat kritiikkiään sillä, että sosiaalinen konstruktionismi luo asetelman, jossa asiat ovat joko oikeita ja todellisia tai konstruoituja. Tämä luo vastakkainasettelun, jossa sosiaalinen konstruktionismi yhdistetään väärään, epäaitoon ja illuusion ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa rakennetun todellisuuden ajatellaan olevan epäluotettava. Burr näkee tämän kritiikin johtuvan käsityksestä, jossa sosiaalisen konstruktionismin nähdään olevan mielikuvituksen tuotetta, irrallisena materiaalisesta maailmasta. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa eikä irrallisuus materiaasta ole sosiaalisen konstruktionismin lähtökohta. Sosiaalisen konstruktionismin voima on siinä, että sen avulla on mahdollista kyseenalaistaa ihmisiä alistavia prosesseja sekä yrittää luoda ja antaa tilaa uusille merkityksille (Vanhala 2005, 26).

Kategoria-analyysiä, etnometodologiaa ja sosiaalista konstruktionismia voidaan tarkastella rinnan myös *institutionaalisen todellisuuden* kanssa. Institutionaalisella todellisuudella tarkoitetaan esimerkiksi tietyssä organisaatiossa vakiintuneita toimintakäytäntöjä. Ihmisten yhteistoiminta vakiinnuttaa organisaatioiden toiminnan rutinoitumiseen; institutionaalisen todellisuuden ylläpitäminen vaatii rutiininomaisuutta ja yhteisymmärrystä siitä, kuinka ympärillä vallitsevassa todellisuudessa toimitaan. Epäkonventionaalaisella tavalla toimivan henkilön toimintatavat ovat ristiriidassa institutionaalisen todellisuuden rutiininomaisuuden kanssa. Etnometodologian näkökulmasta kiinnostavaa on, miten ihmiset noudattavat ja toteuttavat yhteisesti hyväksytyiksi sovittuja sääntöjä käytännössä. (Vanhala 2005, 27.) Harold Garfinkelin etnometodologiaa käsittelevän työn eräs olennaisimmista käsitteistä on indeksikaalisuus. Indeksikaalisuudella tarkoitetaan toiminnan kontekstisidonnaisuutta (Vom Lehn, 95). Ihmiset eivät ole institutionaalisen todellisuuden sääntöjen passiivisia noudattajia vaan taitavia sosiaalisten sääntöjen soveltajia. Garfinkelin mukaan teot ja toiminta ovat ymmärrettäviä ainoastaan niiden esittämissä yhteydessä. (Vanhala 2005, 28.)

Erving Goffman on tutkinut myös ihmistenvälistä vuorovaikutusta. Goffmanin ajatusten keskiössä on ihmistenvälisessä vuorovaikutuksessa pätevät säännöt: nämä säännöt ja rutiinit ovat samat tilanteesta riippumatta. Goffmanin mukaan ihmiset toiminnan ja tekojen taustalla

on aina toiminnan ja tekojen suhde muihin ihmisiin. Goffman tarkastelee vuorovaikutusta kasvojen säilyttämisen ja menettämisen näkökulmasta. Ihmisten sosiaalisen toiminnan taustalla on ajatus kasvojen säilyttämisestä, sosiaalisen etiketin noudattamisesta jonka avulla säilytetään oma arvokkuus muiden silmissä. Yhteiskunnasta ja sosiaalisesta järjestyksestä poikkeaviksi määritellyt, stigmatisoidut, ihmiset ovat jollain lailla rikkoneet tätä sosiaalista etikettiä. Ihminen voi myös stigmatisoitua ollessaan tietyn instituution, esimerkiksi päihteiden käyttäjille tarkoitetun asuntolan tai psykiatrisen sairaalan, asiakkaana. (Vanhala 2005, 28-29.) Tällöin ihminen on osa vääränlaista *institutionaalista todellisuutta*. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma toimii pohjana paitsi kategoria-analyysille, mutta myös Judith Butlerin teorialle sukupuolen performatiivisuudesta. Sekä sosiaalinen konstruktionismi että sukupuolen performatiivisuusteoria ymmärtävät sosiaalisen todellisuuden ja identiteetin rakentuvan vuorovaikutuksessa kielen ja tekemisen avulla.

6.2 Kategoria-analyysi

Kategoriat ovat läsnä ihmisten jokapäiväisessä elämässä. Kategoriat eivät ole sellaisenaan olemassa, vaan ihmiset tekevät ja tuottavat kategorioita kielen ja muun toiminnan avulla (Jokinen ym. 2012, 10). Kategoria-analyysissä on kysymys sekä moraalista että kulttuurin tarkastelemisesta. Kategorioilla on olennainen osa itsemme ja muiden ihmisten määrittelyssä ja ne ovat läsnä joka päivä kaikessa vuorovaikutuksessa. Kategoriat kertovat ympärillämme olevasta maailmasta ja siitä, millaisia arvoja yhteiskunnassa pidetään tärkeinä. (Juhila 2012) Kategoria-analyysin juuret ulottuvat 1960-luvulle Harold Garfinkelin etnometodologian tutkimukseen. Garfinkelin mukaan etnometodologia tutkii niitä metodeja, joilla ihmiset itse järjestävät ja järjelevät ympärillä olevaa maailmaa. Suuri osa etnometodologian tutkimuksesta painottuu siihen, kuinka ihmiset yrittävät ymmärtää sosiaalisia tekoja samalla, kun tekevät niitä. (Attewell 1974, 182.) Etnometodologian keskeisimpiä käsitteitä on sosiaalinen järjestys (*social order*), jonka rakentamista erilaisilla kategorioilla etnometodologia tutkii. Etnometodologisen tutkimuksen näkökulmasta ihmiset käyttävät erilaisia kategorioita arkielämässään tiedostamatta itse kategorisointia. Etnometodologinen tutkimusperinne on jakautunut myöhemmin moniin suuntauksiin. Kategoria-analyysin kannalta merkittävin etnometodologiaan pohjaava tutkimusmenetelmä on Harvey Sacksin jäsenkategoria-analyysi. (Jokinen ym. 2012, 24.)

Sacksin työ jäsenyysskategorisoinnin parissa ajoittuu 1960- ja 1970-luvuille. Sacksin mukaan suuri osa ihmisten välisestä kanssakäymisestä ja muusta yhteiselämästä sisältyy käyttämiimme kategorioihin – kategorioihin varastoitunut tieto muodostaa sellaisen kulttuurisen tietovarannon, jota ilman ihmisten välinen vuorovaikutus ja toisten ymmärtäminen olisi mahdotonta. Tämän tietovarannon avulla rakennamme ymmärrystä niin itsestämme, muista kuin yhteiskunnastakin. Kategorioihin sisältyvä tietovaranto ei ole kuitenkaan muuttumaton, sillä ihmiset tuottavat kategorioita ja niihin liittyvää tietoa, ja ne muuttuvat jatkuvasti ajassa ja paikassa. (Juhila 2012.) Sacksin kehittelemä analyysi jaetaan kahteen osaan, jäsenyysskategorisointiin (*membership categorization analysis* eli MCA) ja myöhempiin keskusteluanalyysiin (*conversation analysis* eli CA). (Jokinen ym. 2012, 24-25.) Keskityn tarkastelemaan jäsenyysskategorisointia, sillä käytän jäsenkategoria-analyysiä omassa tutkimuksessani. Sacksin teorian erottaa Garfinkelin etnometodologiasta se, että Sacks rakensi systemaattista menetelmää, jolla voidaan analysoida kasvokkaista vuorovaikutusta, ja joka mahdollistaa sellaisen tiedon ja tieteen syntymisen, joka jäsentää ihmisten keskinäistä vuorovaikutusta (Ruusuvuori 2001, 384;389).

Kategoriat ovat tekemistä – niillä ei ole itseisarvoa ilman käytäntöön liittyvää toimintaa. Kategorioiden tutkimiseen liittyy se, mitä kategorisoinneilla saadaan aikaan. Kategoriat ovat tärkeä osa ihmisten välistä vuorovaikutusta, sillä kategorisointi on yksi tapa välittää tietoa ja kommunikoida muiden ihmisten kanssa. Kategorioiden voima syntyy, kun kategorioita käytetään, tuotetaan ja niistä neuvotellaan. Kategorioiden avulla voidaan tutkia ihmisten arkielämässä läsnä olevaa tietoa; kategoriat ja niihin liittyvät määreet ilmenevät kaikessa vuorovaikutuksessamme ja niistä voi saada tärkeää kulttuurista tietoa. Liitämme esimerkiksi kategorioihin ”huumeriippuvainen äiti”, ”asunnoton nainen” tai ”naisvanki” automaattisesti paljon sellaisia merkityksiä, jotka välittyvät kyseisistä kategorioista ilman tarkempaa selvennystä: todennäköisesti tällaisia merkityksiä ovat vaikkapa huono-osainen, epäonnistunut tai mielenterveysongelmainen. Kategorioihin liittyvä kulttuurinen tieto ei kuitenkaan ole paikallaan pysyvää, vaan ajassa ja paikassa vaihtelevaa. Olennaista on se, tarkastelemmeko kategorioita suhteessa toisiin vai itseen: sama kategoria voi saada näin täysin eri merkityksiä. (Juhila ym. 2012, 49-58.)

Tarkastelen omassa pro gradu -tutkielmassani päihteitä käyttäviä naisia, joka on itsessään jo toiseutta tuottava ja marginaaliin sijoittuva kategoria. Kategoria-analyysin valintaa tutkimusmenetelmäksi tällaisessa marginaaliryhmää koskevassa tutkimuksessa voidaan

perustella esimerkiksi kategorioihin sisältyvällä tiedolla, kategorioiden ja moraalin sidonnaisuudella, kategorioihin liittyvällä selontekovelvollisuudella ja poikkeavuuden kategorisaatiolla. Sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa homogeenistavaa ulkoryhmäkategorisaatiota kutsutaan poikkeavuudeksi: oman ryhmän ja itsen ulkopuolisten näkeminen erilaisina suhteessa omaan ryhmään tuottaa poikkeavuutta. Äärimmäisessä tapauksessa myös poikkeavien käyttäytyminen ja ominaisuudet voidaan tuomita vääränlaisiksi. Kuten muutkin kategoriat, on poikkeavuus myös ajassa ja paikassa muuttuvaa. Poikkeavuuden kategoriaan kuulumisen voi rikkoa moraalista järjestystä ja tuottaa kategoriaan kuuluville selontekovelvollisuuksia, eli vaatimuksia selittää, miksi jokin asia ei ole olemassa tai toteudu niin kuin yhteiskunnassa on yhteisesti oletettu. Tällaista moraalisen järjestyksen laiminlyöntiä kutsutaan moraaliseksi murtumaksi. (Juhila ym. 2012, 21-72; Juhila 2012, 190.)

Kategoria-analyysi valikoitui pro gradu -tutkielmani menetelmäksi siksi, että sen avulla voidaan paikantaa paitsi niitä moraalisen järjestyksen paikkoja, joihin nainen-kategoria yhdistetään, mutta myös niitä moraalisia murtumia, joita naisten päihteiden käyttö tuottaa.

Jäsenkategoria-analyysin keskeiset käsitteet

Harvey Sacksin kehittämä jäsenkategoria-analyysi perustuu ajatukselle siitä, että kaikkia ihmisiä – itseä ja muita – voi kuvata erilaisilla kategorioilla. Olennaista Sacksin jäsenkategoria-analyysissä on etnometodologinen näkemys siitä, että kategoriat ovat sidottu aikaan, tilanteeseen ja kulttuuriin. Ihminen voi kuulua saman aikaisesti useaan eri kategoriaan: nainen, äiti, puoliso, urheilija, työssäkävijä, pitkäaikaissairas ja sisko. Kategoriat eivät siis sulje toisiaan pois ja se, minkä kategorian kautta ihmistä kuvataan, on aina tilannekohtaista. Kategorioihin liitetään kulttuurisia määreitä ja toimintoja, jotka ovat kytköksissä myös motiiveihin, velvollisuuksiin ja oikeuksiin. Esimerkiksi äidin kategoriaan liittyy aina suuri vastuu ja velvollisuus lapsesta, naisen kategoriaan liitetään automaattisesti tietynlaisia määreitä ja päihteiden käyttäjien voidaan ajatella olevan esimerkiksi syrjäytyneitä, köyhiä tai epäsiistejä. Kategoriat siis luovat maailmaan moraalista järjestystä: jos esimerkiksi kuulemme, että lapsi on huostaanotettu, tulkitsemme asian niin, että lapsen kasvuolosuhteet ovat olleet vaarassa, ja lapsen huoltajat toimineet vastuuttomasti. Kategoriat auttavat meitä tekemään päätelmiä, niin oikeita kuin virheellisiäkin, paitsi itsestämme myös muista ihmisistä. Sacksin näkemys on, että maailma rakentuu näille vuorovaikutuksessa syntyville kategorioille. Se, mihin jäsenkategoria-analyysin avulla pyritään, on tehdä näkyväksi maailmassamme itsestään selvinä pitamiämme

kategorioita, joiden avulla jatkuvasti muokkaamme todellisuuttamme. (Juhila ym. 2012, 24-31.) Jäsenkategoria-analyysin tarkoitus on tarkastella sitä, kuinka kategorioita, kategoriakokoelmia ja määreitä käytetään tietyssä kontekstissa (Hester & Hester 2012, 566). Jäsenkategoria-analyysin keskeiset käsitteet ovat:

- Katgoria (*category*)
- Kategoriasidonnaiset toiminnot (*category bound activities*)
- Kategoriakokoelma (*collection of categories*)
- Tiimi (*team*)
- Kategoriapari (*standardized relational pair*)
- Jäsenyysskategorisointiväline (*membership categorisation device*)
- Jäsenyysskategorisoinnin soveltamissäännöt: taloudellisuussääntö (*economy rule*), johdonmukaisuussääntö (*consistency rule*) ja kuulijan maksimi (*viewer's maxim*)

Sacksin jäsenkategoria-analyysin kategoriat ovat personoituja, eli niillä tarkoitetaan aina ihmistä. Tärkeä jako jäsenkategoria-analyysissä on itsekategorisaatio sekä toisten kategorisaatio. Sillä, määrittelevätkö päihderiippuvaiset naiset itse kategoriajäsenyytensä vai määritelläänkö heidät ulkopuolelta, esimerkiksi palvelujärjestelmästä käsin, on valtava ero. Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani päihderiippuvaisten naisten naiseutta sekä itsekategorisaation näkökulmasta. Vaikka sekä naiset määriteltäisiin samoihin kategorioihin sekä itsekategorisaation että toisten kategorisaation näkökulmasta, sisältää itsekategorisaatio vahvan eron teon itsen ja muiden välille. (Juhila ym. 2012, 27-62; Somero-Torniainen 2017.)

6.3 Aineisto ja aineiston hakustrategia

Aineisto käsittää 20 kotimaista nais erityistä tai naisten kanssa tehtävää päihdetyötä, naisten päihdehuoltoa ja -hoitoa sekä naisten päihderiippuvuuksia käsittelevää tieteellistä artikkelia ja väitöskirjaa. Aineisto on haettu Finna-tietokannasta sekä sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan lehti Januksen tieteellisiä julkaisuja sisältävästä arkistosta. Olen rajannut haustani pois ammattikorkeakoulun opinnäytetyöt sekä pro gradu -tutkielmat. Halusin käyttää tutkielmassani kotimaista aineistoa, joten aineiston haku on tehty rajaten pois kansainväliset artikkelit ja tutkimukset. Hakusanoina aineiston haussa on käytetty sanoja ”nais erityisyys”, ”nais erityinen päihdetyö”, ”naiset; huumeet”, ”naiset; päihtet”, ”naiset; huumehoito”, ”naisten

päihteidenkäyttö” ja ”naiset; riippuvuudet”. Aineiston artikkelit, tutkimukset ja väitöskirjat on valittu sillä perusteella, että niissä käsitellään joko nais erityistä päihdetyötä sen eri toimintaympäristöissä tai naisten päihteidenkäyttöä. Jälkimmäisten kohdalla aineiston on oltava jollain lailla sidoksissa myös palvelujärjestelmään. Aiheesta tehdyn aiemman melko suppean tutkimuksen vuoksi hakua ei lopulta rajattu ajallisesti. Alkuperäinen tarkoitukseni oli rajata aineisto ajallisesti koskemaan korkeintaan viimeisenä viitenä vuotena tehtyä tutkimusta mutta hakutulosten ollessa aikarajauksella haettuna suppeita, päätin tehdä haun ilman, että haku on ajallisesti rajattu. Aineistoon valikoituneet artikkelit ja väitöskirjat ovat kirjoitettu vuosina 2004 – 2020.

Aineiston 18 tutkimusta, väitöskirjaa tai artikkelia käsittelevät suoraan naisten kanssa tehtävää päihdetyötä. Kaksi aineiston artikkelia eivät suoranaisesti käsittele naisia: toinen koskee yhteisöllistä päihdekuntoutusta ja toinen käsittelee vankilasta vapautuneita, tuetussa asumisessa asuvia päihteiden käyttäjiä. Aineisto sisältää sekä vankilassa toteutettavaa nais erityistä päihdetyötä että rikoksista (erityisesti huumausainerikoksista) tuomittujen naisten kanssa tehtävää työtä käsittelevää tutkimusta (N=4). Äitiys, lapset, raskaus ja äitiysidentiteetit olivat aineistossa yleinen teema (N=5). Nais erityisyys asunnottomuustyössä nousi myös esiin toteuttaessani hakua (N=2). Koin mielekkääksi sisällyttää myös nais erityistä asunnottomuustyötä käsittelevän aineiston tutkielmaani, sillä asunnottomuus ja päihderiippuvuus kulkevat usein käsikädessä. Asunnottomuusongelma on Suomessa edelleen määritelty vahvasti yksilön poikkeavuusnäkökulmasta käsin, ja ajatus kodittomuuden yhteydestä päihdeongelmaan on juurtunut syvälle (Kaukonen 2019). Huomionarvoista on se, miten vähän yksinomaan nais erityistä päihdetyötä on Suomessa tutkittu. Naisten päihteidenkäyttöä tai nais erityistä päihdetyötä käsittelevä tutkimus on useimmin sidoksissa muihin sosiaalisiin ongelmiin kuten asunnottomuuteen, lähisuhdeväkivaltaan ja naisvankien sekä naisten rikollisuuden tutkimukseen.

Taulukko 1. Käytetyt tietokannat ja hakusanat

Tietokanta	Hakusana
Finna	naiserityisyys, naiserityinen
Janus	päihdetyö, naiset; huumeet, naiset; päihhteet, naiset; huumehoito, naiset; riippuvuudet, naisten päihhteidenkäyttö

Aineiston analysoimisesta

Aineistosta nousi esiin valtava määrä erilaisia naiseuden kategorioita sekä naisten itsensä tuottamana että palvelujärjestelmän, tarkoittaen esimerkiksi päihdehuollon työntekijöitä, tutkijoita ja sosiaalityöntekijöitä, näkökulmasta nähtynä. Päihdehuollon palveluissa olevat naiset rakensivat naiseuttaan häpeän ja syyllisyyden kokemuksista. Vahvana aineistossa esiintyi naisten ongelmien moninaisuus ja toive kokonaisvaltaisesta kohtaamisesta myös päihdehuollossa ja -hoidossa. Aineiston artikkeleissa ja tutkimuksissa naiset kategorisoivat itseään erilaisista psyykkisistä ongelmista kärsiviksi; ahdistus, paniikkioireet ja sosiaalinen jännitys esiintyivät myös työntekijöiden näkökulmassa.

Toteutin analyysini käymällä aineistoa systemaattisesti läpi ja paikantamalla niin aineistossa esiintyvien naisten omista kertomuksista ja kuvauksista erilaisia kategorioita, joiden kautta he käsittelivät omaa naiseuttaan ja joihin he mielsivät itsensä naisena. Tutkimukseni ollessa nimenomaan kirjallisuuskatsaus, oli sukupuolen performatiivisuuden teoria mukana analyysissäni viitekehyksenä sille, millaisia naiseuden kategorioita aineistosta löytyi nimenomaan suullisesti tuotettuna. En siis ole tarkastellut esimerkiksi tekoja, eleitä tai vaatetusta. Aineistosta löytyi paljon erilaisia kategorioita, mutta koin mielekkääksi rajata tutkimukseen mukaan otettavat kategoriat niihin varsinaiseen viiteen, joiden koin olevan

aineiston perusteella naisten elämässä suuria ja merkittäviä teemoja. Tutkimukseni on toteutettu aineistolähtöisesti tarkoituksena antaa aineistolle oma ääni.

Aloitin analyysivaiheen lukemalla ensin aineiston läpi ilman ajatuksia varsinaisesta kategorisoinnista. Tämän jälkeen ryhdyin tarkastelemaan aineistoa kategorisesta näkökulmasta ja keskityin erityisesti sellaisiin aineistossa toistuviin kategorioihin, joiden kautta naiset puhuivat itsestään, omasta naiseudestaan tai paikastaan päihteitä käyttävänä naisena suomalaisessa yhteiskunnassa. Lähdin toteuttamaan analyysiä ilman mitään varsinaista taustajatusta siitä, millaisia kategorioita aineistosta mahdollisesti löytyy. Analyysini perustui jäsenkategoria-analyysin periaatteiden mukaisesti *moraaliseen järkeilyyn*: tarkastelin naisten naiseutta toimintana, jossa toteutetaan sosiaalista ja moraalista järkeilyä ja tästä järkeilystä neuvotellaan (Juhila ym. 2012, 70).

Aineiston lähemmässä tarkastelussa päihteitä käyttävien naisten itsekategorisaatio muodostui kysymyksiksi syyllisyydestä ja vastuusta, jotka molemmat paikantuivat naisten kokemaan häpeään. Syyllisyyden ja vastuun kysymykset ja se, onko kyseessä sosiaalinen vai yksilöllinen näkökulma, käsitetään kategoria-analyysissä *diagnostiseksi kehykseksi* (Jokinen 2012, 250). Aineistoni perusteella omassa analyysissä naisten omasta naiseudestaan muodostamissa kategorioissa korostui yksilönäkökulma. Naiset kokivat itse olevansa vastuussa omasta elämästään ja häpeän kokemukset kietoutuivat naisten itsesyytöksiin. Työntekijöiden ja tutkijoiden suhtautuminen päihteitä käyttävien naisten elämässä vallitseviin ongelmiin oli neutraali. Toisaalta taas naiset kokivat palvelujärjestelmän usein nöyryyttäväksi tai lamaannuttavaksi.

Olen jakanut aineistosta esiin nousseet kategoriat isompiin yhtenäisiin kokonaisuuksiin, joita käsittelen yksitellen. Aineistosta esiin nousseet kategoriat ovat jaettu viiteen isompaan kokonaisuuteen: koettu ja tehty väkivalta, parisuhde ja seksuaalisuus, äitiys ja suhteet lapsiin sekä psyykkiset ongelmat, mielenterveys ja oma identiteetti sekä sosiaaliset suhteet. Häpeän näyttäytyessä aineistossa niin suurena ja toistuvana teemana, päätin luoda analyysini siltä pohjalta, että kuljetan häpeän käsitettä mukana ikään kuin suurempana yläkategoriana, jonka avulla tarkastelen väkivaltaan, seksuaalisuuteen, äitiyteen, mielenterveyteen ja sosiaalisiin suhteisiin liittyviä alakategorioita.

6.4 Tutkimuksen reliabiteetti ja tutkimuseettiset kysymykset

Sosiaalityön tutkimuksen erityispiirteeksi on luonnehdittu sen vankkaa suhdetta käytännön interventioihin. Sosiaalityön tutkimukseen kohdistuu vaatimus osoittaa vaikuttavuutta ja rakentaa näyttöön perustuvaan käytäntöön pohjautuvaa tietopohjaa. Näyttöön perustuvan tiedon käyttäminen sosiaaliolla on perusteltua asiakkaiden parhaiden mahdollisten palvelujen saamisen takaamisen vuoksi (Häkkinen 2015, 33). Sosiaalityön tutkimusta ei ole mahdollista erottaa käytännön kentästä, sillä molemmat ovat rinnakkain sosiaalityössä läsnä (Pekkarinen 2014, 35). Oma tutkimukseni on toteutettu kuvailevana kirjallisuuskatsauksena. Kirjallisuuskatsauksen tarkoituksena on luoda synteisiä aiemmin tehdystä tutkimuksesta. Tutkielma valikoitui kirjallisuuskatsauksesi mielenkiinnosta jäsentää Suomessa yleisesti melko vähän mutta viime vuosina enenevässä määrin tehtyä naisten kanssa tehtävän päihdetyön tutkimusta. Kirjallisuuskatsauksen avulla voidaan tehdä tutkimusta aiemmin tehdystä tutkimuksesta ja näin luoda uutta perustaa tulevaisuuden tutkimukselle. (Karjalainen 2019, 13-20.) Kuvaileva kirjallisuuskatsaus sallii laajan aineiston käytön ja näin ollen myös laaja-alaisen aiheen käsittelyn. Kirjallisuuskatsaus mahdollistaa ilmiöiden kuvailun tai kriittisen tarkastelun sekä ilmiöstä puuttuvan tiedon tunnistamisen. (Häkkinen 2015, 30.) Kirjallisuuskatsauksen metodina kuuluu aineiston kriittinen arviointi ja tutkimuksen toistettavuus. Läpi tutkimuksen on tarkoituksenmukaista kuvata tutkimusprosessia mahdollisimman läpinäkyvästi ja tietoisia harhakäsityksiä välttämällä. (Karjalainen 2019, 13-15.) Olen pyrkinyt pro gradu -tutkielmassani sekä raportoimaan tutkielman teon prosessin että aineiston analyysin ja johtopäätökset mahdollisimman selkeästi niin, että prosessi näyttäytyy yhteneväisenä ja läpinäkyvänä.

Oman tutkimukseni ollessa toteutettu kirjallisuuskatsauksena, en ole johtunut pohtimaan sellaisia tyypillisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä, jotka koskevat esimerkiksi haastattelututkimuksena toteutettua tutkimusta. Yleiset tutkimuseettiset kysymykset koskevat esimerkiksi tutkimuksessa haastateltujen yksityisyydensuojaa. Omassa tutkielmassani tutkimuseettiset kysymykset rajoittuivat koskemaan esimerkiksi aiheen yleistä sensitiivisyyttä ja sitä, miten ja millä sanoilla ilmiöistä voidaan puhua. Sosiaalityön tutkimuksessa on tyypillistä kohdata ristiriitoja tutkijan oman tutkimuseetiikan ja niiden pyrkimysten, joita sosiaalityö professiona edistää, välillä. Sosiaalityön tutkimuksessa on läsnä niin yksilönäkökulma kuin yhteiskunnallinen intressi. (Pekkarinen 2014, 42.) Tutkielmaa tehdessäni koin tärkeäksi esimerkiksi olla puhumatta ”päihdeäideistä” termin leimaavuuden vuoksi.

7 Naiseuden kategoriat ja nais erityisen päihdetyön haasteet

Käyn tässä luvussa lähemmin läpi analyysini tulokset ja esittelen aineistosta esiin nousseet naiseuden kategoriat. Luku on jaettu niin, että esittelen ensin lyhyesti aineiston perusteella naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä merkityksellisiksi nousseita palvelutarpeita. Tämän jälkeen käsittelen aineistosta poimimani viisi kategoriaa. Tutkielmani tarkoitus oli tarkastella päihdehuollon palveluissa olevien naisten tuottamia naiseuden kategorioita ja sitä, millainen päihdetyö on naisille tarkoituksenmukaista. Aineistosta keskeisimmäksi nousi naisten vaikeus hakeutua palveluihin vahvasti koetun häpeän takia. Naisten omasta päihdeiden käytöstään kokema häpeä nähtiin johtuvan naisille asetetuista sukupuolirooliodotuksista (Heino ym. 2019, 198). Olen tyypitellyt kategoriat niiden teemojen mukaan, jotka nousivat aineistosta naisten elämässä keskeisimmiksi. Tällaisia teemoja olivat koettu ja tehty väkivalta, parisuhde ja seksuaalisuus, äitiys ja lapset, psyykkiset ongelmat, mielenterveys ja oma identiteetti sekä sosiaaliset suhteet.

Näiden kategorioiden lisäksi aineistosta nousi esiin naisten toive vertaistyöskentelylle päihderiippuvuuden käsittelyssä – koin tämän tärkeäksi osaksi nais erityistä työtä siksi, että aihe nousi esiin useassa aineistoni artikkelissa sekä väitöskirjassa. Kategoria-analyysin näkökulmasta vertaisryhmätyöskentelyä voi tarkastella myös moraalisten odotusten ja oletusten kautta: naiset kokevat vertaistyöskentelyn mielekkääksi, sillä käsite vertaisesta sisältää määreen kokemuksesta ja yhteisen kokemuksen jakamisesta (Juhila ym. 2012, 71). Vertaistyöskentely on siksikin olennainen osa nais erityistä päihdetyötä, että vertaisen kohtaaminen voi helpottaa naisten vahvasti kokemia häpeän tunteita. Sekä päihderiippuvaiset naiset itse että päihdehuollon palveluissa työskentelevät työntekijät sisällyttävät vertaisen käsitteeseen moraalisia odotuksia ja oletuksia siitä, että vertaisella on vahva kokemus ja asiantuntemus päihderiippuvuudesta ja erityisesti nais erityisen työn ollessa kyseessä päihderiippuvaisena naisena elämisestä.

Päihderiippuvaiset naiset kategorisoivat itseään monella erilaisella tavalla – naiset eivät nähneet päihderiippuvuutta tai esimerkiksi rikollista elämää yhtenä ainoana naiseuden kategoriana. Palvelujärjestelmän näkökulmasta aineistosta esiin nousseet toive kokonaisvaltaisesta kohtaamisesta on yksi tärkeimmistä nais erityisen päihdetyön lähtökohdista. Käsittelen lopuksi sitä, miten naisten toiveet kokonaisvaltaisesta kohtaamisesta näkyivät aineistossa sekä millaisia haasteita kokonaisvaltainen kohtaaminen asettaa nais erityiselle päihdetyölle.

7.1 Naisten palvelutarpeet päihdehuollossa

Naisten palvelutarpeet päihdehuollossa muodostuvat moninaisiksi. Päihderiippuvuuden kohtaaminen ja käsittely irrallisena, itsenäisenä ongelmana ei ole kuntoutumisen ja asiakaslähtöisen työn näkökulmasta mielekästä. Naisten kokonaisvaltainen kohtaaminen ja naisten elämässä ilmenevien erilaisten sensitiivisten ongelmien ja aiheiden käsittely tulisi aina olla lähtökohta naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä. Tällaisia aiheita ovat esimerkiksi väkivalta, äitiys, mielenterveysongelmat ja seksuaalisuus. Äitiyden korostamisella nais erityisessä päihdetyössä on kuitenkin varjopuolensa: lapsettomat naiset jäävät syrjään.

Psykososiaalisen tuen merkitys naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä nousee esiin naisten erilaisten traumaattisten kokemusten kohdalla. Käsittelemättömistä traumakokemuksista kärsivät oireilevat usein itsetuhoisella käyttäytymisellä, esimerkiksi runsaalla päihteiden käytöllä. Päihdetyö on paitsi päihteistä irtautumisessa auttamista, myös naisten tukemista oman identiteetin uudelleen rakentamisessa. (Granfelt 2007, 124-132.) Naisten tavoitteellisessa ja tuloksellisessa päihdehoidossa tärkeää on aito kuunteleminen sekä pitkäkestoinen ja intensiivinen hoitosuhde saman työntekijän kanssa. Hoito- ja tukimuotojen integroimista suositellaan etenkin kaikkein vakavimmin ongelmallisten naisten kanssa työskenneltäessä. Sutinen (2010, 18) esittää naisten päihdehoitoa tutkineiden Handmakerin ja Wilbournen (2001) näkemyksen porrasteisesta hoitomallista, jossa naisten palveluja lisätään päihteiden käytön lisääntyessä.

Häpeä omasta päihteiden käytöstä liittyi aineistossa sekä nuorempien että vanhempien naisten kokemuksiin (Karttunen 2020, 82; Vesa ym. 2017, 24). Palveluihini hakeutumisen kynnystä kuvattiin korkeaksi useassa aineistoni artikkelissa tai väitöskirjassa juuri naisten kokeman häpeän takia. Häpeän tunteet liittyivät erilaisiin naiseuteen asetettuihin valmiisiin rooliodotuksiin ja kokemuksiin niissä epäonnistumisessa. Aineistossa toistuivat häpeän lisäksi pelon, toiseuden ja alistuneisuuden teemat, ja esimerkiksi ikääntyneiden naisten kohdalla häpeän kuvattiin saaneen naiset eristäytymään koteihinsa ja jäämään yksin oman päihteiden käyttönsä kanssa (Vesa ym. 2017, 24).

7.1.1 Koettu ja tehty väkivalta

Väkivallan seuraukset ovat kauaskantoisia. Väkivalta vaikuttaa eri tavalla esimerkiksi lapsen eri ikävaiheissa ja pitkään jatkunut väkivalta voi johtaa posttraumaattisen stressihäiriön kehittymiseen. Ahdistus, masennus ja kielteinen minäkuva voivat kaikki olla seurauksia koetusta väkivallasta. (Rein 2013, 17-24.) Käsittelen tässä kategoriassa nimenomaan fyysistä väkivaltaa. Väkivalta esiintyi aineistossa monimuotoisena teemana. Aiemmassa tutkimuksessa naisten päihderiippuvuudella ja parisuhteessa ja/tai lapsuudessa koetulla väkivallalla on naisten oman käsityksen mukaan selkeä yhteys. Kysymykset etenkin parisuhteessa tapahtuvasta väkivallasta ja päihteiden käytöstä sekä näiden yhteydestä ovat kuitenkin monimutkaisia: se, missä määrin väkivalta on lopulta sidoksissa päihteiden käyttöön ja käyttävätkö parisuhteen molemmat osapuolet väkivaltaa sekä mihin mahdollisiin muihin seikkoihin väkivalta liittyy, ovat tärkeitä pohdinnan aiheita.

Aineistossani sekä koetusta että itse tehdystä väkivallasta kerrottiin traumatisoitumisen kautta. Naisten kanssa tehtävällä päihdetyöllä ja trauman ymmärtämisellä nähtiin olevan tärkeä yhteys ja traumasta puhuttaessa aineistossa palattiin usein juuri väkivaltaan, hyväksikäyttöön ja pitkäaikaiseen kaltoinkohteluun. Väkivalta saattoi olla ollut naisen elämässä läsnä lapsuudenperheessä tai sitten se oli muodostunut osaksi normaalia elämää päihdemaailmassa (Karttunen 2019, 33-163). Lansky (1987, 337) kirjoittaa parisuhteessa tapahtuvan väkivallan, vallan ja häpeän suhteesta. Kaikissa väkivaltaa sisältävissä suhteissa on myös läsnä valta ja vallan kautta häpeän mahdollistava vuorovaikutus. Tarkastelen väkivaltakategoriaa kolmen aineistosta esiin nousseen näkökulman kautta. Ensimmäisenä käyn läpi väkivallan traumanäkökulmaa naisten kehollisuuden ja oman pystyvyyden näkökulmasta. Sen jälkeen tarkastelen väkivaltaa sekä tekijän että kokijan näkökulman avulla. Naisten oma rooli ja naiseus muokkautuivat sen mukaan, toimivatko he itse väkivallan tekijöinä, vai kohdistettiin väkivaltaa heihin.

Naisten kanssa tehtävän nais erityyisen päihdetyön kannalta merkittäväksi nousi väkivallan, trauman ja kehollisuuden teemat. Koetun väkivallan seuraukset laajentuivat psyykkisestä traumasta oman kehon kompleksisuuteen ja edelleen omaan pystyvyyteen. Ensisijaisesti fyysinen väkivalta ja hyväksikäyttö asettivat tietynlaisia rajoituksia sille, millä tavoin ja kuinka paljon naisten oli mahdollista sietää fyysistä kosketusta. (Karttunen 2019, 163.) Kosketus, kehollisuus ja trauma muodostuvat tärkeiksi teemoiksi, kun pohditaan sitä, miten naisten kanssa

tehtävää päihdetyötä tulisi kehittää ja mitä työssä tulisi huomioida. Seuraava sitaatti on Teija Karttusen väitöskirjasta *Naiseryistä päihdehoitoa – etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisötä* (2019, 163):

”Liisa kertoo erilaisten hoitojen helpottavan usein ahdistusta. Kertoo, että tässä saa kokemuksen pyyteettömästä kosketuksesta ja viittaa tässä kohden monien naisten kokemuksiin raiskauksista, pahoinpitelyistä, ja hyväksikäytöstä. Liisa selittää: ”Saa olla hoidettavana ja saa kokemuksen siitä, että tulee hoidetuksi. Monilla on vaikeuksia antaa koskettaa itseään.”

Granfelt (2007) kirjoittaa vankilan päihdekuntoutusyhteisössä olevia naisia käsittelevässä tutkimuksessaan useimpien tutkimukseen osallistuneiden naisten kokeneen aiemmin väkivaltaa, alistamista ja nöyryyttämistä. Väkivaltaisissa suhteissa, päihdemaailmassa ja monen kohdalla lapsuuden väkivaltaisessa ympäristössä ei ole ollut mahdollisuuksia opetella asettamaan muille itseä koskevia rajoja. Päihteiden käyttö on toiminut oman elämänhistorian traumaattisen tapahtumien käsittely- ja selviytymiskeinona. Aineistossani naisten kokemat traumat kuvautuivat useimmiten johtuvan fyysisestä tai seksuaalisesta väkivallasta. Fyysinen ja seksuaalinen väkivalta, traumatisoituminen ja kehollisuus kietoutuvat kaikki yhteen ja muodostavat lopulta yhden suuren teeman naisten elämässä: itsensä hyväksymisen opettelun. Aineistossa naiset kuvasivat väkivallan aiheuttaman trauman muuttaneen naisen omaa käsitystä itsestä niin, että jopa arkiset toiminnot muuttuivat hankaliksi. Naiset kuvasivat itseään epävarmoina ja tarvitsevinä: oma minuus oli muuttunut jatkuvaksi epäilyksi omasta pystyvyydestä. Väkivallan kuvattiin myös muuttuneen osaksi naisten normaalia elämää. Traumatisoitumisen aiheuttama uhripositio on ikään kuin muuttunut osaksi naisen identiteettiä eikä omaa avun tarvetta ole enää pystytty tunnistamaan. Väkivaltaa vähäteltiin eikä väkivallan uhkaan osattu enää reagoida sen vaatimalla vakavalla tavalla. (Granfelt 2007 125-127; Karttunen 2019, 170.) Traumanäkökulmasta nähtynä väkivaltaa kokeneet naiset rakensivat omaa naiseuttaan epävarmuuden, pystymättömyyden ja oman kehon vierauden sekä kosketuksen sietämättömyyden kautta. Etenkin seksuaalinen väkivalta näyttäytyi häpeällisenä ja esimerkiksi Granfeltin (2007, 125) tutkimuksessaan haastattelemat naiset eivät halunneet keskustella seksuaalisuuteen tai seksuaaliseen väkivalltaan liittyvistä aiheista toisten naisten kuullen. Väkivallan aiheuttaman trauman rikkomaa minuutta on kuitenkin mahdollista rakentaa uudelleen eheytymisprosessin kautta. Vaikeiden kokemusten käsittely ja hyväksyminen osaksi omaa tarinaa ovat merkittäviä tekijöitä eheytymisprosessissa, jonka avulla myös häpeän ja nöyryytyksen kokemuksia on mahdollista käsitellä.

Väkivaltaa voidaan tarkastella myös päihdekulttuurin sisällä. Päihdekulttuuri muodostuu vahvasti maskuliinisen dominanssin ympärille (Salovaara 2017, 121). Tästä näkökulmasta naiseudelle asetetaan kaksi erilaista roolia, joita toteuttaa: miehiin nähden alisteinen, useimmiten väkivallan uhriksi joutuva tai miesten kanssa dominanssista kilpaileva, useimmiten väkivaltaa tekevä. Naisille ennalta asetetut rooli ja yhteiskunnan moraalinen järjestys ovat tärkeitä peilejä, kun tarkastellaan naisten tekemää väkivaltaa. Väkivaltaisen käytöksen voidaan ajatella jollain tavalla kytkeytyvän vihan tunteeseen. Naisten vihaisuudesta on totuttu yleensä stereotyyppisesti näkemään kaksi erilaista puolta: lempeä, kaiken kestävä äitihahmo tai kaikesta suuttuva nalkuttaja (Vuorela 2011, 4). Vihaa ja aggressiota ei mielletä naissukupuoleen kuuluviksi, ja aineistossa kuvattiinkin naisia, jotka tahtoivat irrottautua omasta sukupuolestaan esimerkiksi väkivaltaisen käytöksen keinoin. Väyrynen (2009, 138) kuvaa väitöskirjassaan sitä, kuinka väkivaltaisella ja maskuliinisella käyttäytymisellä haluttiin tehdä selkeä ero itsen ja ”pirihuoran” leiman saaneiden naisten välille. ”Pirihuoriksi” leimautuneet naiset näyttäytyvät päihdemaailmassa heikompina ja miehille alisteisina. Väkivaltainen käyttäytyminen toimii siis tällaisessa tapauksessa performatiivina, jolla naiset rakensivat itselleen perinteisen naisen vastakohtan roolia:

”Ni meidän aina käytiin jonkun päälle ihan ilman mitään syytä. Joku se oli jotain rahavelkaa tai jotain joku tytöistä niistä, tuota. Me sitte poikien kans hakattiin se. Tai pojat pietti kiinni ja minä löin. Tai jotakin vastaavaa.”

Väkivallan käyttö kuvautuu aineistossa tapahtuvaksi erityisesti mies- tai poikaporukoissa. Kun tällaista ”yksi jätkistä”-roolia tarkastellaan häpeän näkökulmasta, yhdistyy se vallankäyttöön sekä oman sukupuolen halveksuntaan. Omaksumalla miehiseksi miellettyjä toimintamalleja naiset näyttävät oman pystyvyytensä sekä asettavat omat rajat. Tämä kertoo jotain myös niistä ominaisuuksista, joita naiskategoriaan stereotyyppisesti liitetään: nainen on ennemmin lempeä kuin aggressiivinen, mieluummin mukautuva kuin dominoiva sekä hillitty ja tottelevainen. Myös Salovaara (2017, 122-124) kuvaa naisten tarvetta astua oman sukupuolen ulkopuolelle käyttämällä väkivaltaa. Päihdemaailmassa nainen joutuu käyttämään väkivaltaa saavuttaakseen itselleen jonkinlaisen arvoaseman. Mielenkiintoista oli se, kuinka naiset tällaisen arvoaseman saavuttaakseen pyrkivät aineistossa omassa puheessaan halventamaan ja väheksymään naissukupuolta. Toisaalta naiset kokivat myös kerran saavutetun ”väkivaltaisen naisen” maineen kääntyvän myös itseään vastaan. Juhila ym. (2012, 18-19) kirjoittavat kategorioiden aika- ja paikkasidonnaisuudesta. Väkivaltaisen naisen kategoriaan sijoittautuminen saattoi olla positiivista naisen ollessa aktiivinen päihteiden käyttäjä ja elämän ollessa tiiviisti sidoksissa rikolliseen maailmaan. Kuitenkin esimerkiksi tilanteissa, joissa nainen oli päässyt irti päihteistä

tai yritti sitä, koettiin edelleen seuraava väkivaltaisen naisen maine taakaksi ja elämää hankaloittavaksi. Väkivallan ja väkivaltaisen käytöksen omaksuminen osaksi omaa identiteettiä ei kuitenkaan näyttäytynyt niin yksioikoisena, sillä toisaalta aineistosta nousi esiin myös näkökulma, jossa naiset kokivat miesten arvottavan naisten käyttämän väkivallan pahemmaksi, kuin miesten tekemän väkivallan (Salovaara 2017, 15-127). Väyrynen (2009, 186-187) toteaa päihteitä käyttävien naisten väkivallan pohjautuvan nimenomaan sukupuolierolle, ja olevan useimmiten subjektiivista. Salovaara (2018, 121) on haastatellut väitöskirjassaan rikoksista tuomittuja naisia. Seuraavassa sitaatissa kuvataan naisen roolia päihdemaailmassa:

”Esimerkiksi ku musta sanotaan, et hyvä jätkä. Et sitä menee yhtenä muitten joukossa, et mää oon samanlainen, ku muut. Et vetää turpaan, jos joku tulee niinku. Et välillä jopa loukkaa se, et eikö tajua ollenkaan et mää oon nainen. Että omat kaveritkaan. Et ne pitää ihan jätänä. Et ne soittelee, et käy hakkaamassa se, et se teki sitä ja sitä.”

Tässä sitaatissa nainen kertoo kuinka häntä loukkaa se, että hänen oletetaan käyttäytyvän samalla tavalla kuin miehet. Päihdemaailmassa selviytyäkseen naisen on omaksuttava sellainen tapa toimia, jota määrittää yleisimmin miesten maailmaan mielletty väkivalta ja väkivallan käyttämisen kautta ”porukkaan sulautuminen”. Oman naiseuden häivyttämistä voisi tarkastella eräänlaisena selviytymiskeinona. Naisena ja yhteiskunnassa naiseuteen mielletyksi kuuluvien roolien mukaan toimiminen päihdemaailmassa tuottaisi liian suurta häpeää. Toisaalta taas sitaatissa omasta elämästään kertova nainen kokee loukkauksensa sen, että häntä pidetään ”jätänä”. Sukupuolen performatiivisuuden näkökulmasta väkivaltaisen käytöksen naisille luoma maskuliininen identiteetti ja maine osoittavat sen, kuinka väkivaltaa voidaan käyttää toistotekona sukupuolen konstruomisessa.

Kolmantena näkökulmana väkivaltaan aineistosta nousi esiin miesten joukkoon sulautumisen vastakohtana naiset, jotka eivät häivyttäneet omaa sukupuoltaan ja joutuivat elämään ikään kuin miesten armoilla. Naisena naisen roolissa päihdemaailmassa toimiminen kietoutui väkivallan uhriksi joutumiseen, hyväksikäyttöön ja häpeään. Keskityn käsittelemään ainoastaan naisten kokemaa fyysistä väkivaltaa, sillä se esiintyi aineistossa selkeästi useammin esiin kuin esimerkiksi henkinen väkivalta. Fyysinen väkivalta voidaan määritellä yhdeksi ainoaksi episodiksi tai toistuvaksi väkivallan kohteeksi joutumiseksi, josta seuraa uhrille jatkuva ”varpaillaan olon” kokemus (Notko 2011, 100-104). Aineistossa kuvailtiin naisia, jotka alistuvat miehille, myyvät itseään ja ovat samalla väkivallan uhreja. Tällainen naiseuden kategoria välittyi kaikkein kavahtetuimpana: kukaan ei halunnut identifioida itseään tähän

katteerajaan. Aineistosta oli erotettavissa erikseen nimenomaan huumemaailmaan liittyvä hyväksikäyttö ja väkivalta sekä parisuhteessa koettu lähisuhdeväkivalta. Etenkin läheisessä suhteessa koettuun väkivaltaan liittyy vahva häpeän kokemus ja vaikeus puhua koetusta väkivallasta ulkopuolisille. Huumemaailmaan liittyvä väkivalta ja väkivallan uhriksi joutuminen yhdistyivät aineistossa huumausaineiden hankkimiseen – nämä naiset leimattiin juurikin ”pirihuoriksi” ja heidän asemansa määrittyi kaikkein huonoimmaksi. Vanhala (2011, 101) käsittelee väitöskirjassaan asunnottomille naisille tarkoitettua asuntolan asiakkaita. Päihteiden käytön ja lähisuhdeväkivallan oletettu yhteys käy ilmi työntekijän tekemässä asiakashaastattelussa: asiakkaan kertoessa kotona tapahtuneesta väkivaltatilanteesta työntekijä siirtyy tiedustelemaan asiakkaan päihteiden käyttöä. Väkivalta ja päihteiden käyttö liitetään siis myös työntekijän puolelta helposti yhdeksi sosiaalisten ongelmien vyyhdiksi.

7.1.2 Parisuhde ja seksuaalisuus

”Olihan se kauheaa kuunneltavaa kun Meri kertoi elämäänsä.” (Granfelt 2007, 127).

Parisuhteen ja seksuaalisuuden teemat olivat aineistossa toistuvia pohdinnan aiheita, ja ne liittyivät myös tiiviisti kaikkiin muihin tutkimuksessani esiin nostamiin kategorioihin. Koin kuitenkin mielekkääksi tarkastella parisuhdetta ja seksuaalisuutta omana kategorianaan siksi, että ne ovat naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä erittäin merkityksellisiä osa-alueita myös itsenäisinä teemoina. Parisuhde ja seksuaalisuus näyttäytyivät arkaluontoisina, kauheina, häpeällisin ja traumaattisina asioina. Merkille pantavaa oli se, ettei aineistossani missään vaiheessa tuotu parisuhdetta ja seksuaalisuutta esiin positiivisessa valossa eikä niihin liittynyt onnellisia muistoja tai toiveita löytää tulevaisuudessa hyvä parisuhde. Parisuhteen ja seksuaalisuuden käsittely palaa jälleen kategorioiden aika- ja paikkasidonnaisuuteen: se, mikä toisessa ympäristössä voidaan mieltää voimavaraksi, näyttäytyy toisessa ympäristössä alistavana ja ahdistusta tuottavana konstruktiona.

Aineistossa seksuaalisuus ja parisuhde kytkeytyivät naisten omaan itsearvostukseen, omiin rajoihin ja niiden tunnistamiseen, itseinhon ja vallankäyttöön. Tärkeänä kytköksenä parisuhteen ja seksuaalisuuden kategoriassa oli myös edellä käsitelty väkivaltakategoria: naiset kertoivat parisuhteistaan väkivallan ja seksuaalisen hyväksikäytön näkökulmista. Granfeltin (2007) vankilan päihdekuntoutusosastoa käsittelevässä tutkimuksessa naiset kertoivat seksuaalisuuden käsittelyn vaikeudesta selvinpäin: vuosien päihteiden käytön jälkeen oli vaikea

tunnistaa omia haluja ja määrittellä omia rajoja. Naisilla ei välttämättä ollut kokemuksia parisuhteesta ilman päihteitä, ja parisuhteen dynamiikka muodostui aina päihteiden käytön värittämäksi. Naisten parisuhteisiin oli kuulunut kuolemanpelkoa ja väkivallan tekijäksi joutumisen uhka. Parisuhteen ja seksuaalisuuden kategoriaan liittyvä häpeä kumpusi aineistossa esimerkiksi siitä, että naiset kokivat aina halunneensa vetää tiettyjä rajoja ja kunnioittaa itseään, mutta niin rankat lapsuudenperheen kokemukset kuin elämä päihdemaailmassa olivat tehneet tämän mahdottomaksi. (Granfelt 2007, 124-127; Karttunen 2019, 203; Salovaara 2017, 114.)

Parisuhteen teemoja käsiteltiin aineistossa yksinomaan heteroseksuaalisesta näkökulmasta. Aineistossa puhuttiin runsaasti päihteitä käyttävien naisten suhteista miehiin, ja siksi olen rajannut myös oman tutkielmani käsittelemään naisten heterosuhteita. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö päihteitä käyttävien naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä tulisi huomioida esimerkiksi naisparien välisiä suhteita. Karttunen (2019) kuvaa väitöskirjassaan päihdehoitolaitoksen naistenyhteisössä asiakkaina olleiden naisten suhteita miehiin ongelmallisiksi. Naisten parisuhteiden kuvataan olevan väkivaltaisia, alistavia, kuntoutumista estäviä ja päihdeongelmaa mahdollistavia. Työntekijöiden näkemyksissä naisten suhde miessukupuoleen kuvautuu läheisyyden kaipuusta johtuvan seksuaalisoinnin kautta: naiset liittyvät seksin ja seksuaalisuuden miehiin ikään kuin automaattisesti.

”Tarja kuvaa, ”miten moni ruusu täälläkin tavatessaan jonkun yhteisön miesasiakkaan ottaa vä-littömästi tietynlaisen ”viettelevän” asennon (Tarja supistaa huuliaan suukoksi ja ”leväyttää” jalkojaan havainnollistaakseen karrikoiden asiaa).”. (Karttunen 2019, 203.)

Naisten omissa kuvauksissa parisuhde ja seksuaalisuus liittyvät monessa aineiston artikkelissa ja tutkimuksessa valtaan. Valta on aina miehellä, ja naiset itse kuvautuvat passiivisina toimijoina, joilla ei ole vaikutusmahdollisuuksia suhteessa omaan elämään. Naisten parisuhteet muodostuivat molemminpuolisiksi riippuvuussuhteiksi, joissa oli usein kyse päihteiden hankkimisesta. Aineistosta nousikin esiin naisten auttaminen ymmärtämään terveellisiä parisuhteiden rajoja ja naisten oma opettelu miessukupuoleen suhtautumisessa. Kuten aiemmin mainitsin, ei aineistossa käsitelty lainkaan naisten seksuaalisia suhteita naisiin. Mielenkiintoista olikin se, että nimenomaan päihteitä käyttävien naisten suhde miehiin näyttäytyi niin ongelmallisena.

7.1.3 Äitiys ja suhteet lapsiin

Äitiys ei ole ainoastaan yksilöllinen kokemus: se on vahvasti kytköksissä myös yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Äitiydellä on oma institutionaalinen asema, jota määrittävät kussakin yhteiskunnassa vallitsevat kulttuuriset säännöt ja laillinen status. Äitiyttä pidetään naisen elämässä yhä edelleen itsestäänselvyytenä ja naisten sisäsyntyinen hoivavietti nähdään luonnollisena osana naiseutta. (Lotvonen 2018, 6-7.) Aineistossani äitiys, lapset ja muut äitiyteen ja raskauteen liittyvät kysymykset olivat keskeinen teema viidessä artikkelissa, tutkimuksessa tai väitöskirjassa. Äitiyttä kuitenkin sivuttiin kuitenkin jollain lailla lähes koko muussakin aineistossa. Aineistossa päihteitä käyttävien naisten äitiyttä käsiteltiin äitiyteen liittyvien moraalisten vastuiden ja yhteiskunnan kritiikin kautta.

”Anne kertoi tuntevansa häpeää siitä, että on ollut huono äiti.” (Granfelt 2007, 133).

Äitiys voidaan käsittää jatkuvasti muutoksessa olevaksi määrittelyn alaiseksi konstruktioksi (Ahtikari 2018, 25). Päihderiippuvaisten äitien äitiys ei ole ainoastaan yksilöllinen kokemus vaan se on aina sidoksissa myös äitiyteen yhteiskunnallisena instituutioon. Palvelujärjestelmän näkökulmasta äitiys näkyi aineistossa lapsen ja syntymättömän sikiön oikeuksien kautta. Päihteitä käyttävä äiti on lapsen tai sikiöön nähden toissijainen, vaikka päihteitä käyttäviä äitejä kategorisoitiinkin yksinomaan äitiyden kautta. Päihteitä käyttävien naisten äitiyttä pidetään moraalisesti arveluttavana, riskejä sisältävänä ja puuttumista vaativana mutta toisaalta päihteitä käyttävien äitien hoitoon hakeutumiselle löytyi useita vaikeuttavia tekijöitä: pelot, häpeä ja parisuhdeväkivalta (Virokannas 2019, 141-142). Mäkelä (2010) käsittelee artikkelissaan raskaana olevien päihteitä käyttävien naisten pakkohoidon kriteerejä. Mäkelä kirjoittaa artikkelissaan, että ”päihteiden käyttäjät eivät ole ensisijaisesti naisia vaan huonoja naisia”. Päihteitä käyttävän naisen äitiys ei ole ainoastaan naisen ja lapsen asia, vaan koko yhteisön. Se, että päihderiippuvaisten naisten äitiys on sidoksissa äitiyden yhteiskunnalliseen asemaan ja päihteitä käyttävien äitien äitiys on ikään kuin kaikkien yhteinen asia, on omiaan lisäämään naisten kokemaa häpeää. Mäkelän artikkelissa päihteitä käyttävien äitien hoidosta puhuttaessa käytetään ilmaisuja kuten ”raskaana olevan naisen vapaudenriisto” ja ”raskaana olevia naisia halutaan sulkea pakkohoitoon”. (Mäkelä 2010, 456-461.) Tällainen puhetapa on omiaan vahvistamaan sitä käsitystä, että päihteiden käytön ajatellaan olevan yhtä kuin epäonnistuminen naisena, huoltajana ja äitinä. Tutkimuksessa tarkastelemassani aineistossa toistui usein myös maininta siitä, että äidin päihteiden käyttö on sekä moraalisesti että

asenteellisesti puhuttava ilmiö niin sosiaali- ja terveydenhuollossa kuin yhteiskunnassakin. Moraali ja vastuuttomuus ovat sanoja, jotka toistuvat aineistossa nimenomaan päihteitä käyttävien äitien kohdalla. Isyys ei ole samalla tavalla moraalisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin sidottu instituutio, eikä päihteitä käyttävien miesten isyys tunnu herättävän yhtä paljon tunnelatautunutta keskustelua. (Andersson 2019, 117-118.)

Sutinen (2010, 51-54) on tarkastellut väitöskirjassaan päihteitä käyttävien naisten hoitoa äitiys- ja lastenneuvolassa. Väitöskirjassa kävi ilmi, että neuvoloiden työntekijät kokivat päihteistä puhumisen sekä odottavien että jo synnyttäneiden äitien kanssa hankalaksi. Äidit itse kokivat puheeksi ottamisen vaikeaksi päihteisiin liittyvän stigman, häpeän ja syyllisyyden takia, ja toivoivat aloitusta keskustelulle nimenomaan työntekijöiden puolelta. Sutinen tuo väitöskirjassaan esiin sen, että haastatellut työntekijät arvioivat naisten salailevan päihteiden käyttöönsä miehiä enemmän. Naiset taas kokivat työntekijöiden negatiivisen suhtautumisen olevan yksi syy sille, että omasta päihteiden käytöstä oli vaikea puhua. Naiset kokivat päihteiden käytön lisäävän menettämisen pelkoa omasta lapsesta ja haurastuttavan suhdetta lapseen. Toisaalta tutkimuksessa korostuu neuvoloiden työntekijöiden näkemys siitä, että naiset ovat vastuussa lapsilleen aiheuttamista haitoista. Enemmistö työntekijöistä näki äidin päihteiden käytön lapsen kaltoinkohteluna. Raskauden ja lapsen ajateltiin motivoivan äitejä päihteettömyyteen mutta aina näin ei ollut. Äitiyteen vahvasti liitettävät moraaliset odotukset ja roolit olivat aineistossa toistuvasti läsnä.

Päihteitä käyttävien äitien asemaa luonnehdittiin ”jännitteiseksi”. Äitiyteen ja päihteiden käyttöön, etenkin laittomien huumausaineiden käyttöön, liitettävät määritelmät ovat hyvin kaukana toisistaan. Kamppailu ”hyvän äidin” ja narkomaanin roolien välillä sekä tästä ristiriidasta aiheutuva asioiden salailu esiintyivät huostaanotettujen lasten äitien kertomuksissa. Vaikka pyrkimys omasta lapsesta huolehtimiseen on kova, se ei kuitenkaan ole riittävä motivaatio riippuvuuden katkaisemiseksi. Huostaanotettujen lasten äitien omassa kuvauksissa ajasta ennen lasten huostaanottoa korostuvat yritykset täyttää hyvälle äidille asetetut rooliodotukset muun muassa pitämällä koti kauniina tai imettämällä, vaikka käytti samanaikaisesti päivittäin heroïinia. Äitiys, päihteiden käyttö ja lasten huostaanotto asettavat naiset asemaan, jossa he joutuvat taiteilemaan usean toisistaan kaukana olevan identiteetin välillä: hyvä äiti, äidin vastuusta luopuva lapsensa huolehtimiseen kykenemätön äiti, päihderiippuvuutta vastaan taisteleva nainen, päihteet elämässä ensisijalle asettava nainen ja muun yhteiskunnan hyljeksimä kansalainen. Toisaalta erilaisten identiteettien välillä

kamppailevan naisen ja äidin vastakohtana oli myös otteensa menettänyt äiti; elämä kuvautuu olevan toisten ihmisten käsissä ja lasten menettäminen on ollut se viimeinen asia, joka on syössyt naisen päihdemaailmaan. (Sinko & Virokannas 2009, 104-114.) Omiin lapsiin ja lasten huostaanottoon liittyvä häpeä näyttäytyy kaksijakoisena: toisaalta halutaan pitää kiinni perinteisistä äidille asetetuista vaatimuksista ja piilotella omaa päihteiden käyttöä, toisaalta päihteiden hallitessa elämää kokonaan, ei millään ole enää väliä. Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden suhtautuminen päihteitä käyttävään äitiin on yksinomaan lapsen etua ajava eikä juurikaan äidin raittiutta tukeva. Seuraava katkelma on Sinkon ja Virokankaan (2009, 115) haastatteleman äidin kuvaus ajasta ennen raitistumista:

”Ja kyllä se sitte ku Joni huostaanotettiin ja mulle sanottiin et saat nähä lastasi sitte kun oot selvin päin niin kyllä se oli semmonen niinku mikä motivoi mua siihen raittiiseen koska sit mä yhes vaihees mä aattelin et mä kuolen kohta ja mul tuli semmonen tunne et mä haluun nähä mun lapseni edes kerran ennen ku mä kuolen et mulla oli jo semmonen niinku ajatus et mä kuolen narkomaanina.”.

Palvelujärjestelmä ja lapsen sekä äidin kanssa työskentelevä työntekijä kuvautuvat tässä sitaatissa uhkailun ja vahtimisen kautta: *”saat nähä lastasi sitte kun oot selvinpäin”*. Lasten ollessa kysessä, on lapsen etu aina ensisijainen. Äidit kertoivat samankaltaisista kokemuksista myös Sutisen (2010) väitöskirjassa. Tämänkaltaisen työntekijöiden käyttämä naisten kategorisaatio voidaan mieltää eräänlaiseksi *välitilan stigmaksi*: välitilan stigmalla tarkoitetaan sellaista leimaamista, jonka ajatellaan olevan ikään kuin väliaikainen vaihe ihmisen elämässä – sellainen vaihe, jonka ihminen on itse omalla toiminnallaan aiheuttanut ja näin ollen myös ihmisen stigmatisointi on oikeutettua. (Tikka 2013,15.) Kuitenkin, tulokselliseksi hoidoksi on todettu sellainen asiakkaan kohtaaminen, josta välittyy kunnioitus ja tasa-arvo. Andersson (2019, 134) kirjoittaa, että päihderiippuvaisten äitien hoidossa kunnioittava kohtaaminen on erityisen tärkeää siksi, että naiset ylipäänsä saadaan palveluihin. Päihderiippuvaiset saavat yleensä epäluotettavan ja vaikean asiakkaan leiman: heitä pidetään toivottomina tapauksina, joita ei kannata hoitaa. Nämä leimat koskevat erityisesti päihderiippuvaisia äitejä.

Aineistossa vahvistettiin näkökulmaa siitä, että äitiys ja lapset toimivat kenties naisen suurimpana motivaattorina päihteiden käytön lopettamiseen. Andersson (2019, 120-121) kirjoittaa, että aiempi päihdetutkimus on osoittanut lapsien ja äitiyden olevan suurimmat yksittäiset tekijät motivoimassa *naisia* kuntoutumaan. Sopiikin pohtia, mikä motivoi niitä naisia kuntoutumaan, jotka eivät ole äitejä eivätkä myöskään toivo tulevaisuudessa saavansa lapsia? Jos päihteitä käyttäviä naisia kategorisoidaan päihdehuollon palvelujärjestelmässä

lähtökohtaisesti äitiyden kautta, ovatko lapsettomat naiset päihdehuollon palvelujen sisällä marginaalissa? Voiko äitiyden ja lasten korostaminen naisten päihderiippuvuuksien hoidossa vaikeuttaa lapsettomien naisten palveluihin hakeutumista tai aiheuttaa naisille vielä enemmän arvottomuuden ja häpeän kokemuksia? Raskausaika ja raskauden jälkeinen aika esitettiin raitistumiselle otollisena aikana: naisessa tapahtuvat fysiologiset, psyykkiset ja sosiaaliset muutokset valmistavat äitiä vauvan kohtaamiseen. Tätä prosessia kutsutaan niin sanotuksi *äitiystilaksi*. Äitiystilalla tarkoitetaan äidin herkistymistä vauvalle – vauva ja vanhemmuus saavat paljon tilaa äidin mielessä. (Andersson 2019, 122.) Anderssonin (2019, 122-123) artikkelissa *Äitiys on mahdollisuus* juuri tämä tila ja aika esitetään mahdollisuutena naisen raitistumiselle ja kuntoutumiselle. Virokannas (2019, 149) tuo esiin naisten oman näkökulman siihen, että tieto raskaudesta toimi motivaationa oman päihteiden käytön lopettamisessa, joskaan kaikki naiset eivät lopettamisessa onnistuneet.

Käsittelin aiemmin äitiyteen liittyviä moraalisia ja yhteiskunnallisia odotuksia. Äitiyden universaaliksi, muutosta mahdollistavaksi ja naista motivoivaksi tilaksi ja tapahtumaksi ymmärtämisen toinen puoli on niiden naisten, jotka eivät toteuta tällaista äitiyden mallia, mieltäminen sosiaalisiksi ongelmiksi. Sosiaalinen ongelma luo kuilun ”normaalin” ja ”ei-toivotun” välille: sosiaalinen ongelma rikkoo yhteiskunnassa tavallisena pidettyä elämää ja tekee loven moraalisesta järjestyksestä. Sosiaalisiin ongelmiin liitetty puhetapa tuottaa näkemystä, jossa ongelmista on päästävä eroon. (Juhila 2012, 145.) Tällainen päihderiippuvaisten äitien pitäminen sosiaalisina ongelmina tulee esiin esimerkiksi puheessa päihderiippuvaisten äitien pakkohoidosta. Andersson (2019, 134) kirjoittaa, että päihderiippuvaisten äitien pakkohoitokeskusteluissa vallitsee näkemys, joissa ongelma koskisi vain marginaaliryhmää, joka tulisi sulkea mahdollisimman kauas ”tavallisista päihteiden käyttäjistä”. Tällainen tietystä ryhmästä, tässä tapauksessa äideistä, erottaminen välittyi aineistosta myös naisten yksinäisyyden kokemuksina. Päihteitä raskauden aikana käyttänyt ja sittemmin niistä irti päässyt äiti koki äitiyteen liittyvän paljon yksinäisyyttä ja oman mielen sisäistä kärsimystä, joka johtui menneisyyden virheiden reflektoinnista (Virokannas 2019, 153).

Virokannas (2019, 141-145) on tutkinut päihteitä käyttävien naisten äitiysidentiteettejä. Vaikka oma tilanne koetaan vaikeaksi ja ristiriitaiseksi, on pyrkimys lapsen parhaaseen kuitenkin Virokankaan artikkelissa naisten ensisijainen tavoite. Äidit ovat tietoisia hyvälle äidille asetetuista vaatimuksista mutta kokevat äidin roolin toteuttamisen vaikeaksi esimerkiksi

palvelujärjestelmän lannistavan asenteen ja leimaavuuden takia. Virokannas kuvaa äitien äitiysidentiteettien rakentuvan samanlaisten äitiysihanteiden kautta kuin valtaväestössä mutta ihanteiden toteuttaminen käytännössä on vaikeaa oman riippuvuuden vaikean asteen sekä riittämättömyyden ja syyllisyyden tunteiden takia. Naisten äitiysidentiteetit olivat kuitenkin ajassa muuttuvia. Raitistuminen oli merkittävä tekijä naisten äitiysidentiteettien uudelleenrakentumisessa. Päihteitä käyttävien naisten äitiyden ollessa lähtökohtaisesti poikkeavaa ja ei-toivottua, korostivat naiset lapsen ensisijaisuutta omassa elämässään sekä lasten hyvinvoinnin turvaamista. Virokannas kirjoittaa tämän huomaamattoman selonteon johtuvan mahdollisesti päihteitä käyttävän äidin marginaaliasemasta. Puerto Ricolaisia huumeita käyttäviä äitejä tutkineet Hardesty & Black (1999, 617) kuvaavat päihteitä käyttävän naisen äitiyden rakentuvan hyvän ja pahan äidin identiteeteille. Identifioituminen hyväksi äidiksi tuki naisten raittiutta, kun taas pahan äidin identiteetti oli riski retkahdukselle. Naisten elämä muodostui kahden erilaisen todellisuuden välillä tasapainotteluksi. Tällainen kahden erilaisen äitiysidentiteetin välillä kamppailu näkyi myös oman tutkielmani aineistossa esimerkiksi juuri pyrkimyksenä pitää yllä tavalliseen perhe-elämään sopivaksi ajateltuja kulisseeja samalla kun kovien huumeiden käyttäminen oli aktiivista.

Aineistossa ne naiset, jotka olivat äitejä, määrittivät omaa naiseuttaan ensisijaisesti äitiyden kautta. Omaa päihteiden käyttöä tai sen lopettamista pohdittiin lasten hyvinvoinnin näkökulmasta. Toisaalta taas äitiys näyttäytyi merkittävänä häpeän aiheuttajana päihteitä käyttävien naisten elämässä. Epäonnistuminen äitinä toistui aineistossa, samoin kuin naisten mieltäminen itsensä huonoiksi äideiksi. Äitiydelle asetetut moraaliset vastuut velvoittivat naisia selontekovelvollisuudella – selvittämällä niin itselleen kuin myös muille ihmisille sitä, kuinka he äiteinä toimivat lapsen parhaaksi. Palvelujärjestelmän näkökulmasta äitiyttä käsiteltiin raskaudenaikaisen päihteiden käytön seurauksista käsin. Myös palvelujärjestelmän näkökulmasta päihteitä käyttävät naiset nähtiin ensisijaisesti äiteinä.

7.1.4 Psykkiset ongelmat, mielenterveys ja oma identiteetti

Pohdin tämän kategorian nimeä tutkielman teon aikana useaan kertaan: halusin käsitellä yhden kategorian alla kaikkia sellaisia tuotettuja naiseuden kategorioita, jotka liittyvät mielenterveyteen, tunne-elämään, tunnesäätelyyn ja tunne-elämän häiriöihin. Kategorian nimeäminen ”psykkisiksi ongelmiksi” mietitytti, sillä ajattelin sitä, että kuvaako se tarpeeksi laajasti sitä kirjoa, joka aineistossa päihteiden käyttöön ja psyykkiseen terveyteen liittyy.

Toisekseen pohdin sitä, onko kategorian nimi leimaava. Oman identiteetin hukkaaminen ja uudelleenrakentaminen olivat teemoja, jotka esiintyivät aineistossa useaan otteeseen. Päihteiden käytön ja aikaisempien ihmissuhteiden vaikutus minäkuvan vääristymiseen nousivat esiin nimenomaan nais erityisessä työssä huomioon otettavina asioina (Karttunen 2020, 78-79).

Naisten identiteetin vääristymät ja kielteinen minäpuhe nähtiin aineistossa erityisesti häpeän ja syyllisyyden tunteita tuottavina tekijöinä (Kivipelto & Palojärvi 2018, 251). Väyrynen (2007, 94-95) on tutkinut väitöskirjassaan nuorten naisten kokemuksia huumemaailmassa. Etsiessään syitä huume kuvioihin ajautumiselle naiset kertovat lapsuudessa koetuista traumaattisista tapahtumista, jotka ovat myöhemmin oireilleet naisten elämässä masennuksena, itsetunto-ongelmina ja vaikeuksina solmia tasa-arvoisia ihmissuhteita. Ihmisellä on luontainen pyrkimys eheään minäkuvaan; minäkuvaan vaikuttavat esimerkiksi lapsuudessa koetut traumaattiset tapahtumat, jotka osaltaan lisäävät arvottomuuden kokemuksia ja epäluottamuksen tunnetta suhteessa toisiin. Identiteetillä tarkoitetaan ihmisen käsitystä itsestään – tämä käsitys muodostuu vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Vuorovaikutussuhteissa muiden kanssa ihminen pohtii sitä, millainen olen ja kelpaanko muille, olenko riittävä? Ihmisellä on useita eri identiteettejä, jotka ovat sidoksissa tilanteeseen ja paikkaan. Identiteetit saattavat rakentua tunteiden, esimerkiksi häpeän ja syyllisyyden ympärillä. Päihderiippuvaisen identiteetti on usein sidoksissa juuri häpeään ja syyllisyyteen. Häpeä vaikuttaa kielteisesti ihmisen suhtautumiseen omaan itseensä ja sitä voi olla vaikea kohdata ja käsitellä. (Kinnunen 2016, 23-25.) Myös itse päihderiippuvuus voi olla ihmisen identiteetti: ”*Bentso-diatsepiinilääkitys voi olla osa mielenterveyshoitajan asiakkaiden identiteettiä.*” (Granfelt 2007, 52). Granfeltin (2007, 131) naisvankeja koskeneessa tutkimuksessa naisten huumeriippuvuus tai alkoholiongelma esitettiin yhtenä kovimmin naisten itsetuntoa särkevänä asiana. Granfelt lainaa naisvankilan ylivartijaa: ”*sitten on näitä, jotka ovat koko elämänsä kärsineet*”.

Päihderiippuvuus voidaan nähdä olevan aina oire jostakin psyykkisestä häiriöstä. Alkoholien ja huumeiden käyttö toimii keinona työstää pahaa oloa pois itsestä. Lähes kaikki naiset, jotka kertovat jossain aineiston tutkimuksessa tai artikkelissa omista kokemuksistaan kertovat päihteiden käytöstä pahan olon helpottajana: ”*Mie en yksinkertaisesti enää kestänyt olla selevinpäin, mulla oli niin paha olla.*” (Väyrynen 2007, 99-199.) Naisten oma näkökulma päihteiden käyttöön psyykkisten ongelmien helpottajana on aineistossa avoin. Mielenterveyden haasteet eivät itsessään olleet sellaisia asioita, joihin naiset olisivat liittäneet häpeää. Psyykkiset ongelmat ja päihteet muodostavat häpeän osalta noidankehän, jota on vaikea katkaista: häpeä

on osa naisten omaa identiteettiä ja näitä identiteetin säröjä yritetään paikata esimerkiksi huumeilla.

Toisaalta aineistossa kuvattiin myös naisten omana selviytymisstrategiana ”tunteiden jähmettämistä”, joka toi helpotusta kuulumattomuuden ja paikattomuuden tunteisiin. Kuitenkin huumeiden ja muiden päihteiden käyttö lisää naisten kokemia häpeän ja arvottomuuden tunteita. Psykkisten ongelmien tarkastelu yhtenä kategoriana, jonka kautta päihderiippuvaiset naiset tarkastelevat itseään, on osa päihderiippuvuuden yksilönäkökulmaa. Päihdetutkimuksessa päihteitä käyttäviä naisia on luonnehdittu itsetuhoisiksi, epävarmoiksi, sairaammiksi ja psykologisesti häiriintyneemmiksi, kuin päihteitä käyttäviä miehiä. (Karttunen 2019, 35; Salovaara 2017, 111.) Aineistossa nousee toistuvasti esiin ahdistus, masennus, paniikkihäiriö ja sosiaalisten tilanteiden pelot. Mielenterveysongelmien tabuluonne on viime vuosina hälventynyt, eikä psyykkisiin ongelmiin apua hakevan tarvitse pelätä leimaantumista samalla tavalla kuin aiemmin.

Koen tärkeäksi liittää psyykkisten ongelmien, mielenterveyden ja oman identiteetin alle myös kehollisuuteen liittyvät ongelmat. Kehollisuus esiintyi aiemmin myös väkivalta-kategorian kohdalla: se on monella tapaa merkittävä teema naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä. Karttunen (2020, 80-81) tuo esiin tutkimuksessaan päihdehoidossa olleiden naisten itse esiin nostamat kielteiset tunteet omasta naiseudesta. Naiseuteen liittyvät kielteiset tunteet ovat liittyneet verbaaliseen nimittelyyn, esimerkiksi huoritteluun, nöyryyttämiseen, esineellistämiseen ja alistamiseen. Kehollisuuden ongelmat nousivat naisten kertomuksissa esiin häpeänä, itseinhona ja kelpaamattomuuden tunteina. Kehollisuuden huomioiminen nais erityisessä päihdetyössä toteutuu esimerkiksi naisten oman kehon tuntemiseen opettelussa ja oman kehon rajojen hahmottamisessa – sen ymmärtämisessä missä omat oman kehon rajat suhteessa toisiin menevät. Kehollisuuteen liittyy myös naisten elämänselityksensä liittyvät traumat ja traumojen somaattinen oireilu.

Psyykkiset ongelmat ja mielenterveysproblematiikka eivät rajoittuneet aineistossa koskemaan ainoastaan nuorempia naisia. Esimerkiksi Vesa ym. (2017, 29) tuovat esiin ikääntyneiden naisten tarpeen myös traumaattista taustaa ymmärtävälle päihdetyölle. Ikääntyneemmillä naisilla häpeä näyttäytyy suurimpana avunhakemisen esteenä: traumaattisten kokemusten ja kuolemanpelon kuvattiin valvottavan naisia öisin.

7.1.5 Sosiaaliset suhteet

”Minä en osannut olla rehellinen AA-kerhossa, ajattelin, että joku suuttuu ja hylkää minut.”
(Heino ym. 2019, 205).

Päihteiden käytön vaikutus ylettyy laajasti myös yksilön lähipiiriin. Vastavuoroisesti päihteiden käytön mukanaan tuomat yksinäisyyden kokemukset saattavat vaikuttaa lisäävästi päihteiden käyttöön. Vesa ym. (2017, 24-26) nostavat ikääntyneiden naisten päihteiden käyttöä ja päihdepalveluita käsittelevässä artikkelissaan esiin sen, että etenkin ikääntyneiden naisten kohdalla runsaan alkoholin käytön negatiiviset vaikutukset naisten sosiaalisiin suhteisiin ovat merkittäviä. Paitsi naisen oma eristäytyminen ja häpeä, myös läheisten kyllästyminen päihteiden täyttämään elämään lisäävät sosiaalista eristäytyneisyyttä. Päihteiden käytöstä omissa sosiaalisissa suhteissa koettu häpeä kumpusi esimerkiksi kelpaamattomuuden tunteesta. Aineistossa korostui naisten toive nähdä tulemisesta ja vastavuoroisista ihmissuhteista. Vastavuoroisten ihmissuhteiden solmiminen ja aito kohtaaminen koettiin vaikeaksi elämäntilanteessa, jossa päihteiden käyttöä joudutaan salailemaan ja omaa epäonnistumista peittelemään. (Heino ym. 2019, 205.)

Naisten kokema yksinäisyys nousi esiin huolimatta siitä, millainen naisen muu elämäntilanne oli. Karttunen (2020, 82) mieltää päihderiippuvaisten naisten kanssa tehtävän työn yhdeksi ydinalueeksi sosiaalisten suhteiden vahvistamisen ja yksilön kuntoutumista tukevan integroitumisen yhteisöön ja yhteiskuntaan. Jalkautuvan päihdetyön ja matalan kynnyksen päihdepalvelujen tarve korostuu etenkin iäkkäiden naisten kohdalla. Vesa ym. (2017, 27) ovat haastatelleet 65-71 -vuotiaita päihteitä käyttäviä naisia, joista eräs kertoi alkoholin käytöstään seuraavasti:

”Kun tajusin juomisen riistäytyneen käsistä, niin vielä enemmän eristäydyin kotiini. Se lisäsi myös juomista ja ahdistusta. Päivät menivät syyllisyyden, pelon ja häpeän kanssa kamppaillessa. Ainoastaan seuraava ryyppy ja humalatila helpottivat sitä, ja kierre oli valmis.”

Sosiaaliset suhteet ja päihteiden käyttö paikantuvat aineistossa toisaalta myös yhteenkuuluvuuteen: naiset rakentavat omaa sosiaalista identiteettiään päihteiden käytön ja päihdemaailman ympärille. Päihteiden käyttö näyttäytyy vahvasti tarpeena ”kuulua johonkin”. Naisilla ei välttämättä koskaan ole ollut elämässään tällaista kuuluvuuden tunnetta ja

päihdemaailmassa sosiaalinen identiteetti rakentuu yksinomaan päihteiden käytölle (Väyrynen 2007, 100). Salovaara (2019) on haastatellut väitöskirjassaan nuoria, rikoksista tuomittuja naisia heidän päihteidenkäyttöhistoriastaan. Naiset kuvaavat nuorena aloitetun päihteiden käytön olleen vapaaehtoinen valinta ja omaehtoinen pyrkimys kuulua porukkaan:

”No varmaan se, et kun se maailma on ihan erilainen, et tavallaan musta tuntu ekan kerran et mä kuulun johonkin, et mää oon tärkeä. Semmonen tunne vaan, et mä oon osa jotain, mistä muut ihmiset ei välttämättä ymmärrä niin paljoo.” (Salovaara 2019, 96-97.)

Naisten sosiaalisten suhteiden tarkastelu sekä naisten omien ryhmäänkuulumiskokemusten mukaan ottaminen tähän tutkimukseen on tärkeää siksi, että esimerkiksi Salovaaran (2019, 97-101) väitöskirjassa nousee esiin naisten omat kuvaukset siitä, että nuorena naisten päihteiden käyttö on alkanut ja tapahtunut yleensä poikaporukoissa, ja kovempiin päihteisiin ja suonensisäiseen käyttöön siirtyminen on saattanut tapahtua vanhemman miesystävän johduksesta. Naisten miehiin samastumisen vastakohtana aineistossa syvällä päihdemaailmassa olevat naiset kuvaavat sosiaalisen asemansa olevan ikään kuin ”miesten johdattelijat”: naiset vahvistavat omaa identiteettiään miesten ihailulla ja miesten ihastuksen hyväksikäyttäminen auttaa pysymään kiinni huumausaineissa. Tällainen valtasuhde vahvistaa itseluottamusta ja tuo naisille hallinnan tunnetta. (Väyrynen 2007, 102.)

Päihteitä käyttävien naisten sosiaalisia suhteita on käsitelty edellä yhteiskunnasta ja niin sanotusta ”normaalista maailmasta” eristäytymisen, sekä päihdemaailman sisällä tapahtuvan yhteenkuuluvuuden ja sukupuolten välisen eronteon näkökulmasta. Missään vaiheessa aineistossa ei kuitenkaan esiintynyt sellaista ajatusta, että päihteitä käyttävät naiset kokisivat varsinaisesti yhteenkuuluvuutta valtavirtakulttuurin kanssa. Sosiaalisten suhteiden näkökulmasta naisten elämää määrittä ulkopuolisuus suhteessa ei-päihteitä käyttäviin ihmisiin ja toisaalta taas sukupuolesta johtuva arvottomuus itse päihdemaailman sisällä. Becker (1963, 31-32) on tutkinut poikkeavuutta ja poikkeavuuden kietoutumista identiteettiin. Beckerin mukaan ihmisen omaksuessa poikkeavan identiteetin, on kiinnittyminen normaalielämään hankalaa. Ihminen kokee saavansa hyväksyntää muiden poikkeavan identiteetin omaavien, tässä tapauksessa päihteiden käyttäjien, keskuudessa. Niissä ympäristöissä, joissa poikkeavuus määritellään negatiiviseksi, poikkeavan identiteetin omaava henkilö tuntee häpeää ja eriarvoisuutta.

7.1.6 Vertaisryhmätyöskentely

Vertaistuella on suuri merkitys osana nais erityistä päihdetyötä. Vertaissuhteita sisältävällä työllä on mahdollisuus tarjota naisille kokemus samastumisesta toisen ihmisen toipumisprosessiin. Päihderiippuvuuteen sisältyvien häpeän ja syyllisyyden tunteiden jakaminen toisen sellaisen henkilön kanssa, joka on käynyt läpi samanlaisen elämänpolun, on naisille voimaannuttava ja itsetuntoa vahvistava kokemus. Vertaisryhmätyöskentelyn keskeisimpiä tavoitteita ovat motivaation vahvistaminen, samastuminen sekä myös keskinäisten eroavaisuuksien löytäminen. Samastumisen lisäksi vertaisryhmätyöskentelyllä naiset saavat tietoa erilaisista hoitomalleista ja oppivat tätä kautta vahvistamaan omaa itsetuntemustaan sen suhteen, millainen työskentely ja hoito on itselle toimivaa. (Granfelt 2007, 113-114.)

Vertaisryhmätyöskentely nousi aineistosta merkittäväksi myös naisten oman valtaistumisen näkökulmasta. Yksi aineistosta esiin noussut naiseuden kategoria oli identiteettittömyys tai hankaluus muodostaa käsitystä siitä, kuka minä olen ja mitkä ovat minun tarpeeni. Vertaisryhmätyöskentelyllä on mahdollista tukea naisia näiden kysymysten parissa ja kasvattaa naisten osallisuutta, valtaistumista, vaikuttamismahdollisuuksiin liittyviä taitoja ja rohkeutta. Vertaisryhmätyöskentely näyttäytyi merkittävänä oman itsetunnon kohottamisessa: kokemukset ryhmässä, toisten vertaisten keskuudessa kuulluksi tulemisesta kasvattavat itsetuntoa myös ryhmän ulkopuolella, yhteiskunnassa. Oman identiteetin kanssa työskentelyn näkökulmasta vertaisryhmätyöskentelyllä voidaan vahvistaa omien tunteiden ja kokemusten reflektointia sekä luoda tunnetta, että omaa elämää koskeviin päätöksiin on mahdollista vaikuttaa. (Kivipelto & Palojarvi 2018, 256-257.)

Vertaistuen merkityksissä korostuu marginaalisuuden paikkoihin liittyvä tietäminen. Yksi tällainen marginaalisuuden paikka on esimerkiksi päihdeongelmaisena eläminen. Marginaalisuudella tarkoitetaan erilaisuutta ja vajavaisuutta suhteessa yhteiskunnassa vallitsevaan normaaliin. Ihminen voi elää marginaalissa jollakin tietyllä elämän osa-alueella: aina marginaalisuus ei kuitenkaan ulotu ihmisen koko elämänpiiriin. Päihderiippuvaisilla naisilla on ensikäden tieto siitä, millaista on elää naisena päihderiippuvuuden kanssa – kokemusten jakaminen on helpointa samanlaisissa marginaalisuuden paikoissa olevien ihmisten kanssa. Kokemustiedon jakamista käytetään esimerkiksi päihderiippuvaisten naisten kanssa työskennellessä naisten oman itsetuntemuksen ja -arvostuksen rakentamisessa. (Granfelt 2007, 115.)

7.2 Kokonaisvaltaisen kohtaamisen haasteet

Virokankaan (2017, 117-120) tutkimuksessa huumeita käyttävien naisten kokemuksista palvelujärjestelmästä hyvä työntekijä määrittyy inhimillisyyden kautta: hyvä työntekijä, sosiaalityöntekijä tai sairaanhoitaja, osaa kohdata naiset ihmisenä ja on aidosti kiinnostunut naisten asioista. Aineiston perusteella naisten kanssa tehtävä päihdetyö vaatii paitsi ihmismäistä, myös kokonaisvaltaista kohtaamista, jossa huomioidaan naisten elämän erilaiset osa-alueet. Virokankaan tutkimuksessaan haastattelemat naiset kertoivat aiempia kokemuksia hyviksi kokemistaan työntekijöistä. Mahdollisuus mennä työntekijän luokse purkamaan omaa ahdistusta ja ikäviä kokemuksia luottamuksellisesti ja niin, että työntekijä uskoo asiakasta, muodostui naisten kertomuksissa tärkeäksi. Naisten omat kuvaelmat kertovat siitä yleisestä käsityksestä, jota päihteitä käyttävistä naisista palvelujärjestelmässä saatetaan rakentaa: päihteitä käyttävien naisten ajatellaan olevan hankalia ja lähtökohtana kohtaamiselle voi olla naisten kertomuksien kyseenalaistaminen. Huumeiden käyttäjiin kriittisesti suhtautuva yleinen asenneilmapiiri ja ajatus itseaiheutetuista ongelmista vaikeuttavat alun alkaenkin hoidon tai palvelujen saamista.

Tarkoitin kokonaisvaltaisella kohtaamisella tässä yhteydessä sellaista työtettä, joka huomioi naisen elämän kaikki eri osa-alueet, etenkin ne, jotka nainen itse kokee merkitykselliseksi. Päihteitä käyttävien naisten kokonaisvaltaisen kohtaamisen suurimmaksi haasteeksi palvelujärjestelmän näkökulmasta muodostuu päihdepalvelujen suunnittelu miesten tarpeista käsin. Olen edellä esitellyt viisi erilaista kategoriaa, jotka nousivat esiin omasta aineistostani. Kaikissa kategorioissa esiintyy myös jonkinlainen stereotyyppinen taustaoletus siitä, millainen naisen tulisi olla ja miten naisen on sopivaa toimia. Kokonaisvaltaista kohtaamista voisikin ajatella myös sellaisena lähestymistapana, joka huomioisi paitsi naisten elämän eri osa-alueet, myös naisten moninaisuuden suhteessa konservatiiviseen ja stereotyyppiseen naiskäsitykseen. Virokannas (2017, 275) kirjoittaa esimerkiksi päihteitä käyttävien äitien joutuvan todistelemaan sitä, että he ovat kunnollisia naisia ja aktiivisesti vastustamaan jo valmiiksi heille annettua huonon äidin stigmaa. Analysoidessani aineistoani huomasin, että tämä samanlainen stigmatisointi ja stigman vastustaminen laajenevat koskemaan päihteitä käyttäviä naisia yleisemminkin – se ei rajoitu siis ainoastaan äiteihin.

Toisaalta naisten kanssa tehtävä työ näyttäytyi kapealta myös äitikeskeisyyden takia. Naisten kanssa tehtävän päihdetyön keskiössä oli aineistoni perusteella äitinäkökulma huolimatta siitä, missä ympäristössä päihdetyötä tehtiin. Äitinäkökulman korostaminen näkyi jo pelkästään siinä, kuinka moni tutkimus tai artikkeli käsitteli yksinomaan päihteitä käyttäviä äitejä tai raskaana olevien päihteitä käyttävien naisten ongelmia ja sikiövaurioita. Tämä kertoo osaltaan myös siitä, kuinka naisten kanssa tehtävää päihdetyötä on totuttu tarkastelemaan äitiyden näkökulmasta huomioimatta sitä, että moni päihteitä käyttäviä nainen ei ole äiti. Äitiysnäkökulma keskittyy luonnollisesti vauvojen ja pienten lasten äiteihin, eikä aineistossa juurikaan tuotu esiin sellaista näkökulmaa, jossa pyrittäisiin vahvistamaan suhteita jo aikuisiin lapsiin. Vaikka naisten kanssa tehtävän päihdetyön äitikeskeisyyttä sopiikin kritisoida, aineistossa monet niistä naisista, jotka olivat äitejä, määrittelivät itsensä kuitenkin ensisijaisesti äideiksi.

Aineistoni koostui artikkeleista ja tutkimuksista, joiden tieto oli kerätty erilaisista ympäristöistä – päihdekuntoutuksesta, tuetun asumisen yhteisöstä, vankilasta, äitiysneuvolasta... Työntekijät kohtaavat päihteitä käyttäviä päihderiippuvaisia naisia mitä erilaisimmissa yhteiskunnan palveluissa, virastoissa ja auttamisjärjestelmissä. Usein päihderiippuvuus ei ole naisen elämän ainoa haaste: taustalla voi olla taloudellisia ongelmia, rikoksia, mielenterveysongelmia tai haasteita ihmissuhteissa. Ongelmalliseksi päihteitä käyttävien naisten kohtaamisen tekee yksioikoinen ongelmanmäärittely, jolloin naiset kohdataan ensisijaisesti yhden ongelman kautta: päihderiippuvaisena, rikollisena, äitinä tai mielenterveysongelmaisena. Sen määrittely, mikä ongelmista oli ensin ja mitä tulisi ensisijaisesti hoitaa on haasteellista. Myös palvelujen sisällä tapahtuva rajaaminen on ongelmallista ja aiheuttaa asiakkaiden välille epätasa-arvoisia asetelmia. Virokannas (2017, 27) tuo artikkelissaan esiin naisiasiakkaiden kokemukset palveluihin kelpaamattomuudesta: asiakasrajauksen ollessa tarkkaa, oikeus tai palvelutta jääminen muodostuu Virokankaan haastattelemien naisten kokemuksissa riippuvaiseksi omasta persoonasta ja henkilökohtaisista ominaisuuksista. Naisten kertomuksissa palvelujen saaminen mahdollistuu miellyttämisen ja oman itse muokkaamisen kautta.

Ajatus sukupuolesta performatiivina antaa lähes rajoittamattomat mahdollisuudet toteuttaa ja tuottaa omaa sukupuolta. Omassa tutkielmassani olen havainnut sen, kuinka hallitsevia naisiin kohdistuvat odotukset ja roolit ovat – kykenemättömyys vastata näihin odotuksiin ja täyttää rooleja tuottaa häpeää sille, joka sitä yrittää. Simone de Beauvoir on määritellyt sukupuolen ja naiseuden ”historialliseksi ideaksi”. de Beauvoirin mukaan naiseus on jotakin, joksi tullaan,

kun sopeudutaan tähän historialliseen ideaan – naiseus rakentuu materialisoitumalla kuuliaisesti historiallisesti rajoitettuihin mahdollisuuksiin. Ne, jotka eivät mukaudu tähän historialliseen ideaan eivätkä siis tuota sukupuoltaan oikein, joutuvat rangaistuksi. (Butler 1988, 522.) Pähderiippuvaisten naisten kokonaisvaltaiselle kohtaamiselle suurimmaksi haasteeksi muodostuukin ympäristön asenneilmapiiri – performatiivisuuden näkökulmasta ajattelen tämän konkretisoituvan päihteitä käyttävien naisten kokemassa häpeässä. Häpeä on muodostunut naisilla niin merkittäväksi osaksi itseä, ettei sitä osata erottaa omasta identiteetistä jonkin ulkoisen aiheuttamaksi affektiksi. Butler (1988, 528) argumentoi, että juuri tällainen sukupuoltaan väärin tuottavien leimaaminen kertoo siitä, että sukupuolen oikeaksi tai vääräksi mieltäminen on sosiaalista aikaansaannosta.

8 Johtopäätökset – eroon stigmasta

Olen tässä pro gradu -tutkielmassa analysoinut päihteitä käyttävien naisten tuottamia naiseuden kategorioita tarkastelemalla aiempaa suomalaista naisten kanssa tehtävästä päihdetyöstä tehtyä tutkimusta. Tarkoitukseni on ollut näitä kategorioita paikantamalla löytää sellaisia piirteitä, joita erityisesti naisten kanssa tehtävä päihdetyö vaatii, sekä tarkastella palvelujärjestelmässä esiintyviä ongelmakohtia naisten palveluihin hakeutumisen kannalta. Esittelen tässä luvussa tutkielmani keskeiset johtopäätökset ja esitän ehdotuksia siitä, miten tutkimusta tulisi jatkossa laajentaa.

Se, miten puhumme itsestämme ja muista vaikuttaa siihen, miten me itse sekä ympärillä oleva maailma suhtaudumme paitsi itseemme, myös toisiin. Naisten omasta päihteiden käytöstään kokema häpeä liittyy niihin sukupuoliin odotuksiin, joita naisena olemiselle on asetettu (Heino ym. 2019, 198). Garfinkelin mukaan norminvastainen käyttäytyminen synnyttää tarpeen ja halun perustella ja selittää omaa ”vääräksi” miellettyä käytöstä (Virokannas 2017, 276). Omassa tutkimuksessani tällainen selontekovelvollisuus muodostui niistä rooleista, joita naisille perinteisesti asetetaan, ja joita aineistossani esiintyneet naiset eivät pystyneet täyttämään. Kuitenkaan naiset eivät varsinaisesti määritelleet omaa toimintaa ja naiseuttaan lähtökohtaisesti huonoiksi – huonouden ja häpeän kokemukset omasta itsestä muodostuivat ulkopuolisten ja yhteiskunnan suhtautumisesta ja odotuksista. Koettu häpeä ja itsearvostuksen puute olivat muuttuneet osaksi naisten minuutta eikä naisilla välttämättä ollut kykyjä muunlaiseen olemiseen. Vaikka aineiston perusteella naiset itse tarkastelivat itseään ja omaa elämää usean erilaisen naiseuden kategorian linssin lävitse, muodostuivat naisten roolit päihdemaailmassakin kapeiksi. Kuvaukset naisten rooleista olivat joko väkivallalla omaa asemaansa vahvistava nainen tai ”pirihuora” (Salovaara 2017, 122). Aineistossa päihteitä käyttävien naisten naiseus näyttäytyi moninaisena mutta avunsaannin kokemuksia yhdisti kuitenkin jatkuvasti myös avutta jääminen ja narkomaanin leima (Virokannas 2017, 124). Nämä päihdemaailman kapeat roolit ovat ristiriidassa niiden odotusten kanssa, joita naisille ”tavallisessa” yhteiskunnassa asetetaan. Päihteitä käyttävät naiset tasapainoilevat kolmen eri maailman välillä, jossa vallitsevat erilaiset odotukset ja vaatimukset naiseudelle: päihdemaailma ja -kulttuuri, päihdehuollon palvelujärjestelmä ja ulkopuolella oleva, ”tavallinen” maailma. Kaikissa näissä kolmessa maailmassa naisten omat toiveet ja ajatukset omasta itsestä eivät kohtaa ulkopuolisten näkemyksissä naisista: tällainen vahva ristiriita oman

itsen ja itseen asetettujen vaatimusten välillä aiheuttaa häpeää paitsi omasta toiminnasta, myös omasta olemisesta ihmisenä.

Häpeä ja naiseus

Yksilön häpeäalttiuden on osoitettu olevan yhteydessä moniin ongelmiin elämän eri osa-alueilla (Hequembourg & Dearing 2013, 632). Tutkielmani aineistossa päihteitä käyttävien naisten häpeä muodostuu paitsi yhteiskunnassa vallitsevista ennakkoluuloista, myös mediassa ja naisten omassa kulttuurissa vallitsevista ennakkoluuloista. Huumeita käyttävä nainen on usein huumemaailmassakin miehiä alempiarvoisempi. Naiset ovat kritiikin kohteena omassa kulttuurissaan, sillä ylittävät perinteiselle naiseudelle asetetut rajat. Päihteitä käyttävä nainen mielletään vähemmän älykkääksi, luonteeltaan heikommaksi, likaisemmaksi ja seksuaalisesti moraalittommaksi ja epäpuhtaammaksi kuin päihteitä käyttävä mies. Nämä konstruktiot päihteitä käyttävistä naisista ovat niitä, jotka esiintyvät omassa aineistossanikin ja joihin leimaantumista naiset pelkäävät ja häpeävät. Häpeän tunteen voidaan ymmärtää olevan myös pelkoa yksinäisyydestä, kuulumattomuudesta ja rakkaudettomuudesta. (Väyrynen 2011, 16.)

Vanhala (2011, 162-263) on tutkinut väitöskirjassaan asunnottomia naisille tarkoitettussa asuntolassa asuvia naisia. Vanhala kirjoittaa asuntolaan saapuvien naisten paikattomuudesta ja vaikeaan elämäntilanteeseen liittyvien ongelmien individualistisesta näkökulmasta. Asunnottomille naisille tarkoitettun asuntolan asiakkuus on monimerkityksellistä, ja vaikka naisasiakkaiden ongelmia käsitellään yksilötasolla, edustavat asiakkaat kuitenkin saman aikaan myös ”yleistä” asiakkuutta. Yleiseen asiakkuuteen liitetyillä kategorioilla rakennetaan tätä asuntolan yleistä asiakkuutta, ja näitä määreitä liitetään yksilöasiakkaisiin riippumatta heidän taustoistaan. Asuntolan asiakkuuteen saapumiseen liitetään Vanhalan mukaan sellaisia määreitä kuin kyvyttömyys, elämänhallinnan puute, asumiskyvyttömyys ja viimesijaisten palvelujen tarve. Ihmiset luovat kategorioita moraalisen järjestyksen avulla. Yhteiskunnassa vallitseva moraalinen järjestys tulee näkyväksi silloin, kun sitä rikotaan. Vanhalan väitöskirjan naisten asuntolan naiset rikkovat useaa eri osa-aluetta yhteiskunnan moraalisen järjestyksen spektrillä: samalla tavalla päihdehuollon palveluissa oleva päihderiippuvainen nainen rikkoo naissukupuolelle yhteisesti luotua normiperustaa. Moraalisen järjestyksen rikkominen velvoittaa rikkojan antamaan toiminnalleen aina jonkinlaisen selonteon – selontekovelvollisuus vahvistaa normeja ja moraalista järjestystä. Esimerkiksi lastensuojelun sosiaalityöntekijät vaativat äidiltä selitystä sille, miksi äiti jätti lapsen yksin kotiin ja lähti baariin (Juhila ym. 2012,

132-134). Moraalisen järjestyksen rikkominen tuottaa rikkojalle häpeää. Moraalisen järjestyksen rikkominen tekee rikkojasta toisenlaisen, ei-toivotun ja poikkeavan; juuri sellaisen, joita Goffman kuvailee stigmatisoiduiksi. Aineistossani esiintyvillä naisilla häpeän tunteet eivät ole ajoittaisia, satunnaisia episodeja, jotka saattavat toistua; häpeä on pikemminkin pysyvä ominaisuus. Tämä häpeän kategoria on naisille todellinen, olivat ulkopuolisten käsitykset heistä stigmatisoivia ja ei-toivotuiksi kategorisoivia tai eivät.

Goffman on tutkinut häpeää instituutioissa, erityisesti vankilassa, elävien ihmisten kokemuksissa. Tällainen ikään kuin järjestelmän ja muiden ihmisten armoilla olemisesta syntyvä häpeä on näkyvissä myös sosiaalihuollon kautta järjestettävissä päihdehuollon palveluissa ja esimerkiksi asunnottomien asuntolassa olevien naisten kertomuksissa. Goffmanin mukaan häpeä kumpuaa siitä, että yksilö ei kykene pitämään kiinni omasta asemasta tai paikasta. Omassa aineistossani tämä Goffmanin ajatus näyttäytyy nimenomaan naiseudelle asetetuissa odotuksissa, esimerkiksi naisten kokemuksissa oman lapsen menettämisestä päihteiden käytön takia. (Gardner & Gronfain 2005, 176-179.) Laajempi yhteiskunnallinen näkemys stigman aiheuttamaan häpeään kumpuaa halusta säilyttää maailmassa tietty järjestys, jota ei-toivottu erilaisuus rikkoo (Coleman-Brown 2017, 145). Häpeä esiintyi aineistossani myös työntekijöiden puheessa, ei välttämättä intentionaalisesti naisia leimaten vaan naisten omaa näkemystä päihderiippuvuuteen liittyvästä häpeästä ylläpitäen:

” Vaikka päihdeongelman ilmoitti tulositykseen vain kahdeksan asiakasta, todellisuudessa monella Asuntolaan hakeutuneella naisella oli takanaan usein vuosia jatkunut päihteiden käyttö. Yleensä monet syyt yhdessä johtivat viimein asunnottomuuteen, joka oli sitten lopullinen, ehkä asiakkaalle itselleenkin hyväksytympi, syy hakeutua Asuntolaan. Taustalla oli yleensä koko elämän sekasortoisuus.” (Vanhala 2011, 165-166.)

Sukupuolen performatiivisuusteorian näkökulmasta päihteitä käyttävien, päihderiippuvaisten ja päihdehuollon palveluiden piirissä olevien naisten kokema häpeä on mielenkiintoista. Performatiivisuusteorian keskiössä on ajatus siitä, ettei performatiivisuuden takana ole mitään alkuperäistä ja autenttista todellisuutta (Rossi 2017, 91). Siksi sopiikin kysyä, liittyykö naiseuteen aina jonkinlainen universaali häpeä tai häpeän uhka. Heino ym. (2019, 196) kirjoittavat naisten alkoholin käyttöön liittyvän aina miehiä tiukemman itsekontrollin odotukset. Onko mahdollista, että naiseuteen sisällytetään sellaisia itsekontrollin ja hillityn olemisen odotuksia, joihin päihteiden käyttö ja päihdemaailmaan sisältyvät lieveilmiöt eivät sovi? Salovaara (2017, 115) kirjoittaa päihteitä käyttävien naisten omaksutusta

arvottomuudesta ja häpeästä: nämä oman identiteetin ja minuuden osaksi muovautuneet tunteet estävät naisia hakeutumasta avun piiriin.

Häpeä ja häpeän aiheuttama stigma sekä poikkeavuus, ei-toivottu toiseuden kategoria liittyivät jokaiseen kategoriaan, joita olen tutkielmassani edellä analysoinut. Stigmaan yhdistyi myös oman identiteetin konstruoiminen uudelleen häpeän välttämiseksi. Tämä näkökulma esiintyi eritoten väkivaltakategoriassa. Tuottamalla sukupuolta vastoin sukupuolelle ennalta asetettuja odotuksia pystyttiin välttämään huumemaailmassa leimaantumista. Naiseutta ei nähty päihdekulttuurin sisällä toivottuna – yhtä lailla naiset, jotka päihdekulttuurissa näyttäytyivät hyväksytyinä aggressiivisen ja väkivaltaisen käytöksen takia olivat valtavirtayhteiskunnassa marginaalissa, ei-toivottuina. Väkivallalle alistuvat naiset olivat päihdekulttuurin sisällä naistenkin näkökulmasta halveksittavia. Häpeä ja stigma näyttäytyvät aineistossa ikään kuin naisten omaa ideaalista naiseutta ja sen toteuttamista estävinä. Esimerkiksi äitiyden näkökulmasta aineistosta välittyi vahvasti samanlainen äitiysideaali kuin valtaväestönkin keskuudessa. Päihteitä käyttävien naisten käsitykset äitiydestä eivät poikenneet siis siitä, mitä yleisesti pidämme äitiyteen hyväksyttävänä. Kuitenkin äitiysideaalin toteuttaminen esitettiin hankalana, sillä omaan identiteettiin kietoutunut häpeä ja ulkopuolelta tuleva tuomitseminen murensivat naisten omaa toimijuutta. Kuten myös väkivaltakategoriassa, myös äitiyskategoriassa naiset esitettiin kahden eri maailman tai identiteetin välillä tasapainoilevina: päihteitä käyttävillä äideillä on sekä hyvän että pahan äidin identiteetti.

Naisten oma toimijuus kuvautui aineistossa enemmän passiivisena oman elämän sivusta seuraajana kuin aktiivisena toimijana. Vaikka naiset ajattelivat omien vaikutusmahdollisuuksiensa olevan pieniä, näyttäytyi aineistossa kuitenkin pitkään mielessä ollut toive omasta aktiivisuudesta ja kykeneväisyydestä. Vaikka naiset kertoivat itsestään monessa kategoriassa ikään kuin uhreina, eivät he kuitenkaan olleet rakentaneet omaa identiteettiään uhriuden ympärille. Naisten oman toimijuuden ja osallisuuden vahvistaminen näyttäytyy naisten kanssa tehtävän päihdetyön näkökulmasta tärkeänä: esimerkiksi päihteitä käyttävien äitien kanssa tehtävässä työssä tämä näkökulma aineiston perusteella unohtuu lapsikeskeisyyden takia. Naisten toimijuuteen eivät vaikuttaneet ainoastaan nykypäivän tapahtumat: naisten kokemukset esimerkiksi väkivaltaisissa perheissä ja myöhemmällä iällä väkivaltaisissa parisuhteissa olemisesta olivat vuosien ajan murentaneet naisten kykyjä uskoa omaan itseen ja siihen, että omaan elämänsuuntaan on mahdollista vaikuttaa. Toimijuuden heikkoudessa oma osansa oli myös naisten päihteiden käyttöön liittyvällä stigmalla ja häpeällä. Se, että päihteitä käyttävä päihderiippuvainen nainen on myös päihdemaailmassa arvoltaan

kaikkein alempana, heikensi aineiston perusteella naisten toimijuutta paitsi koko yhteiskunnassa, myös naisten omassa piirissä päihdemaailmassa.

Väkivallan ja väkivaltateemojen läsnäolo aineistossa ei ollut yllättävää. Yllättäväksi koin sen, että vaikka lähisuhdeväkivalta ja parisuhteessa koettu ja tehty väkivalta esiintyivät aineistossa, oli väkivaltanäkökulma kuitenkin enemmän päihdemaailmaan ja päihhteisiin liittyvä. Myös tavanomainen lähisuhdeväkivalta, esimerkiksi miehen naiseen parisuhteessa kohdistama väkivalta, oli sillä tavalla poikkeuksellista, että sekin liittyi jollain lailla päihdemaailmaan kytköksissä oleviin seikkoihin. Etenkin fyysisellä ja seksuaalisella väkivallalla vaikutti olevan usein yhteys päihhteiden hankkimiseen tai velkojen perimiseen. Väkiältä esiintyi osana naisten identiteettiä – oli kyse sitten uhri- tai tekijänäkökulmasta. Väkiältäta voidaan kuvata eräänlaisena performatiivina, jolla naiset pystyivät joko vahvistamaan omaa asemaansa päihdemaailmassa tai jonka kautta heidän arvonsa aleni entisestään. Uhri- ja tekijänäkökulmien lisäksi tärkeänä näyttäytyi väkivallan traumanäkökulma. Traumanäkökulmaa on mahdollista lähestyä monella tavalla, mutta koin tärkeäksi nostaa aineistostani esiin trauman ja kehollisuuden yhteyden ja sen, miten koettu trauma näkyy ja välittyy naisten suhteessa omaan kehoon sekä oman kehon tuntemuksissa. Trauman ja kehollisuuden yhteys oli aineistossa toistuvasti esillä, ja näin ollen merkittävä asia pohdittaessa päihderiippuvaisten naisten kanssa tehtävän työn erityiskysymyksiä.

Naisten kanssa tehtävän päihdetyön suunnat tulevaisuudessa

Pro gradu -tutkielmani pohjalla oli se aiemmassa tutkimuksessa esitetty hypoteesi, että päihdehoito ja -huolto ovat suunniteltu vastaamaan miesten tarpeisiin. Päihdetyön miesnäkökulma taas juontaa juurensa päihderiippuvuuksien historiasta miesten ongelmana. Pärttö ym. (2009, 127) ovat tutkineet huumeidenkäyttäjien arkea ja siihen integroitumista päihdekuntoutuksen jälkeen. Mielenkiintoista heidän tutkimuksessaan on se, että vuoden päästä yhteisöllisestä päihdekuntoutuksesta tutkimukseen osallistuneiden naisten retkahtaminen käyttämään oli yleisempää kuin miesten. Voisiko tätä tulosta tarkastella juuri siitä näkökulmasta, että naisille ei ole tarpeeksi vahvoja naisten tarpeisiin vastaavia palveluja niin laitos- kuin avohoidon puolella? Nähdäänkö edelleen päihderiippuvuus niin miehisenä ongelmana, että naiset jäävät syrjään? Toisena hypotesina ennen tutkimuksen tekoon

ryhtymistä oli naisten kanssa tehtävän päihdetyön kytkeytyminen vahvasti äitiysnäkökulmaan ja lapsilähtöiseen työskentelyyn. Tämä osoittautui oikeaksi jo aineistoa hakiessani: oli hyvin hankala löytää laajasti naisten kanssa tehtävää päihdetyötä käsittelevää tutkimusta, ja hyvin moni näkökulma lähestyi ainetta nimenomaan äitiyden kautta. Äitiys- ja lapsinäkökulmat ovat toki tärkeitä eikä niitä missään nimessä sovi jättää vähemmälle huomiolle, mutta olisi tärkeää tiedostaa ja tuoda näkyväksi myös kaikki muu, koko naisten elämän kirjo, mitä naisten kanssa tehtävä päihdetyö vaatii.

Tutkimuskysymykseni oli *millaisia naiseuden kategorioita päihdehuollon palveluissa olevat päihderiippuvaiset naiset tuottavat*. Tarkastelin aineistoa sukupuolen performatiivisuuden viitekehystä mieltäen sukupuolen konstruktioksi, jota luodaan kielellä ja toistoteoilla. Keskeisimpänä aineistostani nousi esiin päihderiippuvaisten ja päihdehuollon palveluissa olevien naisten kokema häpeä. Naisten häpeäkokemukset vaikuttivat paitsi avunhakemisen vaikeuteen, myös naisten omaan käsitykseen itsestä. Häpeä nousi esiin naisten suhteessa omaan itseen päihteiden käyttäjänä ja sitä kautta naisten käsityksissä itsestä äitinä, psyykkisistä ongelmista kärsivänä, väkivallan kokijana ja tekijänä sekä häpeänä omissa sosiaalisissa suhteissa sekä parisuhteessa. Se, miten auttamisjärjestelmässä suhtaudutaan paitsi naisiin päihteiden käyttäjinä, mutta myös naisten kokemaan häpeään, muodostuu tutkielmani perusteella ydinkysymykseksi, kun pohditaan naisten vaikeuksia hakeutua päihdehuollon palveluihin ja saada palveluista itselleen hyödyllistä apua.

Naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä tulisi ottaa huomioon naisten kokonaisvaltainen kohtaaminen. Kuten olen edellä esittänyt, kategorisoivat naiset itseään usean erilaisen naiseuden kategorian kautta. Aineistossani ei noussut esiin sellaista näkökulmaa, jossa nainen olisi itse määritellyt itsensä ainoastaan päihteiden käyttäjäksi. Kokonaisvaltainen kohtaaminen muodostuu hankalaksi päihdepalvelujen pirstaleisuuden takia: esimerkiksi päihteitä käyttävä raskaana oleva nainen joutuu asioimaan usean eri viranomaistahon luona, ja tulee aina kohdatuksi yhden ongelman tai omaan itseensä liittyvän puolen kautta, ei kokonaisena naisena. Tärkeä näkökulma naisten kanssa tehtävässä päihdetyössä liittyy myös valtaan ja naisten oman toimijuuden vahvistamiseen – toimijuuden vahvistaminen on myös osa kokonaisvaltaista kohtaamista. Päihteitä käyttävien naisten oma kokemus siitä, että valta ja vaikutusmahdollisuus heidän elämäänsä on muilla ihmisillä, esimerkiksi työntekijällä, puolisoilla tai päihteiden käytön mahdollistavalla henkilöllä, näkyi aineistosta vahvasti.

Sukupuolen performatiivisuusteorian käsityksen mukaan sukupuoli on enemmänkin seuraus kuin syy. Sukupuolta ei voida irrottaa kulttuurista eikä vallitsevista valtarakenteista (Vuollet 2012, 30). Päihteitä käyttävien naisten naiseus muodostuu moninaiseksi, vaikka sukupuolelle asetetut vaatimukset ja odotukset ovat yhä kapeita. Sukupuolen performatiivisuuden näkökulmasta käsittelemäni päihteitä käyttävien naisten tuottamat naiseuden kategoriat auttavat päihteitä käyttäviä naisia pärjäämään erilaisissa maailmoissa: kukaan ei ole ainoastaan päihteiden käyttäjä vaan myös paljon muuta.

Päihteitä käyttävien naisten kanssa tehtävä päihdetyö vaatii kokonaisvaltaista matalan kynnyksen työtettä. Niin kauan kun naisten päihteiden käyttöön liittyy edelleen vahva stigma, joka on kytköksissä niihin oletuksiin ja vaatimuksiin, joita naissukupuolelle asetetaan, on asiakkaiden hakeutumisen avun piiriin haasteellista. Toisaalta mielenkiintoista oli myös se, että suurin osa aineistoni artikkeleista ja tutkimuksista käsittelee yksinomaan marginaaliryhmiä. Omassa tutkielmassani tarkoitukseni oli tarkastella nimenomaan niitä naisia, jotka ovat yhteiskunnassa vahvimmin syrjässä mutta päihderiippuvuuksia ilmenee kuitenkin myös tavallisina pidettyjen naisten keskuudessa. Näitä naisia ei ole mahdollista ohjata päihdehuollon palveluihin esimerkiksi terveydenhuollon, lastensuojelun, rikosseuraamusviraston tai turvakodin toimesta. Naisia, joiden päihderiippuvuus on läsnä arjessa esimerkiksi työssäkäynnin rinnalla, käsiteltiin yksittäisenä ryhmänä ainoastaan yhdessä artikkelissa. Se, miten ei-marginaaliryhmiin kuuluvia naisia pystytään ohjaamaan esimerkiksi ennaltaehkäisevien palvelujen piiriin, on tärkeä pohdinnan aihe tulevaisuudessa.

Vaikka nais erityinen työote päihdetyössä ja sosiaalityössä yleisestikin on ollut viime vuosina tiuhasti esillä niin sosiaalityön kentällä kuin akateemisessa maailmassakin, oli naisten kanssa tehtävää päihdetyötä käsittelevää kotimaista aineistoa hankala löytää. Naisten kanssa tehtävän päihdetyön erityislaatuisuuden tutkiminen ja kehittäminen on tärkeää paitsi asiakkaina olevien naisten takia, myös siksi, että päihderiippuvuudet ja niiden lieveilmiöt eivät ole ainoastaan henkilökohtaisia ongelmia. Päihderiippuvuuksilla ja sillä, miten niitä hoidetaan, on vaikutus myös siihen maailmaan, jossa elämme: päihderiippuvuuksien ja päihteiden ongelmakäytön seuraukset näkyvät niin ympäristömme yleisessä turvallisuudessa, rikollisuuden määrässä sekä asuntopolitiikassa. Päihderiippuvuuksien hoitaminen ja päihdepalvelujen asiakaslähtöinen kehittäminen sekä näiden tutkimus on tärkeää paitsi asiakkaiden henkilökohtaisen kärsimyksen vähentämiseksi mutta esimerkiksi myös päihderiippuvuuksien ylisukupolvisten seurauksien ehkäisemisen näkökulmasta.

Lähteet

- Ahtikari, S. (2018). *Äitimyytistä postmoderniin äitiyteen: Kategoria-analyysi äitiyden kulttuurisesta rakentumisesta*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Haettu osoitteesta: [JYX - Äitimyytistä postmoderniin äitiyteen : kategoria-analyysi äitiyden kulttuurisesta rakentumisesta \(jyu.fi\)](http://jyu.fi).
- Andersson M. (2019). Äitiys on mahdollisuus. Teoksessa Pehkonen, A.; Kekoni, T. & Kuusisto K. (toim.), *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino.
- Attewell, P. (1974). Ethnomethodology since Garfinkel. *Theory & Society*, 1(2), 179.
- Baldwin, K. M., Baldwin, J. R., & Ewald, T. (2006). The relationship among shame, guilt, and self-efficacy. *American journal of psychotherapy*, 60(1), 1–21.
- Baumgardner, J. & Richards, A. (2000). *Manifesta: young women, feminism, and the future*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Becker, H. S. (1964). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. A Divisions of The Macmillan Company.
- Burr, V. (2015). *Social Constructionism: Vol. Third edition*. Routledge.
- Burr, V. (1998). Overview: Realism, Relativism, Social Constructionism and Discourse. Teoksessa Parker, I. (toim.), *Social Constructionism, Discourse and Relism*. London: SAGE Publications.
- Butler, J. (1988). Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal*, 40(4), 519-531.
- Butler, J. (2007). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. (2. painos). New York: Routledge.
- Butler, J. (2006). *Hankala sukupuoli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Blumenfeld, W. J. (2005). Butler matters : Judith butler's impact on feminist and queer studies. *ProQuest Ebook Central*.
- Coleman-Brown, L. M. (2017). Stigma: An Enigma Demystified. Teoksessa Davis, L. J. (toim.), *The Disability Studies Reader*. New York: Routledge.
- Collins, B. G. (1986). Defining Feminist Social Work. *Social Work*, 31(3), 214–219.
- Fook, J. (2016). *Social work: A Critical Approach to Practice* (3. painos). London: SAGE.

Friedman, J., & Alicea, M. (1995). Women and heroin: The Path of Resistance and Its Consequences. *Gender & Society*, 9(4), 432–449.

Gardner, C., & Gronfein, W. (2005). Reflections on Varieties of Shame Induction, Shame Management, and Shame Avoidance in Some Works of Erving Goffman. *Symbolic Interaction*, 28(2), 175-182.

Granat, A. (2020). *Feministisen talouden teorian ajatukset ja niiden vertailu feministisen puolueen, SDP:n ja Vihreän liiton ohjelmissa*. Tampere: Tampereen yliopisto. Haettu osoitteesta: [Feministisen talouden teorian ajatukset ja niiden vertailu Feministisen puolueen, SDP:n ja Vihreän liiton ohjelmissa \(tuni.fi\)](https://tuni.fi/feministisen-talouden-teorian-ajatukset-ja-niiden-vertailu-feministisen-puolueen-sdp-n-ja-vihrean-liiton-ohjelmissa).

Granfelt, R. (1998). *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Granfelt, R. (2007). ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”: Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. *Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007*.

Granfelt, R. (2004). Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 12 (2)*.

Greenfield, S. F., & Grella, C. E. (2009). What is "women-focused" treatment for substance use disorders?. *Psychiatric services (Washington, D.C.)*, 60(7), 880–882.

Hardesty, M. & Black, T. (1999). Mothering through addiction. A survival strategy among Puerto Rican addicts. *Qualitative Health Research 9:5*, 602-619.

Heino, T.; Kyyhkynen, T.; Vänskä, R. & Pehkonen, A. (2019). Kahlitseva häpeä: Juomisen vaikutukse ikääntyvillä naisilla. Teoksessa Pehkonen, A.; Kekoni, T. & Kuusisto, K. (toim.), *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino.

Hester, S., & Hester, S. (2012). Categorical Occasionality and Transformation: Analyzing Culture in Action. *Human Studies*, 35(4), 563–581.

Hequembourg, A., & Dearing, R. (2013). Exploring Shame, Guilt, and Risky Substance Use Among Sexual Minority Men and Women. *Journal of Homosexuality*, 60(4), 615–638.

Holmila, M.; Raitasalo, K.; Autti-Rämö, I. & Notkola I- L. (2013). Päihdeongelmaisten äitien lapset. Teoksessa Warpenius, K.; Holmila, M. & Tigerstedt, C. (toim.), *Alkoholi- ja päihdehaitat läheisille, muille ihmisille ja yhteiskunnalle*. Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy.

Hyttinen, I. (1990). *Kun nainen juo: Naisten alkoholinkäyttö, alkoholin ongelmakäyttö ja hoito*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Häkkinen, J. (2015). *Globalisaatio sosiaalityössä – Kuvaileva kirjallisuuskatsaus kansainvälisistä sosiaalityön tutkimuksista*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Haettu osoitteesta: [JYX - Globalisaatio sosiaalityössä : kuvaileva kirjallisuuskatsaus kansainvälisistä sosiaalityön tutkimuksista \(ju.fi\)](https://ju.fi/globalisaatio-sosiaalityossa-kuvaileva-kirjallisuuskatsaus-kansainvalisista-sosiaalityon-tutkimuksista).

Jenkins, J., & Finneman, T. (2018). Gender trouble in the workplace: applying Judith Butler's theory of performativity to news organizations. *Feminist Media Studies*, 18(2), 157–172.

Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (2012). *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Tampere: Vastapaino.

Jokinen, A. (2012). Kategoriat, instituutiot ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (toim.), *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Tampere: Vastapaino.

Juhila, K. Katégoria-analyysi. Teoksessa Vuori, J. (toim.), *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietöarkisto.
<https://www.fsd.tuni.fi/palvelut/menetelmaopetus/>. [Viitattu 6.2.2021.]

Juhila, K. (2012). Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat. Teoksessa Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (toim.), *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Tampere: Vastapaino.

Julkunen, R. (2010). *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino.

Karjalainen, E. (2019). *Eron jälkeisen vainon uhrin kohtaaminen – Kirjallisuuskatsaus*. Helsinki: Helsingin yliopisto. Haettu osoitteesta: [Eron jälkeisen vainon uhrin kohtaaminen : Kirjallisuuskatsaus \(helsinki.fi\)](http://www.kirjallisuuskatsaus.helsinki.fi/).

Karttunen, T. (2020). *Nainen ei ole kuin mies päihdehoidossakaan*. A-Klinikkasäätiö. <https://a-klinikkasaaatio.fi/ajankohtaista/nainen-ei-ole-kuin-mies-paihdehoidossakaan>. [Viitattu 12.1.2021.]

Karttunen, T. (2020). Naiset tarvitsevat kokonaisvaltaista päihdehuoltoa. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti vol. 28 (1)*.

Karttunen, T. (2019). *Naiserityistä päihdehoitoa: Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Haettu osoitteesta: [Naiserityistä päihdehoitoa – etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä \(jyu.fi\)](http://www.naiserityista-paihdehoitoa-ethnografinen-tutkimus-paihdehoitolaitoksen-naistenyhteisosta.jyu.fi).

Karttunen, T. (2015). Naiserityisen työtteen elementeistä päihdehoidossa. Teoksessa Virokannas, E. & Väyrynen, S. (toim.), *Varjoja naiseudessa*. UNIPress.

Kaukonen, O. (2019). Päihdehuollon kehitys ja sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Pehkonen, A., Kekoni, T. & Kuusisto, K. (toim.), *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino.

Kinnunen, N. (2016). ”Nainen minussa”- Voimauttava valokuvamatka päihdekuntoutujanaisen kanssa. Lapin ammattikorkeakoulu. Haettu osoitteesta: [Kinnunen Nina.pdf \(theseus.fi\)](http://www.kinnunen.nina.pdf(theseus.fi)).

Kivinen, J. (2019). *Päihdeongelmaisten kokemuksia retkahtamisesta ja sen jälkeisestä ajasta*. Itä-Suomen yliopisto. Haettu osoitteesta: [eRepo - Päihdeongelmaisten kokemuksia retkahtamisesta ja sen jälkeisestä ajasta \(uef.fi\)](http://www.eRepo-Paihdeongelmaisten-kokemuksia-retkahtamisesta-ja-sen-jalkeisestä-ajasta(uef.fi)).

Kivipelto, M. & Palojärvi, H. (2018). NOVAT-ryhmät naisten valtaistumisen tukena. *Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja DIAK Työelämä 13*.

- Koivunen, A. & Liljeström M. (2004). *Avainsanat – 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Korte, I. (1988). Naisnäkökulman tieteenfilosofisia merkityksiä Teoksessa Setälä, P. & Kurki, H. (toim.), *Akanvirtaan: Johdatus naistutkimukseen*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Krolokke, C. (2005). *Three Waves of Feminism. From Suffragettes to Grrls*. https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/6236_Chapter_1_Krolokke_2nd_Rev_Final_Pdf.pdf. [Viitattu: 12.1.2021.]
- Kukla, A. (2000). *Social Constructivism and the Philosophy of Science*. New York: Routledge.
- Kusow, A. M. (2004). Contesting Stigma: On Goffman's Assumptions On Normative Order. *Symbolic Interaction* 27(2004):2.
- Laitila, M. (2011). *Olipa kerran... oppiaine, joka katsoi peiliin: Henkilökunnan näkemyksiä ja tulkintoja naistutkimuksesta Lapin yliopistossa*. Lapin yliopisto. Haettu osoitteesta: [loader.aspx\(ulapland.fi\)](http://loader.aspx(ulapland.fi)).
- Lansky, M. R. (1987). Shame and domestic violence. Teoksessa Nathandon, D. L. (toim.), *The Many Faces of Shame*. New York: The Guilford Press.
- Lehtonen, L., Garanfelt, R. & Azeem, P. (2020). *Kohti kotia ja turvaa – Nais erityisyys asunnottomuustyössä*. Helsinki: Grano.
- Lotvonen, K. (2018). *Nykyajan äitimyytti*. Joensuu: Karelia-ammattikorkeakoulu. Haettu osoitteesta: [Nykyajan äitimyytti - Theseus](http://Nykyajan_aitimyytti_-_Theseus).
- Lupton, D. (1998). *The Emotional Self: A Sociocultural Exploration*. London: Sage Publications.
- Löytönen, T. *Sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdat*. <https://www.xip.fi/tutkija/0402b.htm>. [Viitattu: 12.12.2020.]
- Malinen, Ben. (2010). *The Nature, Origins, and Consequences of Finnish Shame-proneness: A Grounded Theory Study*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mäkelä, K. (2010). Raskaana olevien naisten päihde-ehdotin pakkohoito ja sen kriteerit. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (2010):4.
- Mäkelä, P.; Härkönen, J.; Lintonen, T.; Tigerstedt, C. & Warpenius, K. (2018). *Näin Suomi juo – Suomalaisten muuttuvat alkoholinkäyttötavat*. Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Notko, M. (2011). *Väkivalta, vallankäyttö ja vahingoittuminen naisten perhesuhteissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Haettu osoitteesta: [Väkivalta, vallankäyttö ja vahingoittuminen naisten perhesuhteissa \(jyu.fi\)](http://Vakivalta_vallankaytto_ja_vahingoittuminen_naisten_perhesuhteissa(jyu.fi)).
- Paukkunen, A. (2013). *Vähemmän häpeää, enemmän elämää: Tutkielma häpeästä ja sen terapeuttisesta hoitamisesta*. Tampere: Tampereen yliopisto. Haettu osoitteesta: [Vähemmän häpeää, enemmän elämää. Tutkielma häpeästä ja sen terapeuttisesta hoitamisesta \(tuni.fi\)](http://Vahemmän_häpeää_enemmän_elämää_Tutkielma_häpeästä_ja_sen_terapeuttisesta_hoitamisesta(tuni.fi)).

Pehkonen, A.; Kekoni, T. & Kuusisto, K. (toim.), 2019. *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino.

Pekkarinen, A. (2014). *Tutkimusetiikka ja eettisyys sosiaalityön tutkimuksessa: Postmoderni näkökulma sosiaalityön tutkimuksen etiikkaan*. Tampere: Tampereen yliopisto. Haettu osoitteesta: [GRADU-1414488474.pdf \(tuni.fi\)](https://tuni.fi/GRADU-1414488474.pdf).

Pitkänen, T. (2017). *Sukupuolen rakentuminen ja performatiivisuus transsukupuolisuutta ja ristiinpukeutumista sisältävissä elokuvissa – The Danish Girl, The Crying Game, The Adventures of Priscilla, Queen of the Desert ja Some Like It Hot*. Tampere: Tampereen yliopisto. Haettu osoitteesta: [Sukupuolen rakentuminen ja performatiivisuus transsukupuolisuutta ja ristiinpukeutumista sisältävissä elokuvissa - The Danish Girl, The Crying Game, The Adventures of Priscilla, Queen of the Desert ja Some Like It Hot \(tuni.fi\)](https://tuni.fi/Sukupuolen_rakentuminen_ja_performatiivisuus_transsukupuolisuutta_ja_ristiinpukeutumista_sisaltavissa_elokuvissa_-_The_Danish_Girl,_The_Crying_Game,_The_Adventures_of_Priscilla,_Queen_of_the_Desert_ja_Some_Like_It_Hot).

Pärttö, M.; Hännikäinen-Uutela, A-L. & Määttä, P. (2009). Huumeiden käyttäjien arki yhteisöllisen huume kuntoutuksen jälkeen. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 17 (2).

Raunio, K. (2001). Sosiaalityön tutkimuksen uusi suunta?, *Yhteiskuntapolitiikka* 66(2001):5.

Reed, J. (2003). Roseanne: A "Killer Bitch" for Generation X. Teoksessa Heywood, L. & Drake, J. (toim.), *Third Wave Agenda. Being Feminist, Doing Feminism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Rein, Minna. (2013). *Perheväkivallan varjossa eläneet*. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Haettu osoitteesta: [Rein Minna.pdf \(theseus.fi\)](https://theseus.fi/Rein_Minna.pdf).

Rossi, L-M. (2017). Performatiivisuus ja sukupuolentutkimuksen kumous. *Niin&Näin* 2/20127, 89-93.

Ruusuvuori, J. (2001). Harvey Sacks: arkielämän metodit ja keskusteluanalyysi. Teoksessa Hänninen, V.; Partanen, J. & Ylijoki, O-H. (toim.), *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät*. Tampere: Vastapaino.

Rönkä, S. & Markkula, J. (2020). *Huumetilanne Suomessa 2020*. Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin tutkimuskeskus.

Rönkä, S.; Ollgren, J.; Alho, H.; Brummer-Korvenkontio H.; Gunnar, T.; Karjalainen, K.; Partanen, A. & Väre, T. (2020). Amfetamiinien ja opioidien ongelmakäytön yleisyys Suomessa vuonna 2017, *Duodecim* 136(8), 927-35.

Saarinen, A. (1988). Naistutkimus – paradigmahaaste?. Teoksessa Setälä, P. & Kurki, H. (toim.), *Akanvirtaan: Johdatus naistutkimukseen*. Helsinki: Yliopistopaino.

Salovaara, U. (2019). Rikoksista tuomitut naiset: yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Haettu osoitteesta: [JYX - Rikoksista tuomitut naiset : yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet \(jyu.fi\)](https://jyu.fi/JYX_-_Rikoksista_tuomitut_naiset:_yhteisosta_erottaminen_ja_takaisinliittymisen_mahdollisuudet).

Salter, M. & Breckenridge, J. (2014). Women, trauma and substance abuse: Understanding the experiences of female survivors of childhood abuse in alcohol and drug treatment. *International Journal of Social Welfare*, 23(2), 165–173.

Shareh, H. & Ramshini, M. (2020). The role of attachment styles and brain-behavioral systems in substance abuse relapse of opiate addicts. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 57–67.

Sipilä, J. (2010). Feminismin kolme aaltoa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (2010):6, 688-690.

Somero-Torniainen, T. (2017). *Huonojen äitien hankalia lapsia? Kategoria-analyysi ilmoitusvelvollisten kirjoittamista lapsista kirjallisissa lastensuojeluilmoituksissa*. Tampere: Tampereen yliopisto. Haettu osoitteesta: <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/102491>.

Sutinen, Tiina. (2010). Hoitomalli äitiys- ja lastenneuvolassa asioivien päihteitä käyttävien naisten hoitotyöhön. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto. Haettu osoitteesta: [eRepo - Hoitomalli äitiys- ja lastenneuvolassa asioivien päihteitä käyttävien naisten hoitotyöhön \(uef.fi\)](http://eRepo - Hoitomalli_äitiys- ja_lastenneuvolassa_asioiden_päihteitä_käyttävien_naisten_hoitotyöhön_(uef.fi)).

Tikka, T. (2011). *Asunnottomien miesten puheenvuoro: Asuntolan miesten stigma Erving Goffmanin teorian ja kehysanalyysin näkökulmasta*. Tampere: Tampereen yliopisto. Haettu osoitteesta: [gradu06603.pdf \(tuni.fi\)](http://gradu06603.pdf(tuni.fi)).

Törmä, S.; Tuokkola, K. & Hurtig, J. (2013). Lähisuhde- ja perheväkivalta romaninaisten kokemana: Avun tarpeet yhteisössä ja palvelujärjestelmässä. *Sosiaali- ja terveystieteiden raportteja ja muistioita 2013:33*.

Vesa, E; Orjasniemi, T. & Skaffari, P. (2017). Ikääntyvien päihdeongelmaisten naisten tuen tarpeet ja kotiin jalkautuvan päihdetyön mallin kehittäminen. *Gerontologia* 31(1).

Vanhala, A. (2005). *Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten Asuntolasta*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Viholainen, N. (2003). *Nainen yhteisöllisessä huumehoidossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Haettu osoitteesta: [NAINEN YHTEISÖLLISESSÄ HUUMEHOIDOSSA \(jyu.fi\)](http://NAINEN_YHTEISÖLLISESSÄ_HUUMEHOIDOSSA(jyu.fi)).

Virokannas, E. (2019). Äitiysidentiteettien rakentuminen päihteitä käyttävien naisten kertomuksissa lapsistaan. Teoksessa Pehkonen, A.; Kekoni, T. & Kuusisto K. (toim.), *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino.

Virokannas, Elina. (2017). Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä: Huumeita käyttävien naisten ”standpoint”. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2017):3.

Virokannas, E. (2017). Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 25 (2)2017.

Virokannas, E. & Väyrynen S. (2015). Lähestymistapoja naiseuden varjoihin. Teoksessa Virokannas, E. & Väyrynen, S. (toim.), *Varjoja naiseudessa* (2. painos). UNIpress.

Virokannas, E. & Sinko, P. (2009). Rajallisia äitiysidentiteettejä – Huumeita käyttäneiden naisten kertomuksia lastensa huostaanotoista. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 17 (2).

Vom Lehn, D. (2013). *Harold Garfinkel: The Creation and Development of Ethnomethodology*. German: UVK Verlagsgesellschaft mbH.

Vuollet, C. (2012). *Sukupuoli tulemisena ja tekemisenä – fenomenologisen ja performatiivisen sukupuolikäsityksen vertailua*. Tampere: Tampereen yliopisto. Haettu osoitteesta: [Sukupuoli tulemisena ja tekemisenä - fenomenologisen ja performatiivisen sukupuolikäsityksen vertailua \(tuni.fi\)](#).

Vuorela, S. (2011). *Naisen väkivalta näkyväksi – ”Naista lyödään mutta myös nainen lyö”*. Mikkeli: Mikkelin ammattikorkeakoulu. Haettu osoitteesta: [opinnaytetyo.pdf \(theseus.fi\)](#).

Vähäpassi, E. (2006). *Sukupuoli säpäleiksi*. Voima. <https://voima.fi/arkisto-voima/sukupuoli-sapaleiksi/>. [Viitattu 1.12.2020.]

Väyrynen, S. (2007). Usvametsän neidot: tutkimus nuorten naisten elämästä huume kuvioissa. Lapin yliopisto. Haettu osoitteesta: [Usvametsän neidot : tutkimus nuorten naisten elämästä huume kuvioissa \(ulapland.fi\)](#).

Yenor, S. (2021). Feminism--What the Critics Missed: Nature was supposed to trump the politics of gender. Here's why it didn't. *Modern Age*, 63(1), 7–14.

Youdell, D. (2006). Subjectivation and Performative Politics: Butler Thinking Althusser and Foucault: Intelligibility, Agency and the Raced-Nationed-Religioned Subjects of Education. *British Journal of Sociology of Education*, 27(4), 511-528.

Liitteet

Liite 1 Aineistoluettelo

Tekijät, julkaisija, julkaisuvuosi	Aineiston nimi
Granfelt, Riitta; Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007	”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa” Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa
Sutinen, Tiina; Itä-Suomen yliopisto, 2010	Hoitomalli äitiys- ja lastenneuvolassa asioivien päihteitä käyttävien naisten hoitotyöhön
Vesa, Eila; Orjasniemi, Tarja & Skaffari, Pia; Gerontologia 31(1), 2017	Ikääntyvien päihdeongelmaisten naisten tuen tarpeet ja kotiin jalkautuvan päihdetyön mallin kehittäminen
Karttunen, Teija; Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti vol. 28 (1) 2020	Naiset tarvitsevat kokonaisvaltaista päihdehoitoa
Vanhala, Anni; Tampereen yliopisto, 2005	Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten Asuntolasta
Karttunen, Teija; Jyväskylän yliopisto, 2009	Nais erityistä päihdehoitoa – etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä

Salovaara, Ulla; Jyväskylän yliopisto, 2019	Rikoksista tuomitut naiset: yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet
Mäkelä, Klaus; Yhteiskuntapolitiikka 75 (2010):4	Raskaana olevien naisten päihde- ehtoinen pakkohoito ja sen kriteerit
Kivipelto, Minna & Palojärvi, Helena; Diakonia- ammattikorkeakoulun julkaisuja DIAK Työelämä 13, 2018	NOVAT-ryhmät naisten valtaistumisen tukena
Virokannas, Elina; Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 25 (2)2017	Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä
Väyrynen, Sanna; Lapin yliopisto, 2007	Usvametsän neidot: tutkimus nuorten naisten elämästä huume kuvioissa
Virokannas, Elina & Sinko, Päivi; Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 17 (2) 2009	Rajallisia äitiysidentiteettejä – Huumeita käyttäneiden naisten kertomuksia lastensa huostaanotoista
Kiiveri Leena & Hännikäinen-Uutela, Anna-Liisa; Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja 40 (2009): 4	Huume- ja väkivaltarikoksista tuomitun naisen voimaantuminen ja identiteetin uudelleenrakentuminen

Virokannas, Elina; Yhteiskuntapolitiikka 82 (2017):3	Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä: Huumeita käyttävien naisten ”standpoint”
Lehtonen, Leena; Granfelt, Riitta & Azeem, Pilvi; Y- Säätiö, 2020	Kohti kotia ja turvaa - Nais erityisyys asunnottomuustyössä
Pärttö, Minna; Hännikäinen-Uutela, Anna-Liisa & Määttä, Paula; Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 17 (2) 2009	Huumeiden käyttäjien arki yhteisöllisen huume kuntoutuksen jälkeen
Granfelt, Riitta; Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 12 (2) 2004	Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä
Andersson Maarit; Teoksessa Oikeus päihdehuoltoon (Toim. Pehkonen, Aini; Kekoni, Taru & Kuusisto, Katja), 2019	Äitiys on mahdollisuus
Virokannas, Elina; Teoksessa Oikeus päihdehuoltoon (Toim. Pehkonen, Aini; Kekoni, Taru &	Äitiysidentiteettien rakentuminen päihteitä käyttävien naisten kertomuksissa lapsistaan

Kuusisto, Katja), 2019	
Heino, Taina; Kyyhkynen, Tuula; Vänskä, Riitta & Pehkonen, Aini; Teoksessa Oikeus pähdehuoltoon (Toim. Pehkonen, Aini; Kekoni, Taru & Kuusisto, Katja), 2019	Kahlitseva häpeä – juomisen vaikutukset ikääntyvillä naisilla